Çeviri Sosyolojisi Merceğinden

KÜLTÜRLERARASI ALANLARDA ÇEVİRİ ETKİNLİKLERİ

Book Series

Contemporary Studies on Language and Literature

Edited by Habib Tekin & Kanan Aghasiyev

Volume III

Çeviri Sosyolojisi Merceğinden Kültürlerarasi Alanlarda Çeviri Etkinlikleri

Sevcan YILMAZ KUTLAY

Çeviri Sosyolojisi Merceğinden

KÜLTÜRLERARASI ALANLARDA ÇEVİRİ ETKİNLİKLERİ

maurer.press
Frankfurt am Main

Bibliografische Information Der Deutschen Nationalbibliothek
Die deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliografie: detaillierte bibliografische Daten sind im Internet über http://dnb.d-nb.de abrufbar

Alle Rechte vorbehalten
© 2025 Verlag Hans Jürgen Maurer

Das Werk einschließlich aller seiner Teile ist urheberrechtlich geschützt. Jede Verwertung außerhalb der engen Grenzen des Urheberrechtsgesetzes ist ohne Zustimmung des Verlages unzulässig und strafbar. Das gilt insbesondere für Vervielfältigungen, Übersetzungen und Verarbeitungen in elektronisches System.
Korrektorat: Serra İlgi Karakaş

maurer.press
is an imprint of
Verlag Hans-Jürgen Maurer
Im Trierischen Hof 14
60311 Frankfurt/Germany
www.maurer.press
GPSR-Kontakt: info@maurer.press

ISBN 978-3-949550-26-3

TEŞEKKÜRLER

Öncelikle eğitim öğretim hayatım boyunca bana yol gösteren tüm hocalarıma sonsuz şükran ve saygılarımı sunuyorum. Marmara Üniversitesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü ve İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'ndeki meslektaşlarıma hem akademik çalışmalarım hem de sağlık sorunlarım sırasındaki manevi destekleri ve teşvikleri için içtenlikle teşekkür ederim. Hocalarım ve meslektaşlarım kadar yaptığım her işte izleri olan bir diğer destek kaynağım ise kuşkusuz canım öğrencilerimdir. Bu kitap çalışmasında ve hayat mücadelesinde bana umut, direnç ve ilham kaynağı olan Marmara Üniversitesi İngilizce Mütercim ve Tercümanlık Anabilim Dalı öğrencilerine ne kadar teşekkür etsem yeterli olmayacaktır. Kitabın yayın sürecinde bana destek olan kıymetli meslektaşlarım Doç. Dr. Habib Tekin ve Dr. Öğr. Üyesi Burak Özsöz'e gönülden teşekkür ederim. Kitabın son okumasını üstlenen arkadaşım, manevi kardeşim Arş. Gör. Serra İlgi Karakaş'a emeği, zamanı ve titiz çalışması için şükran borçluyum. Çeviri sosyolojisi alanında beni yetiştiren hocam Prof. Dr. Emine Bogenç Demirel'e teşekkürü borç bilirim.

Annem Müjde Yılmaz ve babam Kahraman Yılmaz'a bana okumak sevdalarını aşıladıkları, çalışkan kişilikleriyle örnek oldukları, her daim akademik çalışmalarımı destekledikleri ve hayatın getirdikleri tüm zorluklarda yanımda oldukları için sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Kardeşlerim Mehmet Eren Yılmaz, Atakan Yılmaz ve Ezgi Özkök Yılmaz'a akademik çalışmalarım dâhil hayatın tüm alanlarında bana her zaman cesaret verdikleri için gönülden teşekkür ediyorum. Kıymetli eşim Efe Kutlay'a akademik çalışmalarımda beni her zaman yüreklendirdiği için sonsuz

teşekkür ederim. Biricik kızım Umay Ece'ye bana akademik hayatla gerçek günlük hayat arasındaki dengeyi kurmamda ilham kaynağı olduğu için her daim minnettarım. Bu kitabın her bir sayfasını yazarken masada bana eşlik etmekten asla pes etmeyen sevgili kedimiz Lokma'ya da can yoldaşlığı için teşekkür ediyorum.

Doç. Dr. Sevcan YILMAZ KUTLAY

İstanbul, Şubat 2024-Kasım 2025

İÇİNDEKİLER

Giriş.....01

1- ÇEVİRİBİLİMİN SOSYOLOJİYLE KURAMSAL TEMASLARI.....04

1.1. Kültür Dönemeci: Toplumsal ve Kültürel Bir Etkinlik Olarak Çeviri.....04

1.2. Sosyoloji ile Disiplinlerarası Etkileşim: Çeviri Sosyolojisine Doğru.....08

1.2.1. Habitus, Alan, Sermaye İlişkisi.....10

1.2.2. Toplumsal Değişim, Kültürlerarası Etkileşim ve Eyleyiciler.....15

1.2.3. *Illusio* (Yanılsama) ve Toplumsal Müzakereler....18

1.2.4. Toplumsal Kısıtlamalar ve Sözde Çeviriler.....20

1.2.5. İdeolojik Yönelimli, Aktivist Çevirmen ve Toplumsal Mücadeleler.....24

1.3. Kültürlerarası Üçüncü Alan ve Toplumsal Kimlik İnşasında Çevirinin Rolü.....28

2- ÇEVİRİ SOSYOLOJİSİ İÇİN BİR YÖNTEM ÇERÇEVESİ VE PRATİKLERDEN ÖRNEKLER……37

2.1. Analitik Ön Hazırlıklar (Nesneyi inşa etmek): Türk Geleneğinde Çeviri Kavramı.....39

2.2. Konjonktürel Tarihsel Betimleme (Nesneyi konumlandırmak): (Türk) Din Sosyolojisi.....44

2.3. Veri Analizi ve Yorumlama (Nesneyi yorumlamak): İpek Yolu, Bağdat ve Toledo'da Kültürlerarası Çeviri Etkinlikleri.....51

2.3.1. İpek Yolu Coğrafyasındaki Kültürlerarası Çeviri Etkinlikleri.....54

2.3.1.1. Budist Uygur Edebiyatı'nda Çeviri Etkisi.....56

2.3.1.2. Rahip Çevirmen Şingko Şeli Tutung... 68

2.3.1.3. Şingko Şeli Tutung'un Çevirmen Kararları…….74

2.3.2. Abbasiler Döneminde Bağdat'taki Kültürlerarası Çeviri Etkinlikleri.....81

2.3.3. İspanya'da Toledo Okulu'ndaki Kültürlerarası Çeviri Etkinlikleri.....88

2.4. Özdüşünümsel Sonuç Gözlemleri.....91

Sonuç Değerlendirmeleri.....93

Kaynakça.....100

GİRİŞ

Çeviribilimde kültürel dönemeçle birlikte çevirinin sadece dilsel değil; aynı zamanda kültürel de bir etkinlik olduğu yadsınamaz bir saptama olarak alanda kabul görmüştür. Bu saptama, çeviribilimin buyurgan kuramsal bakış açılarından betimleyici ve görgül bir düzleme taşınmasında kilit rol oynamıştır. Çeviri bir etkinlik olduğu kadar kültürel bir ürün olarak da ele alınmaya başlanmış ve bu ürünün sadece hazırlanma aşaması değil; seçilmesi ve sunulması da çeviribilimin konusu olarak öne çıkmıştır. Gideon Toury ve Itamar Even-Zohar'ın kültür planlaması ve eyleyicilik kavramları çevirinin toplum planlamasında bir araç olarak işlev görebileceğini kanıtlayan örnek olay incelemelerine zemin sunmuştur. Ancak kültür kavramının tanımlanması ve konumlandırılması yıllar içinde sosyal bilimlerde bir evrim göstermiştir. Postmodernizm etkisiyle kültür homojen ve bütünlüklü bir yapı olarak görülmekten ziyade daha devinimli, parçalı ve değişken bir kavram olarak ele alınmış ve çokkültürcülük, kültürlerarasılık gibi çoğulluğa ve farklılıklara vurgu yapan kuramsal çerçeveler geçerlik kazanmıştır.

Sosyolog Pierre Bourdieu'nün kavram ve terimlerinin Jean Marc Gouanvic, Moira Inghilleri ve Daniel Simeoni başta olmak üzere çeşitli kuramcılar tarafından çeviribilime uyarlanmasıyla çeviri sosyolojisi alanının temellerinin atıldığı söylenebilir. Disiplinlerarası akademik çalışmaların sosyal bilimlerde önem kazandığı son yıllarda alanımızda çeviri sosyolojisine ilgi gösterilmiş ve bu alanda kitaplar, makaleler ve lisansüstü tezler üretilmiştir. Yapısalcılık sonrası, sömürgecilik sonrası ve feminist yaklaşımlar da çeviri sosyolojisini besleyen damarlardır denilebilir. Çeviri

sosyolojisi yapılanmaya ve çeviribilimi yapılandırmaya devam etmektedir.

Disiplinlerarasılığın bir disiplinden diğerine kavram ve kuram ithalatından ve bir disiplinin diğerinin etkisi altında kalmasından ziyade iki disiplinin karşılıklı olarak birbirini etkilemesi olarak görülmesi çeviribilimin meşru ve özerk bir disiplin olarak gelişmeye devam etmesinden büyük önem taşımaktadır. Çeviribilimin de kendi kuram ve kavramlarını sosyal bilimlerdeki diğer paydaşlarına ödünç verebilmesi kritik bir konudur. Yoksa çeviribilim etkileyen değil; sadece etkilenen ve kuramsal ithalat ile ayakta durmaya çalışan bir konuma terk edilmiş olma tehlikesine girebilir. Bu kitap çalışmasında çeviri sosyolojisinin çeviribilimdeki öncül kavramları, Bourdieu etkisindeki kuramsal çalışmalar ve bakışımsız güç ilişkilerinin etkisi altındaki kültürlerarası melez alanlar irdelenmeye ve bir sosyal bilim olarak çeviribilimde disiplinlerarası çalışmalar yapılırken kullanılması amacıyla bir yöntem çerçevesi derlenmeye çalışılacaktır.

Çeviri sosyolojisini çeviri tarihinden ayrı düşünmek zordur. Hangi eserlerin, kimler tarafından, ne amaçla, hangi tarihi, siyasi ve toplumsal bağlamda ve koşullarda çevrildiği hem çeviri sosyolojisini hem de çeviri tarihini ilgi-lendirmektedir. Çeviribilimci Anthony Pym, bu tür araş-tırmalara çeviri arkeo-lojisi ismini vermektedir (1998: 5). *The Handbook of Translation and Culture* başlıklı kitapta yer alan bölümünde Luis Pegenaute, çeviri tarihi çalışma-larının disiplinlerarası yönü-nün iki nedenle sistematik olma-ma riski taşıdığını iddia eder: başka disiplinlerin tarihi çer-çeve ve yöntemlerini olduğu gibi ödünç almak ya da çeviri süreçlerini toplum ve kültürün genel karakteristikleriyle bağ kurmadan kendi içinde değerlendirmek (2018: 182).

Çeviribilimde bu iki riski bertaraf edecek bir çeviri tarihi çalışması için çeviribilimci Theo Hermans (1999), Itamar Even-Zohar'ın çoğul dizge kuramıyla Pierre Bourdieu'nün kuramsal çerçevesinin bütünleştirilmesini önermektedir. Böylelikle metinlerin repertuarlar bağlamında, çevirmen kararlarının da eyleyicilik temelinde daha bütünlüklü ele alınabileceğini düşünür (a.g.e).

Hem çeviri tarihi hem de çeviri sosyolojisi araştırmalarında coğrafyanın, mekânın ve konumun diğer etkenlerin ilişkilerini etkileyecek bir bağlamsallık sunduğunu yadsımak güçtür. Bu nedenle, Guldin (2016) hem çeviri süreçlerinin mekânlarını hem de mekâna gönderme yapan arada kalmışlık (*in-betweenness*), melezlik (*hybridity),* üçüncü kültür (*third culture*), arakültür (*interculture*) gibi) çeviri metaforlarını incelemek için mekân çalışmaları (*spatiality studies*) ve coğrafi eleştiriden (*geocriticism*) yararlanılabileceğini savunmaktadır (Pegenaute, 2018: 196). Coğrafi eleştiri, edebiyat ve kültür çalışmaları başta olmak üzere sosyal bilimlerde mekânın kültür ve sanat ürünlerine olan etkisini inceleyen disiplinlerarası bir yaklaşımdır (Çelikel, 2025: 109). Coğrafya, edebiyat, tarih, sosyoloji ve felsefe gibi birçok disiplinin etkileşimini sağlar (a.g.e).

Günümüz çeviribilim kuramları çeviri eylemi ve ürününü, kaynak ve erek kültür arasındaki çok katmanlı ve çeşitli ilişkileri kültürel temsil, anlatıların seçimi, dolanımı, müdahaleler, aracılık rolleri ve mücadeleler dâhil olmak üzere geniş bir çerçevede ele almaktadır (Cortés ve Harding, 2018: 1). Kültür dönemeci, çevirinin kültürel kimlik inşası, kanon oluşturma ve dönüştürmedeki rolünü vurgulamıştı. Sömürgecilik sonrası çalışmalar da bu rolün güç ilişkileri bağlamında egemen kültür tarafından

kullanıldığında ne tür bir sömürü aracına dönüşebileceğini ve karşı bir tavır olarak manipülatif bir biçimde kullanıldığında azınlığın sesi olabileceğini savunmaktadır.

Çeviribilimde en çok değinilen kavramlardan biri olan kültürü tanımlamanın düşünüldüğü gibi kolay olmadığını da hatırlamak gerekir. Kültürün doğal bir olgu değil; yerli, kısmi toplumsal durumlara özgü bir dizi bilgi ve pratikten oluşan toplumsal bir inşa olduğu da tartışılmaktadır (Cortés ve Harding, 2018: 3). Bu nedenle çeviribilimciler toplumda, toplumsal gerçeklik ve anlam inşasında çeviri ve çevirmenin rolünü sorgulayan çalışmalar yapmaktadır. Katan da artık çevirmenlerin okurların gerçeklik modellerini dil aracılığıyla nasıl etkileyebildiklerinin anlaşıldığını belirtir (Katan, 2018: 23).

1. ÇEVİRİBİLİMİN SOSYOLOJİYLE KURAMSAL TEMASLARI

1.1. Kültür Dönemeci: Toplumsal ve Kültürel Bir Etkinlik Olarak Çeviri

Kültür sosyal bilimlerin birçok alanında araştırma nesnesi olarak çalışılmış ve bu özelliği ile disiplinlerarası çalışmalara zemin sağlayan disiplinlerüstü bir kavramdır. Kültür hem farklı disiplinlerce hem de aynı disiplinin farklı paradigmalarında çeşitli şekillerde tanımlanagelmiştir. Kimi zaman toplumsal kimlik, aidiyet ve/ya milliyetçilik kimi zamansa ortak değer yargıları, davranış kalıpları ve toplumsal pratikler üzerinden bir tanım yapılmıştır. Örneğin, psikoloji alanında kültürün bireysel farklılıkları da barındırdığı vurgulanırken sömürgecilik sonrası çalışmaların dikkat çektiği günümüzde kültür yerini

“çokkültürlülük” kavramına devretmiş gözükmektedir. Postmodernistler ise daha göreceli bir bakış sergilemekte ve kültürü anlık zamansal ve mekânsal şartlara bağlı konumlar olarak görmektedir (bknz: Yılmaz Kutlay, 2023).

Çeviribilim kuramlarında betimleyici paradigmaya kadar çeviri daha çok diller arası bir eylem sonucu ortaya çıkan dilsel bir ürün olarak ele alınmaktaydı. Ancak çevirinin dilde gerçekleşiyor olması onun sadece bir dil ürünü olduğunu düşündürmemelidir. Nitekim çeviribilimci Gideon Toury'nin Norm Odaklı Kuramı (1985) ve Itamar Even-Zohar'ın Çoğul Dizge Kuramı (1987) kültür planlamasında çevirinin rolüne dikkat çekerek kültür, norm, dizge ve kültürel eyleyici gibi kavramlar aracılığıyla çevirinin kültürel bir eylem ve ürün olduğu bakışını kazandırmıştır.

Itamar Even-Zohar, betimleyici bakış açısıyla çeviride olması gerekeni reçetelendirmek yerine tamamlanmış çeviri etkinliklerini bir süreç olarak sosyolojik etmenleri de dışarıda bırakmadan analiz etmeyi bir yöntem olarak önermiştir. Kültür kavramını derinlemesine inceleyen Even-Zohar günlük dil, resmi dil ve akademik geleneklerde kültürün geniş bir kullanım alanı olduğunu belirttikten sonra var olan kullanımları iki genel başlıkla gruplandırmaktadır: “ürün olarak kültür” ve “araç olarak kültür” (Even-Zohar, 2010: 9). Even-Zohar'ın Çoğul Dizge Kuramı'nda ise kültür üç şekilde ele alınmıştır: “ürün” olarak kültür, “araç” olarak kültür ve “repertuar” olarak kültür. Kültür planlamasında çeviri etkin bir role sahiptir. “Değişim eyleyicileri” olarak adlandırılan toplumsal aktörler ya da kültür girişimcileri, bir kültür repertuarı oluştururken çeviri eserler aracılığıyla kültürel ürünler ithal ederler. Yabancı bir kültür ile ilişki kurulurken “ithalat” (*import*) ya da “aktarım” (*transfer*)

stratejileri kullanılabilir. Bu geçiş dönemi boyunca yabancı ürünler çoğul dizgenin merkezinde yer alır ve bir süre sonra erek kültürde özgün kültürel üretimlere ilham verir (*invention*). Söz konusu etkileşim süreci her zaman pürüzsüz bir şekilde gerçekleşmeyebilir.

Değişim eyleyicilerine Gideon Toury de kuramsal çerçevesinde yer vermekte ve onları başkalarını etkileyecek, başkalarının uymak zorunda kalacakları kararları veren planlayıcılar olarak ele almaktadır (Toury, 2002: 151). Ayrıca, Toury'nin sözde çeviri (*pseudo-translation*) kavramını çeviribilimin bir analiz nesnesi olarak ön plana çıkarması da çevirinin toplumsal boyutu üzerine yapılacak çalışmalar için yol gösterici olmuştur. Erek kültürde çeviri olarak adlandırılan her şeyin çeviri olduğunu söyleyen Toury, çevirinin ne olduğuna, bu eylemin sınırlarına ve ürünün özelliklerine alıcı kitlenin, erek toplumun büyük ölçüde karar verdiğinin altına çizmiştir. Sözde çeviriler her ne kadar kaynak metni olmayan özgün eserler olsalar da çeşitli nedenler ve kısıtlarla erek kültüre çeviri olarak sunulmuş eserlerdir. Çeviri olduklarına inanılması için de var olan çeviri normları ile üretilmiş gerçek çeviri metinlere benzemeleri açısından metinler içine çeviri havası verecek yabancı kavramlar, yer isimleri, özel isimler, yemek adları, bayram adları gibi yabancı kültürel öğeler yerleştirilir. Bu durum adeta dil içi bir çeviri ve dönüşüm süreci içerir ve kaynak metin olmasa da o toplumda şu ana dek yapılan ve kabul gören tüm çeviriler inşa ettikleri çeviri olgusu ile bir toplu kaynak metin görevi görmektedir. (Sözde çevirinin Türkiye'deki örneklerine sıradaki bölümde değinilecektir.)

Kültürün bir araç olarak kullanıldığı söylemlerde, kavram toplumsal olsun bireysel olsun hayatın organizasyonunu

sağlayan bir dizi düzenleyici araç anlamına gelmektedir (Even-Zohar, 2010: 12). Bu araçlardan bazıları daha dolaylı etkiye sahiptir ve insanların gerçekliği analiz etmesine, açıklayıp anlamlandırmasına yardımcı olur. Doğrudan etkin olan araçlar ise karşılaşılan bir durumla nasıl baş edileceği konusunda yardımcı olabilecek stratejilerdir. Kültür insanların gündelik hayatlarını hem anlamlandırıp organize etmelerine hem de ortaya çıkan olağandışı durumlarla baş etmelerine yarayan bir alışkanlık, beceri ve stratejiler bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kültürel ürünler bir repertuar olmaksızın ortaya çıkamaz. Bireyler birdenbire yeni kurallar ya da ürünlerle çıkagelmezler. Yeni ürünler, yeni aşılamalar ve sentezler mevcut repertuarla ilişkili olarak üretilir. Ancak Even-Zohar bu ifadesiyle repertuarın sınırlandırıcı olarak ele alınmaması gerektiğinin altını çizer çünkü hem hazır modellerin kullanılmasında hem de yeni sentezlerin yapılmasında kültür repertuarı birden fazla seçeneğe olanak verir (Even-Zohar, 2010: 27). Repertuarda eşzamanlı olarak birbiriyle yarışan, çatışan farklı seçenekler bulunabilir (Even-Zohar, 1997: 21). Bu nedenle Even-Zohar, kendi kültür kuramındaki en temel kavramın repertuar olduğunun altını çizmektedir. Ona göre, "kültür repertuarı, bir grup ve o grubun üyesi olan bireyler tarafından hayatın organizasyonunda yararlanılacak kabul edilmiş seçenekler stoğu, birikimidir" (Even-Zohar, 2010: 70).

Söz konusu repertuarın oluşturulması ve kontrolünde kurumlar etkin rol oynar. Normları belirler, yaptırım uygular ya da istenmeyenleri dışlarlar. Üreticileri ve eyleyicileri teşvik de edebilirler, engelleyebilirler de. Even-Zohar'a göre kurumlar, toplumsal güçler/kuvvetler (*forces*)

ve kültürel repertuarlar arasında aracı konumunda olduklarından bir tür pazar gibidir (2010: 32). Çeviri, kültür repertuarının oluşturulması, korunması ve/ya değiştirilmesinde hem çeviri eser ürünleri hem yayınevleri gibi kurumları hem de değişim eyleyicileri olarak rol oynayabilecek çevirmen, editör ve yayıncılarıyla kuramsal ve uygulamalı olarak incelenmeye değer bir etkiye sahiptir. Even-Zohar'ın betimleyici bakış açısı bu doğrultuda çevirinin sadece dilsel bir eylem ya da ürün olmaktan fazlası olduğunu ortaya çıkarmıştır. Kültürlerarası temas ve kesişim alanlarında ilişkiler çeşitli düzeylerde yürüyebilir. Sürekli bir kültürden diğerine yönelik bir aktarım olduğunda müdahale (*interference*) ortaya çıkabilir. Müdahale, temas ve aktarım alanlarında görülen bir izlek olarak ele alınabilir (Even-Zohar: 2010: 52).

Even-Zohar ve Toury'nin kuramsal çerçeveleriyle toplumsal yönü incelenen çeviri etkinliği ve ürünü daha sonraları çeviri sosyolojisinin bir alt alan olarak çeviribilimde kabul görmesi ve özellikle sosyolog Pierre Bourdieu'nün habitus, alan ve sermaye kavramlarıyla hem bir eylem ve süreç hem de bir ürün olarak sosyolojik bir boyut kazanmıştır. Kitabın sıradaki bölümünde Bourdieu'nün kavramlarının çeviribilime aktarılması irdelenmeye çalışılacaktır.

1.2. Sosyoloji ile Disiplinlerarası Etkileşim: Çeviri Sosyolojisine Doğru

Çeviribilimci Gideon Toury'nin "norm" ve Itamar Even-Zohar'ın "dizge" kavramları sosyolog Pierre Bourdieu'nün "habitus" ve "alan" kavramlarıyla paralellik göstermektedir. Toplumsal kimlik inşasında yabancı kültürlerden aktarım

sıkça görülen bir yöntem olduğundan çeviri, bu süreçlerde sosyolojik ve psikolojik bir önem taşımaktadır. Yabancıyla temas ve toplumsal bir kimlik olarak habitusun oluşmasında kurumların ve eyleyicilerin aracı, kimi zaman müdahaleci rolü çeviri sosyolojisi alanının doğrudan inceleme nesneleri arasına girmektedir. Çeviri ürünün seçimi, çevrilmesi, dolanımı ve alımlanmasını kapsayan süre boyunca kurumlar, eyleyiciler, bireyler, metinler ve kültürler arasında çok katmanlı bir uzlaşı ve aracılık süreci işlemektedir.

Toplumsal eylemin paydaşları olan toplum ve bireyin ilişkisinin nasıl ele alınıp kavramsallaştırılacağı konusunda sosyal bilimler alanında çeşitli kuramsal görüşler üretilmiştir. Bireyin bireyselliğinin nerede bittiğini, toplumsal etkinin nerede başladığını saptamak çok kolay değildir. Sosyo-ekonomik, tarihî, siyasal ve çevresel etkenler, bireysel kabul edilen kimlik, kendilik algısı, öz-saygı ve benlik temsilini doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Birey kendini tanımlarken toplumdaki konumu, toplumsal bağlam ve çevresel etkenlerden sıyrılmış değildir. Öznel ve tarafsız, toplum ve birey arasındaki diyalektik Max Weber, Emile Durkheim, Anthony Giddens başta olmak üzere birçok sosyolog tarafından incelenmiştir. Bourdieu ise bu ilişkiye özellikle vurgu yapmakta ve bireyin içinde toplumsal, toplumsalın içinde bireyselin var olduğu içe içe geçmiş, dinamik bir düzen resmetmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, kültürlerarası etkileşimde birey ve toplum ilişkisi çeviri sosyolojisi bağlamında irdelenecektir.

1.2.1. Habitus, Alan ve Sermaye İlişkisi

Bourdieu, kültür üretimine ve kültürel pratiklere toplumsal ve tarihsel bir çerçevede analitik ve eleştirel bir şekilde yaklaşan bir sosyologtur. Toplumsal bir üretim olarak kültürü inceleyen Bourdieu, kültürel ürünlerin üretim, dolanım ve tüketim süreçlerinde estetik değer ve kanon oluşumu, maddi ve/ya simgesel iktidar biçimleri, beğeniler, sınıflandırmalar ve algılama biçimlerine dikkat çekmektedir.

Daniel Simeoni, "The Pivotal Status of the Translator's Habitus" (Çevirmen Habitus'unun Mafsal Konumu) başlıklı makalesinde Bourdieu'nün habitus kavramını çevirmenin habitusu olarak çeviribilim bağlamına oturtmuştur. Habitus "eyleme geçmiş biliş" (*cognition in practice*) olarak betimlenebilir. Ona göre biliş sosyal bilimlerde iki türlü ele alınabilir: nöroloji ya da deneysel psikolojideki gibi fizyolojik temelli olarak ya da "kültürel akıl" anlamında. Habitus'u bir tür toplumsal biliş ve kültürel akıl olarak ele alma düşüncesinin temelinde kültürden ayrı bir insan doğasından söz edilemeyeceği savı yatmaktadır. Toury'nin yapısalcılık ve klasik görgül anlayışı sentezleyerek oluşturduğu norm temelli çeviri kuramı James Holmes'un "toplumsal çeviribilim" olarak bahsettiği bakışın dönüştürülmüş hali olarak açıklayan Simeoni, çeviri normlarında bireyin toplumsal dış etkiler karşısında daha bağımlı olarak gösterildiği eleştirisinde bulunur (1998: 6). Çeviri sürecinde patronaj ve çevirmen ilişkisi çevirmenin mevcut durumu içselleştirdiği bir noktaya varabilir. Bu da çevirmenin kararının ne derece bireysel ve kendine ait olduğunu hatta kendilik, benlik gibi kavramların ne derece toplumdan ayrı olabildiğini sorgulatmaktadır. Çevirmenin

alandaki yeri, önemi yani kendi işinin konumuna yönelik öz-algısı çevirmen kararlarını etkilemektedir. Bu nedenle Simeoni, "habitus güdümlü bir edim"den (*habitus-governed acquisition*) söz etmektedir (1998: 14). Toplumsallaşma her zaman pürüzsüz ilerlemez ve edinimler simgesel, sosyo-ekonomik şiddet de içerebilir (1998: 14). Simeoni'nin temel sorusu "nasıl bir kişinin pratikte ve prensipte çevirmen habitusunu edindiği"dir (1998: 15). Çevirmenin nasıl bir norm dâhilinde hareket ettiğini saptamanın yanı sıra bireyin bu normu nasıl elde ettiği de sosyolojik bir konudur. Simeoni'ye göre toplumsal hayatta, birey bir karar aldığında kararının tek geçerli ve işe yarar karar olduğu ve diğer seçeneklerin işe yaramayacağı inancındadır (1998: 18). Simeoni, habitusu toplumsal, özel ve profesyonel habitus olarak çeşitli kategorilere ayırmayı önermektedir. Simeoni, çevirmenin "sosyo-simgesel bir yorumlama" olarak ifade edilebilecek zor bir görevi olduğunu belirtmektedir (1998: 27). Çevirmen habitusu bu göreve ilişkin kararları belirleyen bireyin "kişiselleştirilmiş toplumsal ve kültürel tarihinin" ayrıntılı bir sonucudur (Simeoni, 1998: 32). Tüm kültürlerarası etkinlikler gibi çeviribilimde de toplum-bilişsel bir bakış derinlikli bir analiz için çok katmanlı veriler sunabilir (Simeoni, 1998: 34).

Habitus, "pratikleri ve algıları türeten bir yatkınlıklar kümesi", "oyuna dair bir sezgi" ve bazen de "pratik duygusu" olarak tanımlanabilen yapılandırılmış yapılardır (Bourdieu, 2023: 16). "Habitus kavramı, öznelciliğin önerdiği çözümlere (bilinç, özne vs.) alternatif olarak ve eyleyiciyi salt bir taşıyıcıya veya 'bilinçdışı' dışavurumuna indirgeyen yapısalcılığa" karşı bir eleştiri niteliğindedir (a.g.e: 14-15). Aktarılabilir yatkınlıklardan oluşan habitus,

“bilinç felsefesinden kurtulmayı, ama bunu yaparken nesne inşalarının pratik işleticisi olarak eyleyicinin gerçekliğini gözden kaçırmamayı hedefleyen bir teorik yaklaşım”dır (a.g.e: 15). “Kurala bağlanmış dönüşümler” sistemi olarak habitus hem dış hem içsel etkenlerle yapılanır (a.g.e: 17). Habitus kavramının bir parçası olarak “strateji” ve “güzergâh” kavramlarına da değinmek gerekir. Habitusun ürünü olan strateji, özgül bir pratik yönelim”, “pratiğe yönelik bilinçdışı yatkınlıkların sonucudur” (a.g.e: 37). “Güzergâh” ise “aynı yazarın, edebiyat alanının birbirini izleyen durumları içinde işgal ettiği ardışık konumlar dizisini ifade eder ve bu ardışık konumların anlamı ancak alanın yapısı içerisinde tanımlanabilir” (a.g.e: 37). Güzergâh, alanda art arda edinilen konumları bir arada birbiriyle ilintili olarak ele almamızı sağlar.

Habitus sahibi eyleyicilerin eylemleri boşlukta gerçekleşemeyeceğinden Bourdieu “alan” kavramını üretir. Ona göre, toplumsal oluşumlar ekonomi, siyaset, eğitim, kültür gibi hiyeraşik biçimde düzenlenip konumlanmış olup “alanların her biri, tabii ekonomi ve siyaset alanları hariç, ekonomi ve siyasetinkilerden bağımsız iç işleyiş ilkeleriyle ve kendi kuvvet ilişkileriyle yapılandırılmış birer mekândır” (2023: 17). Toplumsal alanın işlev gösterebilmesini sağlayan dört ilkeden söz edilebilir: alanın otonom oluşu, alandaki hiyerarşik düzen, alanı dinamik kılan güç mücadeleleri ve alanın yeniden üretimi (Wolf, 2007: 110 içinde Papilloud, 2003: 59).

Alanlar, bireylerin devingen habitusları ile belli toplumsal etkinlikleri deneyimledikleri toplumsal yerlerdir. Akademik alan, siyasi alan, edebiyat alanı, eğitim alanı, kültür alanı ya da spor alanı gibi çeşitli alanlardan söz edilebilir.

Eyleyicilerin alan içindeki eylemleri habitusları, sermayeleri ve alandaki konumları ile ilişkilidir. Emirosmanoğlu alan kavramını "tarihselliğiyle geçerli ekonomik ve sosyokültürel sermaye hareketinin incelendiği bir saha" olarak betimlemektedir (Emirosmanoğlu, 2023: 545).

Eyleyiciler alanda bir konuma sahiptir ve alanın "çıkar ve kaynaklarının denetimi için birbirleriyle rekabet ederler" (Bourdieu, 2023: 18). Bu nedenle, Bourdieu "kültürel üretim alanında simgesel malların üretiminin, dolaşımının ve tüketiminin toplumsal koşullarına" odaklanmaktadır (a.g.e: 22). Çeviri süreçlerinde metin kadar toplumsal yapılar da belirleyicidir. Örneğin, belli bir eseri neyin/kimin edebiyat eseri haline getirdiği çeviri sosyolojisi için bir inceleme konusudur. Bourdieu'ye göre bilimsel analiz, "eserlerin veya söylemlerin mekânı ile onları üretenlerin işgal ettiği konumların mekânını birbiriyle bağlantılandırmaya çalışmalıdır" (a.g.e: 26). Bourdieu'nün tarihsel analiz yönteminde iktidar alanı, edebiyat alanı ve üreticilerin habitusu olarak adlandırılabilecek toplumsal gerçekliğin üç alanı beraberce incelenmektedir (a.g.e: 32).

Alanlar mücadele ve müzakere bağlamları olarak işlev görür. Habitusları çerçevesinde eyleyicilik gösteren bireyler Bourdieu'nün çeşitlendirdiği şekliyle sermayeler, iktidar ya da tanınırlık için alandaki rakipleriyle mücadele içindedirler. Karl Marx'ın sermaye kavramından farklı olarak Bourdieu (1993), dört farklı sermaye türünün tanımını yapmaktadır: ekonomik, toplumsal, kültürel ve simgesel sermaye. Ekonomik sermaye para, borsa, yatırım, mülk gibi günlük hayatta kullanılan anlamıyla bir sermayedir. Kültürel sermaye ise bilgi, beceri, eğitim, kültürel yeterlik gibi doğrudan para değer, ya da ekonomik

değer taşımayan kültürel güç unsurlarıdır. Toplumsal sermaye ise toplumsal ağlar ve bağlantılardan oluşmaktadır. Ekonomik sermaye doğrudan finansal güç kaynakları ile ilişkiliyken kültürel sermaye kültürel dizgede konum ve/ya becerilere sahip olmakla ilişkilendirilebilir. Doğrudan bireyin kendisinde maddi bir sermaye olmasa da kendisine alanda güç sağlayacak kişileri tanıyor ve onlarla bağlantı içinde olması bireye ayrıcalık sunabilir. Simgesel sermaye ise daha çok ün, tanınırlık, statü, saygınlık (itibar/prestij) gibi kavramların toplumda eyleyiciye sağladığı güçle ilgili olan soyut ve göreceli bir sermaye türüdür. Dolayısıyla, sadece çevirmenler değil; çeviri ürünlerin toplumda dolanımını sağlayan ve alımlanmasını etkileyenler de çeviri eyleyicileridir (Tahir Gürçağlar, 2009: 164).

Bourdieu (1993) eyleyicilerin kültürel sermaye, ekonomik sermaye ve/ya simgesel sermayeye sahip olabileceğini belirtir. Kültür alanında tanınma (*recognition*), takdis (*consecration*) ve prestij odaklı bir rekabet vardır ve iktidar çoğunlukla kültürel ve/ya simgesel sermaye sahibidir (Bourdieu, 2023: 18). Kültürel sermaye, kültür alanındaki bir eyleyicinin "kültürel ilişkilere veya nesnelere özdeşleşimle yaklaşmasını, onları takdis edebilmesini veya anlamlarını çözebilmesini sağlayan araçlarla donatan bilgi biçimi, içselleştirilmiş bir şifre veya bilişsel edinim"dir (Bourdieu, 2023: 19). Kültürel sermaye dâhil tüm sermaye türleri alan içi güç mücadelerinin motivasyonu ve konumlanmaların ödülü olarak görülebilir.

1.2.2. Toplumsal Değişim, Kültürlerarası Etkileşim ve Eyleyiciler:

Even-Zohar'ın kuramındaki değişim eyleyicileri çeviri sosyolojisinde de temel bir kavram olarak çeviribilimcilerin karşısına çıkmaktadır. Eyleyiciler toplumda öğretmen, akademisyen, siyasetçi, yayıncı, editör ya da eleştirmen gibi çeşitli rollerde işlev gösterebilir. John Milton, çeviri alanındaki eyleyicileri "enerjilerini, hatta hayatlarını bir yazarı, edebi ekolü çevirmeye, aktarmaya, öğretmeye ve yaymaya adayan bireyler" olarak tanımlamaktadır (Milton 2006 ve Milton ve Bandia, 2009: 1). Çeviri süreçlerinde birçok farklı rolde karşımıza çıkan bu eyleyiciler çok işlevli aracılardır (Milton ve Bandia, 2009: 133).

Bourdieu'nün "bekçi/gözcü" (*gate-keepers*) metaforu ile betimlediği eyleyiciler, yabancı kültürlerden yeni ürünleri kendi kültürlerine taşırken ister istemez, bilinçli olarak ya da olmayarak kendi ilgi alanlarının etkisinde kalabilirler (Milton ve Bandia, 2009: 10). Bu da Bourdieu'nün habitusların süreçte etkin olduğuna dair bir göstergedir. Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki kültürel etkinliklerde Fransız Edebiyatı etkisi buna örnek gösterilebilir (bknz: Paker 1991, 1998). Şehnaz Tahir Gürçağlar, çeviribilimde özneler üzerine yapılan çalışmaların genelde çevirmenlere odaklandığını ancak çeviri metinlerin üretimiyle doğrudan ilgisi olmayan kişilerin de çeviri alanında özne işlevi görebileceğinin şu sözlerle altını çizer:

> Kimi bireyler ilk bakışta çeviriyle hiçbir bağları yokmuş gibi görünebilir; ancak daha yakından incelendiğinde bu bireyler kültür alanındaki uygulamalarıyla çevrilecek metinlerin seçimi, üretimi ve tüketimini doğrudan etkiliyor olabilirler. Bu bireyler genellikle içinde

> bulundukları toplum üzerinde kapsamlı bir etki ve güce sahip kişilerdir. Çeviri de bu bireylerin kültür üzerindeki etkilerinin hissedildiği alanlardan biri olabilir. Kültür üzerinde bu denli büyük etkiye sahip olan özneler arasında siyasetçiler, iş adamları ya da toplumda lider konumda bulunan benzer kişiler bulunabilir (2005: 43).

Tahir-Gürçağlar, eyleyicilerin her zaman doğrudan müdahaleleri olmayabileceğini, bazen de dolaylı olarak dizgeyi şekillendirebileceklerini vurgular ve Hasan Âli Yücel'in kendisi çeviri yapmamış olsa da 1938-1946 yılları arasında Milli Eğitim Bakanı iken aldığı kararlarla dönemin çeviri etkinlerini şekillendirmesini örnek olarak gösterir (2009: 163). Yücel'in kurduğu Tercüme Bürosu ve Tercüme Dergisi onun siyasi kimliğinden gelen güçle birleşerek edebiyat dizgesine şekil vermiştir. Toplum planlaması yapabilen ve toplumsal değişikliklere önayak olabilecek kişiler sıradan, tesadüfi özneler değil; sermaye başta olmak üzere ayırt edici yetenek ve donanımları olan eyleyicilerdir (Tahir-Gürçağlar, 2005: 45).

Çeviri sosyolojisinden önce betimleyici paradigmada Even-Zohar bu eyleyicileri "düşünce üreticileri" (*idea-makers*), "kültür girişimcileri" (“*culture entrepreneurs*”), ve “imge üreticileri” (*makers of life images*) olarak üç kategoride ele almıştır (2010: 194-195). Düşünce üreticileri kültür repertuarı için yeni seçenekler oluşturan öznelerdir. Kültür girişimcileri ise bu yeni seçenek ve olası yeni yolları teşvik eden ve gerçekleşmesini sağlayan eyleyicilerdir (Bozkurt, 2017: 201). Bu kişiler yeni düşünce ve ürün seçeneklerini duyurur, dolanıma sokar ve toplum tarafından kabul görmesine çalışır. Sonra da mevcut repertuara eklemlendirerek onları toplumsal, kültürel bir gerçeğe dönüştürür (Even-Zohar, 2010: 10). İmge üreticileri ise

kurguladıkları imgeler, rol modeller ve temsiller aracılığıyla bu süreci destekler.

Eyleyici kavramıyla ilintili bir diğer kavram ise André Lefevere'in (1992) "patronaj (hâmilik)" kavramıdır. Patronaj "farklılaşmamış" olup tek bir organda toplanmış olabileceği gibi "farklılaşmış" olup birçok güç organına dağılmış da olabilir. Siyasi partiler, dini kurumlar ve din görevlileri, toplumun belli bir sınıfı, yönetici zümresi, yayıncılar, medya, akademisyenler ve benzeri kurum, kuruluş ve kişiler patronaj olarak bir toplumda ortaya çıkabilir (1992: 15).

Eyleyiciler konusundaki kuramsal tartışmaları somutlaştırmak adına tarihten birkaç örneğe bakmak faydalı olabilir. Türkiye'de çeviribilim alanında ilk çeviri tarihi araştırmalarından biri Işın Bengi Öner'in (1989) Ahmet Midhat Efendi'nin Osmanlı kültürü ile Batı kültürü arasındaki aracı rolünü incelediği "*The Eloquent Mediator: Ahmed Midhat Efendi*" (Belâgatlı Aracı: Ahmed Midhat Efendi) başlıklı çalışmasıdır (bknz: Bengi Öner, 1989). Cemal Demircioğlu da (2009) Osmanlı Dönemi'nde bir eyleyici olarak Ahmed Midhat Efendi'yi romancı, çevirmen, gazeteci ve yayıncı kimlikleriyle incelemiş ve gerek diller arası gerekse de diliçi çevirileri ve de yeniden yazım olarak adlandırılabilecek eserlerini temel almıştır. Demircioğlu, Ahmed Midhat Efendi'yi "kültür girişimcisi", "provokatif eyleyici" ve "kültür aracısı" olarak tanımlamaktadır (2009: 131-132). Ülkelerin medeniyet değişikliklerinde çeviri eyleyicileri sürecin başlatıcısı ve yürütücüsü katalizör güçler olarak ortaya çıkmaktadır (Demircioğlu, 2009: 132). Ayşe Banu Karadağ (2008) *Çevirinin Tanıklığında Medeniyetin Dönüşümü* adlı

kitabında sözü edilen süreci kültürden daha geniş bir kavram olan medeniyet kavramını merkeze koyarak çevirinin medeniyet dönüştürücü rolünü irdelemiştir. Özlem Berk Albachten (2004) ise Türkiye'de modernleşme sürecinde çevirinin rolünü araştırmıştır.

Türkiye'deki çeviri sosyolojisiyle ilintili çeviri tarihi araştırmalarından biri de çeviribilimci Seyhan Bozkurt'un "*Exploring Agency in Translation: The Case of the Early Culture-Planners During the Republican Period in Turkey*" (Çeviride Eyleyiciliği Keşfetmek: Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Erken Kültür Planlama Vakaları) başlıklı kitap bölümüdür. Bozkurt, bu eserinde Remzi Bengi'nin Remzi Yayınevi aracılığıyla ve Yaşar Nabi Nayır'ın Varlık Edebiyat Dergisi aracılığıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kültür planlaması sürecinde oynadıkları rolü incelemektedir. Nilüfer Alimen (2015) ise "Bir Yönlendirme Aracı Olarak Çeviri: Serteller ve Çeviri Çocuk Edebiyatı" başlıklı doktora tezinde Sabiha ve Zekeriya Sertel'in kültür planlaması ve toplumsal yönlendirmedeki rolünü irdelemiştir. Araştırmacıların kuramsal çerçeveleri ve odak noktaları değişkenlik gösterse de yukarıda adı geçen tüm çalışmalar ülkemizde çeviribilim kapsamında kültür alanındaki eyleyicilere örnek teşkil etmektedir.

1.2.3. *Illusio* (Yanılsama) ve Toplumsal Müzakereler

Jean-Marc Gouanvic (2005) "*A Bourdieusian Theory of Translation, or the Coincidence of Practical Instances Field, 'Habitus', Capital and 'Illusio'*" (Bourdieu'vari Bir Çeviri Kuramı ya da Uygulama Alandaki Örneklerin Karşılaşması: Alan, Habitus, Sermaye ve *Illusio*) başlıklı

makalesinde çevirinin meşrulaştırılma sürecinden geçen ve güç ilişkileriyle donatılmış bir toplumsal pratik olduğu savından yola çıkarak Bourdieu'nün terimlerini çeviribilime uyarlar. Örnek olay incelemesi olarak Boris Vian'ın eyleyiciliğiyle bilim kurgu türünün Fransız edebiyat alanına girişini seçen Gouanvic Bourdieu'nün terimlerine "*illusio*" (yanılsama) terimini ekler. Çevirideki güç ilişkileri, çeviri metnin üretim sürecini ve erek kültürlerde farklı algılanma olasılıklarını kaçınılmaz olarak etkilemektedir. Çünkü çeviri sürecinde rol oynayan eyleyiciler süreçteki rol ve konumları için sürekli bir mücadele ve müzakare halindedir. Bu nedenle Bourdieu'nün kültürel eyleme odaklanan kuramsal bakışı çevirinin çeşitli toplumsal alanlardaki süregiden uzlaşılardan etkilenen terimlerini kendi devingenlikleri içinde açıklamak açısından çeviribilime katkı sağlamaktadır. Metinlerin sosyolojisi, hem üretim süreçlerini hem de metinlerin dolanım ve tüketim süreçlerini kendi ilişkiselliklerini de işin içine katarak inceler. Metin, yazar ve türlerin seçimi gibi üretim öncesi seçim sürecini de unutmamak gerekir. Bu anlamda çeviri sosyolojisi çeviribilime söz konusu süreçlerin tamamında toplumsal, devingen ve bütünlüklü bir bakış sunar.

İnsan davranışı toplumsal yapılar tarafından şekillendiği gibi toplumsal yapıları da o toplumdaki insan davranışları yapılandırır. Bu dönüşlülük ilkesi habitus kavramıyla Bourdieu sosyolojisinde somutlaştırılmıştır. Çevirmenin kararları hem kendi eğilimleri ve kişiliği hem de yaşayıp getirdiği toplumsal deneyimler ve bunları içinde deneyimlediği toplumsal yapıların etkileşiminden doğmaktadır. Hem yapılanan hem yapılandıran doğasıyla habitus, kimlik kavramından ayrılmakta ve farklı bir vurgu içermektedir.

Alan ve habitus arasındaki karşılıklı ilişki bu sermaye türleri ve de *illusio* üzerinden yürümektedir. Gouanvic'e göre toplumsal pratiklerimizi meşru kılmak için metaforik olarak "oyunu kurallarına göre oynamak" ya da "oyunda kalmak" denilebilecek bir biçimde eylem ve söylem üretmek durumundayız. Bu durum alanın devamlılığı ve korunumu için de gerekli bir yeniden üretimdir. Alan değerli ve oynanmaya değer oldukça varlığını sürdürebilir ve üyelerine imtiyaz sunabilir. Alandaki ürünlerin, metinlerin, bireylerin değeri sabit ya da içkin değil; mücadele ve müzakere süreçlerine bağlı olarak değişen toplumun yapılandırdığı bir değerdir.

1.2.4. Toplumsal Kısıtlamalar ve Sözde Çeviriler

Kitabın bir önceki bölümünde değinildiği gibi, Toury kaynak metni olmadığı ve özgün bir metin olduğu halde erek kitlesine çeviri olarak sunulan metinlere sözde çeviri adını verip bu metinleri çeviribilimin bir analiz nesnesi olarak ön plana taşımıştır. Bir kaynak metinden esinlenerek yazılan ve çeviri olarak sunulan metinlere de "örtük çeviri" (*concealed translation*) denmektedir. Judy Wakabayashi (1998) bir kaynak metni olmayan ya da kaynak ile arasında doğrudan bir çeviri süreci olmayan bu türleri "sınırda çeviri formları"[1] (*marginal forms of translation*) olarak adlandırmaktadır. Sözde çeviri başta olmak üzere bu sınırda (marjinal) formlar öncelikle özgün bir eser üreten bireyin neden eserine sahip çıkmadığı/çıkamadığı ile ilgili

[1] Marjinal sözcüğüne karşılık arandığında "uç", "aşırı" gibi sözcükler karşımıza çıkmaktadır. Ben kitap kapsamında "sınırda çeviri formları" ifadesini tercih edeceğim çünkü bu ürünler çeviri olmak ile olmamak arasındaki sınırda kabul açısından gidip gelmektedir.

habitusuna, eyleyiciliğine ve simgesel sermayesine dair veriler sunabilmektedir. (Genelde simgesel sermayesi ve eyleyici gücü olmadığı için çevirmenlerin bu durumlarda yayıncı gibi diğer eyleyiciler ile uzlaşı içine giren bir habitusu olabilmektedir.) Bunun yanı sıra, yazar/çevirmen metninin çeviri olarak kabul görmesi için toplumda o ana kadar yapılıp kabul görmüş tüm çevirileri çeviri olgusunun tanımı, sınırları ve toplumun beklentileri açısından adeta bir kaynak metin olarak kullanıp metnine çeviri metin havası verecek yabancı öğeler ekler. Böylelikle, sözde çeviri vakaları o toplumun edebiyat alanına, normlarına ve *illusio*'suna dair görgül veriler sunabilmektedir.

Türkiye özeline geldiğimizde sözde çevirilerin bir de yazarlık algısıyla ilgili ciddi veriler sunduğunu görebiliriz. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında süregelen esinlenme, etkilenme ve metinlerarasılık temelli yazı geleneği sözde çevirileri toplumda daha kabul edilebilir kılmıştır. Şehnaz Tahir Gürçağlar (2008), "Scouting the borders of translation: Pseudotranslation, concealed translations and authorship in twentieth-century Turkey" başlıklı kitap bölümünde Ali Rıza Seyfi'nin *Kazıklı Voyvoda*'sı, Nihal Yeğinobalı'nın *Genç Kızlar*'ı, Kemal Tahir'in *Mike Hammer Serisi* ve Aziz Nesin'in *Milletler Gülüyor* kitabı başta olmak üzere Türkiye'de yirminci yüzyılın ikinci yarısında görülen çarpıcı sözde çeviri örneklerini ele almaktadır.

Bir yöntem olarak sözde çevirinin birçok işlevi ve nedeni olabilir. Bu işlev ve nedenlerin incelenmesi çevirinin toplumsal boyutuyla ilgili çeşitli veriler sunar. Örneğin, Nihal Yeğinobalı *Genç Kızlar* adlı romanı konusundan

utandığı için kendisinin yazdığını söylememiş ve çeviri olarak tanıtmıştır (bknz: Bengi Öner, 1990, 1999; Öztürk Kasar, 2009; Boy, 2018). Yazarın/çevirmenin simgesel sermayesinin (henüz) yeterli olmaması, yaşının genç olması ve cinsiyeti ve yaşının toplumun eyleyici profiline uymaması gibi birçok kısıt Yeğinobalı'nın patronajla uzlaşı içinde olmasını gerektiren bir habitus edinmesine yol açmıştır. Yıllar sonra bu kitabın kendi özgün eseri olduğunu itiraf ettiği dönem ise Yeğinobalı'nın bir çevirmen ve yazar olarak rüştünü ispat edip simgesel sermayesini arttırdığı bir dönemdir. Bireylerin yıllar içinde alanda kazandıkları sermaye gücü ve eyleyici konumları habituslarının evrilmesine neden olabilmektedir. Yazarın bu itirafta bulunduğu dönem, ikinci bir sözde çeviri örneği olan *Eflatun Kız* kitabını da *Mazi Kalbimde Bir Yaradır* ismiyle özgün olarak yayınlattığı zamana denk gelir (Boy, 2018: 74). Yıllar içinde sayısız kitabı Türkçeye kazandıran Yeğinobalı son yıllarında yaptığı bir çeviride oto-sansür uygulayarak eşcinsellikle ilgili bir sahneyi erek metinde çevirmemiştir. Verdiği röportajda, Yeğinobalı çevirdiği yazarın Türk edebiyat alanında yeni olduğunu ve tek bir sahne nedeniyle kitabın yasaklanması ya da yazarın önyargılı alımlanması endişesinden dolayı böyle bir karar aldığını açıklıyor. Bu da bizlere bir yazar ya da türün alanda (eski deyişle dizgede) yeniyken erek kültürün normlarına daha yakın ve kabul görme endişesiyle çevrilmesi eğilimine örnek teşkil etmektedir. Bununla birlikte, Yeğinobalı'nın sözde çeviriyle ilgili geçmiş deneyimlerinin habitusunu şekillendirdiğini göstermektedir. Öte yandan, habitus hem yapılandırılan hem de yapılandıran bir bütünce olduğu için Yeğinobalı'nın bu itirafının alanda bir sorgulama ve farkındalık yarattığı da söylenebilir. Konu üzerine birçok

akademik makale yazılması da bir gösterge olarak algılanabilir (bknz: Bengi Öner, 1990, 1999; Öztürk Kasar, 2009; Boy, 2018).

Tahir Gürçağlar'ın (2008) incelediği, ülkemiz edebiyat alanından dikkat çekici bir diğer sözde çeviri örneği ise Kemal Tahir'in Mike Hammer Serisi'dir. Bu vakada, yazarın ekonomik sermaye ile ilgili sıkıntılarının onu pek de kendiyle anılmasını istemediği bir türe yönlendirdiği gözlemlenir. Ancak, Amerikan tarzı dedektif romanı türü Tahir'in anti-kapitalist habitusuyla çelişkili görülse de Tahir metnin içine New York'u, kapitalizmi eleştiren ve siyahilerin haklarını savunan ırkçılık karşıtı bölümler eklemiştir. Bu noktada, bireyin habitusundan feragat ederek eyleyicilerle ve toplumla uzlaşmasını gerektiren durumlarda bile habitusun çeşitli stratejilerle yine de kendini hissettirdiğini görmekteyiz.

Yazarlık hayatından büyük kısmını takma isimlerle geçiren Aziz Nesin ise *Milletler Gülüyor* kitabını Fransız mizahını tanıtma amacı taşıyan Fransızcadan çevrilmiş bir kitap olarak sunmuştur (Tahir Gürçağlar, 2008). Metnin içine Fransız kültürüne ait öğeler yerleştirilmiştir. Bu şekilde toplumdan gelecek olası eleştirilere karşı bir yabancı bariyeri konmuştur. Toplumlar yabancılara karşın bazen daha hoşgörülü olabilmektedirler. Çünkü "onlar başka, farklı", "onların kültüründe normal" diye düşünülerek yara-tılan mesafe bir anlayış sunmaktadır. Ancak genç bir Türk kızı aşk romanı yazarsa bizden birinin bunu yapabileceğini göstererek "gençlere (kötü!) örnek olabileceği" için endişe ve tepki yaratmaktadır.

Sözde çevirilerin Türk edebiyat alanındaki kabulüne ilişkin göz önünde bulundurulması gereken bir diğer nokta ise Osmanlı Dönemi'nde çeviri eyleminin değişik formları için farklı terimler kullanılması ve bu terimsel çeşitliliğin, çevirinin sınırları konusunda toplumdaki algıya ilişkin araştırmacılara fikir verebileceğidir. Telif (özgün) eser ile çeviri arasında gidip gelen farklı formların Türk edebiyat tarihindeki varlığı ve yazarlık kurumunun Batı geleneğindeki gibi algılanmaması sözde çevirilerin toplumsal kabulünü kolaylaştıran toplumsal bilince dair etkenlerdir.

1.2.5. İdeolojik Yönelimli, Aktivist Çevirmen ve Toplumsal Mücadeleler:

Bireyin eylemlerini belirleyen bir üst-söylem olarak toplumsal biliş, çevirmenin siyasi yönelimlerini, ideolojisini de kaçınılmaz olarak içermektedir. Coğrafi olarak kültürlerarası temas açısından jeopolitik öneme sahip alanlarda siyasi güç ilişkileri hem çeviri etkinliklerini etkileyebilir hem de çeviri toplumsal planlamanın bir aracı olarak kullanılabilir. Maria Tymoczko (2000), *"Translation and Political Engagement: Activism, Social Change and the Role of Translation in Geopolitical Shifts"* ("Çeviri ve Siyasal Yönelim: Aktivizm, Toplumsal Değişim ve Jeopolitik Kaymalarda Çevirinin Rolü") başlıklı makalesinde çevirinin toplumsal değişimlerdeki rolünü ve aktivist bir niyetle yürütüldüğü durumları İrlanda edebiyatının İngilizceye çevrilmesi örnek olayı üzerinden incelemektedir. "Angajman" (*engagement*) kelimesini bir terim olarak sunmak isteyen Tymoczko, çevirmenin ideolojik yöneliminin ve dâhil olduğu düşünce sisteminin öznelliğine vurgu yapmaktadır.

Sözcüğe Türkçe bir karşılık arandığında sözleşme, bağlılık, nişan, uğraş, çarpışma, birbirine geçme vb. eşdeğerler bulunmaktadır. Bireyin bir düşünsel amaca bağlılığı ve onunla olan bağının eylemine etkisi çeviri bağlamında da vurgulanmaktadır. Çeviribilim terimi olarak hem çevirmeni hem de çeviri işini tanımlaması gerektiğinden bu kitap boyunca Tymoczko'nun "*engaged translator & translation*" ifadeleri "yönelimli çevirmen" ve "yönelimli çeviri" olarak kullanılacaktır. "Bağlı" çeviri ya da çevirmen ifadesi Türkçede çeviri bağlamında "kısıtlı", "eli kolu bağlı", "çaresiz" gibi olumsuz anlam yükleri çağrıştırabilir. Benzer olumsuz çağrışımlar nedeniyle Tymozcko, ideolojik ya da manipülatif (güdümlü) benzeri ifadeleri özellikle tercih etmemektedir. Çevirmenin aktivist duruşu ve öznel konumu etik bir sakınca doğurmak zorunda değildir. Bu nedenle, ben de çevirmenin bağı, ideolojisi değil de bir "yönelimi", "yönü", hayata bakış yönünden kaynaklanan bir "yönelimi" olduğunu düşünerek en azından bu kitap kapsamında şimdilik böyle bir karşılık kullanacağım. Terimsel karşılık bulma tek bir araştırmacının kendi başına karar verebileceği bir konu değildir kuşkusuz. Ancak sözcüğü İngilizce bırakmak da Türkçeye haksızlık olabilirdi.

Anlatılar, toplumda duygusal yapıların yaratımına ve yeniden yaratımına yol açar ve çeviri bu anlatıların ithal edilmesinde önemli bir araçtır (2000: 24). Tymoczko'ya göre çeviri "kaçınılmaz olarak kısmidir" ve anlam önceden belirlenmiş olduğundan metin, çeviriyle iletilen bilgi ya da anlamdan daha geniştir (2000: 24). Bu kısmilik, "bir kusur, eksiklik ya da yokluk değildir", çevirinin doğrudan ya da dolaylı olarak *angaje* ve adanmış, partizan bir eylem olduğunun ve güç diyalektiğine katılım sağladığının bir

göstergesidir (Tymoczko, 2000: 24). Angajmanla kastettiğinin çevirmenin ideolojik eğiliminden oluşan basit bir olgu olmadığının altını çizen kuramcı, çeviriyi başkaldırıya kimi zaman ilham veren kimi zaman onu başlatan kimi zaman da ona eşlik eden dolayısıyla aktivist bir yönü olan bir konuşma eylemi olarak gördüğünü belirtir (2000: 25-6). Sözü edilen toplumsal ve siyasi değişimlere katkıda bulunan edimsel (*illocutionary*) ve etkisel (*perlocutionary*) boyutları olan bir çeviridir (2000: 26). Böyle çeviriler *abusive fidelity* (yıkıcı sadakat[2]) ve *minoritizing translation* (azınlıklaştırıcı çeviri) gibi direnişçi çeviri stratejileri içerebilmektedir.

Çeviri toplumsal değişime önayak olan aktivist bir kimlik kazandığında etik tartışmaları da kaçınılmaz olarak gündeme gelmektedir. Tymoczko, manipülasyonun ya da radikal kararların ne kadarı kabul edilebilir, ne kadarının radikal olacağına kim karar verecektir diye sorar (2000: 38). Bu nedenle *angaje* (yönelimli) çeviri olarak adlandırdığı çevirinin koşullarını betimlemeye çalışır:

- Açıkça belirtilmiş ortak hedef ve değerler
- Çevirmenlerin bir grup olarak yeni metin türlerinin üretimini etkileyen geniş kültürel ve siyasi hareketlerin etkin olduğu bağlamlarda yer alması ya da doğrudan bir organizasyona bağlı aktivist kimliklerinin olması
- Kültürel değişikliği başlatıp destekleyecek tanımlanmış geniş bir hedef kitle
- Siyasi amaçlarla çevrilmek üzere seçilmiş ve/ya bir

[2] Terimin Türkçe karşılığı için yıkıcı sadakat önerisi şahsıma aittir.

amaç doğrultusunda manipüle edilmek istenen metinler

- Çevirmenin tek bir stratejisi ya da yaklaşımıyla değil; çeviriye çeşitli açılardan yenilikçi yaklaşması (2000: 41-42).

Sonuç olarak; Tymozcko'ya göre çeviri, potansiyel olarak siyasi angajmanın (yönelimin) süregiden kendi hatlarıyla kendini meydana getiren bir konumudur ve kültür ve geleneğin, geçmişin okuma ve imgelerinin fosilleşmesine karşı harekete geçer (2000: 43).

Öte yandan, çevirmen her zaman ideolojik bir yönelimi dâhilinde çeviri sürecinde aktivist bir rol alacak kadar güçlü bir konumda olmayabilir. Çevirmenin başta simgesel sermayesi olmak üzere onu karar verici konumuna taşıyacak bir sermayesi, gücü, saygınlığı, tanınırlığı olmayabilir. Ya da çevirmenin genç, deneyimsiz ve meslekte yeni olması nedeniyle meslek hayatının ilk yıllarında böyle bir sermayesi, gücü ve konumu yoktur. Ancak, sözde çeviri örneklerinde de görüldüğü gibi sektörde kabul gördükçe, alanda tanındıkça ve yaşla beraber biriken sermayesiyle sonradan yaptığı çevirilerinde ilk çevirilerine nazaran daha çok kendi kararlarını almakta ve direngen bir habitus göstermekte etkin olduğu vakalar görülebilmektedir.

Kültürlerarası temasın yönü ve boyutu her coğrafya ve tarihi dönemde farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Latin Amerika kültürlerötesi bir kültürel tarih örneğidir. Kültürlerötesilik (*transculturation*) kültürler arasındaki geçişi daha iyi ifade eder çünkü bu yabancı bir kültürü doğrudan edinme ve önceki kültürü silme eyleminden farklıdır (Milton ve Bandia, 2009: 20).

1.3. Kültürlerarası Üçüncü Alan ve Toplumsal Kimlik İnşasında Çevirinin Rolü

Kendinden başkasıyla her karşılaşma metaforik olarak bir tür çeviri süreci içermektedir. İki özne ya da olgu arasında hem birbirinden ayrışmak için bir farklılığa hem de birbiriyle ilişki kurabilmek için ortak bir zemine, bir benzerliğe ihtiyaç vardır. Çeviribilimci Emine Bogenç Demirel, "çeviri eylemi kavşaklar arasında, *arada* bir konumda olduğundan, çeviri ürün sürekli *öteki*nin sihri altında biçimlenir" diyerek çevirinin melez doğasına dikkat çekmektedir (2013: 9). Hephzibah Israel, "Translation and religious encounters" (Çeviri ve dini karşılaşmalar) başlıklı kitap bölümünde, öteki ile karşılamanın "dönüştürücü ve bütünleştirici" bir yönü olduğunu savunur (2018: 207). Çeviri süreci "farklı olanı tanıma, temsil etme ve ona bir karşılık verme" içerdiğinden çeviri, "farklılığın ve benzerliğin tanınması ve uzlaşması"dır (Blumczynski ve Israel, 2018: 207-8). Michael Cronin de benzer bir şekilde "eğer çeviri bir şeyin bilimiyse, olsa olsa farklılığın bilimidir çünkü farklılık olmadan çeviri olmaz" diyerek çeviride *aynılık*tan ziyade *farklılığa* vurgu yapmaktadır (2003: 169). Kitabın bu bölümünde farklı kültürlerin karşılaşmalarında ortaya çıkan üçüncü alanlar, sentezler ve bu süreçlerde çevirinin rolü irdelenmeye çalışılacaktır.

Kültürlerarası iletişimin iki temel tarafı olan kaynak ve erek kültür arasındaki ilişki her zaman dengeli ve eşit bir ilişki olmayabilir. Taraflar arasındaki asimetrik güç dengeleri sürecin çok katmanlı doğasını bir kat daha çetrefilli hale getirebilir. Etkileşim yerine bir asimilasyon, sömürgecilik amacı da görülebilmektedir. Sömürgecilik sonrası çalışmalar, özellikle çevirinin bir sömürge aracı olarak

kültürel, siyasal ve ekonomik emperyalizmin hizmetinde kullanılabileceği, kullanılageldiği durumları inceler. Amaç, oluşturulan farkındalık sonucu bir direnç geliştirerek süreci tersine çevirmektir. Bu tür çeviri süreçlerinde eyleyicilerin rolü ve gücü daha çok ön plana çıkar. Tejaswini Niranjana (1992), Gayatri C. Spivak (2000), Samia Mehrez (2012) başta olmak üzere sömürgecilik sonrası alanda çalışan düşünürler çevirinin hükümranlık kurma ve bireyleri asimile etme amacıyla kullanıldığı durumlarda çevirmenin bireyselliğine dikkat çeker. Maria Tymoczko (2000) çevirmenin siyasi angajmanı olabileceği ve manipülatif çevirinin bir strateji olarak sömüren tarafa karşı kullanılabileceğini savunur.

Çeviri eyleminde benimsenen norm ve stratejilerin yanı sıra çeviri kavramının tanımı da etno-merkeziyetçi olabilmektedir. Kültüre bağlı bir etkinlik olarak çeviri, norm temelinde ilerleyen bir etkinliktir. Çeviriyle doğrudan ilgisi olsun olmasın normlar söz konusu kültürün değer ve inançlarından temellenir. Etno-merkeziyetçilik uyarısı yapan Katan, çevirinin anglofon ya da Avrupa merkeziyetçi bakışla yapılan tanımının kavramın evrensel tanımı gibi algılanmasını eleştirmektedir (2018: 30). Çeviride anlama erişilebilirlik ve netliğe odaklanılmasının Batılı ve özellikle Anglofon bir yararcılık olarak değerlendirmektedir. Bu da etno-merkeziyetçi ve saldırganlığa varan bir rahatsız edicilik (*offensive*) olarak okunabilir (a.g.e).

Yabancıyla çeviri aracılığıyla etkileşim kurma konusu çoğunlukla sömürgecilik sonrası çeviri kuramlarında irdelenen bir konu olsa da bu kuramlardan önce çeviribilimci Antoine Berman "Çeviri ve Yabancının Sınanması" adlı makalesinde çeviri metnin iki açıdan bir

sınanmaya tanıklık ettiğine dikkat çekmiştir: metnin çevrileceği dilin yabancıyı konuk etmeyle ilgili direnişi/sınanması ve çevrilecek metnin başka bir dilde yaşamasıyla ilgili bir sınanmadır (2000: 284). Adeta ikiye bölünmüş, arada kalmış olan çevirmen her iki dili de zorlamak ister: kendi dilini yabancı öğeleri kabullenmeye zorlamak ve öteki dili de kendi ana diline yükünü boşaltmaya zorlamak" (Ricoeur, 2008: 14; Yılmaz Kutlay, 2020d).

Yabancıyla bu temas yorumbilimcilerin de alanına girmektedir. Yorumbilimci Hans Georg Gadamer "yorumu gerekli kılan ilk koşul, anlaşılmayı bekleyen şeyin 'yabancı' niteliği" olduğunu savunmaktadır (2008: 186). Yorumbilimde, kendimizi anlamak ve konumlandırmak için "yabancı" ya da "başkası" ile karşılaşmak bir ön koşuldur. Bu süreçteki bir birey, "kendi beklentiler sistemiyle bağdaştıramadığı her şeyi 'olanaksızlık' adına feda etme[meli], kendi "görüşleri[nin] ve önyargıları[nın] tam bilincinde olmalı" ve böylece onların "aşırılıklarını yontmalı"dır (Gadamer, 2008: 226; Yılmaz Kutlay, 2020d). Böylesi ideal bir ilişki gerçek bir etkileşim, aşkın ve felsefi bir dinleme ve anlama etkinliğidir.

Sueda Özbent de çevirmenin donanımının sadece kaynak ve erek kültürlerin inceliklerini bilmekten ibaret olmadığını; çevirmenin aynı zamanda "kültürler üstü hareket edebilen bir uzman" olduğunu öne sürmektedir (2015: 14). Kültür kavramının tanımlanmasındaki değişikliklere dikkat çeken Özbent, kültürler arası sınırların her zaman çok net olamayabildiğini, günümüzde kültürlerin homojen olmadığını, farklı kültürlerin birbirleriyle karışmış durumda olduğunu belirtir (2015: 19). İnsanların eyleyiciliği soyut

olarak zihinlerde değil; "ortak sosyal etkileşimlerde ve dilde üretilir/inşa edilir" (Arkonaç: 2008, 57).

Şehnaz Tahir-Gürçağlar, *Kapılar: Çeviri Tarihine Yaklaşımlar* adlı kitabında çevirinin kimi zaman bir "ulus inşa etme aracı" kimi zaman da "toplumsal dönüşüm süreçlerinin tetikleyicisi veya aracısı ya da bir toplumsal dışavurum biçimi" olarak işlev görebildiğini belirtmektedir (2005: 10). Tahir Gürçağlar "çevirilerin planlanmasının, üretilmesinin ve tüketilmesinin temelde bir uzlaşma süreci olduğunun" altını çizmiştir (2005, 33). Bu uzlaşma süreci, her zaman pürüzsüz bir şekilde ve iki tarafın rızasıyla gerçekleşmeyebilir. İlişki, bir ele geçirme, kültürler ötesilik, sömürü ve kendine benzetme şeklinde de görülebilir.

Sömürgecilik sonrası düşünür Homi Bhabha "çeviri, kültürel iletişimin edimsel tabiatıdır" diyerek çevirinin rolüne dikkat çekmektedir (Bhabha, 2016: 404). Bhabha, "[...] hem insanı hem de tarihsel başka zamanlarda ve farklı mekânlarda yaşamanın ve var olmanın ne anlama geldiğine dair algımızı da dönüştürmeliyiz" diyerek zaman ve mekânın kültürel kimlik üzerindeki etkisine dikkat çeker (2016: 449). Bhabha uluslarötesi bir nitelikte olan kültürün tam da bu nedenle kaçınılmaz olarak çeviriyle ilişki olduğunu savunmaktadır (2016: 314). Bhabha, kültürel değişikliğin kimi zaman göçmen ya da mülteci kimi zamansa kölelik ya da işçilik durumlarında ortaya çıkabildiği gibi "medenileştirme görevinden 'çıkış yolculuğu'" olarak da tanımlanabileceği vakalar olduğunu belirtir (a.g.e). Kuramcı, kültür, değişim ve çeviri arasındaki çetrefilli ilişkiyi şöyle açıklar:

> Kültür tercümeyle ilgilidir çünkü yer değiştirmenin böylesi mekânsal tarihleri -ki bu tarihlere şimdi 'küresel'

> medya teknolojilerinin bölgesel arzuları eşlik etmektedir-kültürün nasıl işaret ettiği veya kültür tarafından işaret edilenin ne olduğu sorusunu oldukça karmaşık bir mesele yapar (Bhabha, 2016: 314).

Görüldüğü gibi kültürlerarasılık çeviriyi zorunlu kılmaktadır. Ancak kaynak bir metin işlevindeki kültürün de ne olduğunu tanımlamak ve sınırlarını belirlemek hiç kolay değildir. Melezlik ve çoğulculuk üçüncü bir alan açmaktadır. Antropoloji Van Gennep ve Turner ve psikolojide Vygotsky tarafından kullanılan bu terim, kültür incelemeleri alanında Frederic Jameson tarafından postmodern otellerin kamu alanları için kullanılmıştır. Bhabha ise (1994) kavramı sömürgecilik sonrası yazı ve göç kavramlarıyla biraraya getirmiştir. Ona göre, farklılıkların uzlaşıldığı ve anlamların yeniden üretildiği bir iletişim alanıdır. Farklılıklar ilk başta çatışmalara yol açsa da sonra dillerarası, kültürlerarası boyutta yeniden anlam inşasına gidilmektedir. Anlam sabit ve belli değildir ve sürekli müzakere edilir. Bhabha'ya göre, üçüncü alanda melezlik sadece farklılık ve gerginlikleri çözme alanı değil; "farkın ne o ne diğeri ama arada kalmış başka bir şey olduğu bir alan"dır (1994: 313).

André Lefevere ve Susan Bassnett (1992) çeviride ideolojinin yerini sorgulamış ve yeniden yazım aracılığıyla toplumsal manipülasyon yapılabileceğinin örneklerine dikkat çekmişlerdir. Çünkü kültürel aktarım yeni türler, metinler ve kavramlar kadar etik olmayan bakışımsız güç ilişkileri de aktarabilmektedir. Çeviride etik kaygılarla yabancılaştırmayı savunan Friedrich Schleiermacher (1813), Antoine Berman (2000) ve Lawrence Venuti'den (1995) yola çıkarak çevirinin adaptasyon ve yerlileştirme

stratejilerini "etnosantrik (etnik merkezli) bir şiddet" amacıyla da kullanılabilmesi olasıdır. Berman (2000), "yabancının sınanması" olarak betimlediği çeviri etkinliğinin etik bir temele oturabilmesi için yabancılaştırma tekniğinin gerekliliğini savunur. Böylece hem kaynak metin başka bir kültüre misafir olmanın zorluğu ile sınanacak hem de erek metin bu misafiri ağırlamadaki toleransı üzerinden bir sınanma yaşayacaktır (a.g.e).

Douglas Robinson (2002), Tejaswini Niranjana (1992) ve Gayatri C. Spivak (2000) gibi sömürgecilik sonrası kuramcıları yabancılaştırma tekniğini bir direniş olarak ele almaktadırlar. Sömürgecilik sonrası yaklaşım çeviriyi hem bir sömürgeleştirme aracı hem de sömürü eylemi için bir metafor olarak görmektedir. Bu nedenledir ki manipülatif çeviriler ve yeniden yazımlar onlar için sömürüyü geri püskürtme ve sömürgeden kurtulma için de bir araç işlevi görebilmektedir. Benzer şekilde feminist yaklaşım da kaynak metinde var olan güç eşitsizlikleri ve erkek egemen söylemi yapısöküme uğratmak amacıyla manipülatif yeniden yazım tekniğine başvurmayı önermektedir. Bireylerin söylemlere yedirilmiş toplumsal bilinç, ortak hafıza, kültürel imge, toplumsal kimlik ve öz-betimleme algılarını şekillendirmede çevirinin bu çok katmanlı ve çeşitli işlevleri çevirinin dilsel bir etkinlik ya da metinsel bir ürün olmanın ötesinde toplumsal bir araç ve toplumsal bir olgu olduğunun göstergesidir.

Çeviribilimde güç ve hükümranlık tartışmaları ideoloji ve etik kavramları ekseninde tartışılagelse de sömürgecilik sonrası çalışmalar güç dönemeci olarak adlandırılan paradigmayı oluşturmuştur. Edwin Gentzler, Susan Bassnett, Harish Trivedi, Maria Tymoczko ve Eric Cheyfitz güç

dönemicinin belli başlı kuramcılarındandır. Çeviri sürecinin kendisi kadar çevrilecek metin, tür ve yazarın seçimi ve de çevrilen metnin dolanımı ve alımlanmasında güç ilişkileri ve ideoloji etki gücüne sahiptir. Kültürlerarası ilişkiler her zaman pürüzsüz ve masum olmamakla birlikte sömürgecilik, asimilasyon, soykırım, pasif direniş ya da isyan benzeri formatlarda da ortaya çıkabilir (West-Durán, 2005: 968). Erek kültür bir kopyalama, taklit ya da sömürüye razı olabildiği gibi buna çeşitli stratejilerle karşı da gelebilmektedir.

Kültürlerarası iletişimin eşit bir düzlemde olmadığı bu tür durumlara bir alternatif olarak "*transculturation*" (kültürlerötesilik) yolu da önerilmiştir. "Thinking-Across, Infiltration, and Transculturation: José Martí's Theory and Practice of Post-Colonial Translation in New York", başlıklı makalesinde Laura Lomas (2011) kültürlerötesilik kavramını melez bir kültür oluşturmak amacıyla baskın ve madun kültürleri bir araya getiren bir tepki olarak tanımlamaktadır. Kültürlerötesilik, iki ya da daha fazla kültürel öğe arasında bir üçüncü, yeni ve bağımsız bir kültüre yol açacak bir dönüşüm süreci olarak betimlenebilir (West-Durán, 2005: 967). Kültürlerötesilik, çeviri gibi karşıdakine açık ve empatik olmayı ve dinlemeyi gerektirir. Felsefi bir dinleme etkinliğiyle empatik bir boyut taşır (West-Durán, 2005: 973). Bu yeni dokuda artık bir öğenin diğerine hükümranlığı söz konusu değildir ve kimse artık sessiz değildir (a.g.e: 967). Kültürlerarası etkileşimde olası olumsuz senaryolar sömürgeci dayatma, fetih, kölelik, hükümranlık, zorunlu asimilasyon, edilgen direniş ve isyan şekillerinde ortaya çıkabilmektedir (West-Durán, 2005: 968). Melez diller ise kültürlerötesiliğin bir uygulama şekli

olarak karşımıza çıkar (*translingualism, linguistic miscegenation*) (bknz: Yılmaz Kutlay 2020d). Çeviri bağlamında ele alındığında kültürlerötesilik hükümran kültürlerin Avrupa merkezli, oryantalist ve yerlileştirici söylemlerinin yarattığı olumsuz kültürel imge ve temsillere bir tepki olarak yer bulmaktadır.

Latin Amerikalı yazarlar (Jorge Luis Borges, Haroldo de Campos, Octavio Paz) çeviri için düşmanın kanibalist bir biçimde yenmesi benzetmesini kullanmıştır (Lomas, 2011: 12). Vieria (1999: 96) çevirmenler "kaynak metni kendi amaçları doğrultusunda yamyamlar gibi yiyip sindirerek kullanırlar" demiştir (Bernal-Merino, 2013: 129). Marti ise çeviriyi ve çokdilliliği emperyalist söylemlere karşı bir silah olarak görmektedir (Lomas, 2011: 16). Vicente Rafael (1988), bilinçli yanlış çeviri ve yanlış temsillerin Filipinliler tarafından İspanyol sömürgeci otoriteyi ve onun yerlileri Hristiyanlaştırma çabalarının azımsanmasına neden olduğunu savunmaktadır. Tejaswini Niranjana Hintçe metinlerin Hintli çevirmenler tarafından yapılan yeniden çevirilerinin tarihlerine ve kültürlerine verilen zararın telafisinde rol oynadığını belirtir. Paul Bandia (2008) yaratıcı yazarlıkta sözlü anlatı geleneğinin sömürgeciliğe karşı bir direniş stratejisi olabileceği durumları araştırmaktadır. Latin Amerika'da Haroldo de Campos'un çeviriyaratım poetiğinden yola çıkan antropofagya kavramının Avrupa idealizmine karşı daha özgün ve kapsayıcı melez bir Brezilya kültürü oluşturmadaki rolüne dikkat çeker (bknz: Vieira 1999). Bandia'nın da dediği gibi sömürge tarihi aslında aynı zamanda bir çeviri tarihidir (2008: 249). Çeviri eylemi ve eyleyici olarak çevirmenler ulus inşası, sömürgeleştirmeye karşı direniş, dilsel ve

kültürel politikalar geliştirme, sömürgeden arınma, yeni temsiller yaratma benzeri toplumsal değişim ve devinimlerde tarih boyunca aktif rol oynamıştır.

Çeviriyi bir direniş aracı olarak gören bir başka yaklaşım da feminist çeviri çalışmalarıdır. Feminist çeviri üzerine yazılmış kuramsal çalışmalar tektipçi ve baskın bir aynılık yerine farklılık etiği ve manipülatif çeviri stratejilerini önermektedir. Emek Ergun feminist bir praksis olarak çeviriyi diyalog, direniş ve herkes için adalet ve eşitlik adına bir aktivist model ya da araç olarak görmektedir (Baker 2013: 23 içinde Ergun 2013). Feminist ve manipülatif çeviri stratejisi çeviri etiği açısından eleştiri almakta ve sorgulanmaktadır. Ancak, Ergun aracılığın asla tarafsız ve masum olamayacağını ama kimlik, bilgi üretimi ve kültürel temas alanlarında kimlik üretimi ve bilgi üretimi yöntemi olduğunu savunmaktadır (a.g.e). Çeviri etiği bu bağlamda madunun haklarının da gözetildiği ve eşitliğin adalet demek olduğu göz önünde tutularak daha geniş bir perspektiften ele alınmalıdır. Bu bölümde görüldüğü üzere hem sömürgecilik sonrası hem de feminist çeviri çalışmaları kültürel dönemeçten farklı olarak daha eleştirel bir konumlandırma ile çevirinin özne inşasındaki rolüne dikkat çekmektedir.

Aktivist bir nitelik taşıyan edebiyat tarzlarında çeviri, azınlığın sesini dünyaya duyurmak için etkin bir araçtır. Küresel pazarda simgesel sermayesi daha az olduğundan egemen diller karşısında sürekli bir mücadele yürüten kültürler için çeviri, küresel seyirciye ulaşma aracı işlevi görebilmektedir (Bandia, 2018: 252). Küreselleşmenin beraberinde getirdiği teknolojik yenilikler her ne kadar kültürler arası anlık iletişim yolunu açsalar da yine de

egemen dil ve kültürlerin baskın olduğu platformlardır (a.g.e). Sistemi kontrolünde bulunduran küresel güçler ve kültürel eğilimler çeviri eylemini göz ardı etmektedir (bknz: Sapiro 2019). (a.g.e).

2. ÇEVİRİ SOSYOLOJİSİ İÇİN BİR YÖNTEM ÇERÇEVESİ VE PRATİKLERDEN ÖRNEKLER

Kitabın bu bölümünde, çeviri sosyolojisi alanındaki çalışmalarda kullanılabilmesi amacıyla bir yöntem çerçevesi sunulmaya çalışılacaktır. Söz konusu çerçeve için sosyolog Pierre Bourdieu'nün çeviri sosyolojisi alt alanında da kullanılan tarihsel analiz odaklı habitus, alan ve sermaye kavramlarından yararlanılacaktır. Bourdieu yapısalcı kavramlar yerine hem toplum ve tarihi bağlam tarafından yapılandırılan hem de bu bağlamları yapılandıran işlevsel kavramlar sunmaktadır. Eylem-yapı, bireysel-toplumsal ya da öznel-nesnel gibi ikili zıtlıklar yerine zamansallık ve bağlamsallık içeren bir analiz önerilmektedir.

Habitus kavramı birey ve toplumu zıt anlamlı iki kavram olarak değil; birbirinin içine ayrılamaz bir biçimde geçmiş iki paydaş olarak görmektedir. Dışarıdan geleni, toplumsal olanı içselleştiren ve içsel olanın nasıl bir davranış biçimi olarak dışarı çıkacağını belirleyen habitus yaratıcı ve üretken bir repertuar gibi işlev görmektedir. Bu şekliyle, bireyin habitusu hem var olan davranış kalıplarının yeniden üretimini sağlayabilir hem de "yeniden üretilen eşitsizliklerin doğallaştırılmasına ve içselleştirilmesine" neden olabilir (Gorski, 2015: 75).

Kültürlerarası etkileşim alanları çoğunluklar çeviriler üzerinden entelektüel ithalat ve ihracatın yapıldığı alanlardır

(Emirosmanoğlu, 2023: 546). Bu etkileşim süreçlerini incelerken bireyin habitusu aracılığıyla toplumla müzakere ve mücadelesine ek olarak eserlerin ve düşüncelerin kültürlerarası dolanımını etkileyen toplumsal koşulların da göz önüne alınması önemlidir (bknz: Bourdieu 2002). Bourdieu'nün pratik eylem kuramında alan incelemesi, habitus, kültürel, ekonomik ve simgesel sermaye gibi terimlerin tümünü içine alan bütüncül ve bağıntısal bir incelemedir (Emirosmanoğlu, 2023: 546 içinde Bourdieu ve Wacquant, 2003: 80). Söz konusu kültürlerarası dolanımlarda öznelerin varlığının, konumlanmalarının ve ilişkilerinin etkisi büyüktür. Bu noktada öznellik durumları araştırmanın bir parçasıdır ve nesnelliğin tersi olarak görülüp dışarıda bırakılmamalıdır (bknz: Yılmaz Kutlay 2019).

Din sosyolojisi uzmanı Ord. Prof. Dr. Hans Freyer toplumbilimde nesnellik tartışması bağlamında "kişisel katılımlarımızın olması ve […] toplumsal ilişkilerin anlam ve değerleri bakımından da bizi ilgilendirdikleri gerçeğini tamamıyla bir yana bırakamayız" diyerek araştırmacının öznelliğini bir olgu olarak tanımaktadır (2016: 17). Ancak nesnellik için Freyer, değerlerimizi paranteze alırcasına geçici olarak bir kenara bırakmayı önererek bu soyutlamayı "bilim insanının zorunlu olarak katlandığı bir işkence olmakla birlikte, doğru ve gerekli bir istek" olarak değerlendirmiştir (2016: 18). Her ne kadar her insanın habitusu kendi eylem ve kararlarını etkilese de içinde bulunduğumuz toplum ve zamanın inşa ettiği etik çerçeveler doğrultusunda inceleme nesnelerimize dışarıdan, üst bir bakışla bakmaya çalışırız.

Sosyal bilimlerin her alanında olduğu gibi çeviribilimde de "klasik yorumbilim ekolünden gelen nesnelci yaklaşım" ile 1960'lardan itibaren kültürel incelemeler alanında gelişen öznelci ya da görececi yaklaşım iki zıt kutup olarak karşımıza çıkmaktadır (Heilbron ve Sapiro, 2007: 93). Ancak çeviribilim Bourdieu'nün özneyi dışlamayan nesnellik anlayışından yararlanabilir. Yılmaz Kutlay (2019) öznelliğin, nesnelliğe ve bilimselliğe engel olarak değil; sosyal bilimlerin bir parçası olarak ele alınmasını önermektedir. Aşağıda öznellik durumlarını göz ardı etmeyen bilimsel bir çalışma için Bourdieu çıkışlı bazı aşamalara yer verilecektir.

2.1. "Analitik Ön Hazırlıklar" (Nesneyi inşa etmek): Türk geleneğinde Çeviri Kavramı

Bourdieu, sosyolojik analizin ilk adımının analiz nesnesinin "inşası" olduğunu belirtmektedir (Gorski, 2015: 325). Gorski'ye göre "sosyal bilimciler çoğu zaman analizlerine önceden kurgulanmış nesnelerle başlarlar" (a.g.e). Nesnelerin tanımı ve sınırları toplumdaki eyleyiciler ve karar alıcılar tarafından ve onların habitusları ve bakış açılarıyla önceden belirlenmiş durumdadır. Bu nedenle sosyal bilimci olarak çalışmamıza başlamadan önceden incelemek istediğimiz nesnenin kendi adı ve tanımı başta olmak üzere çalışmamızla ilgili temel kavram, terim ve olguları çalışmamız kapsamında kendi bakış açımızı ve çalışma amacımızı belirtecek şekilde betimlemek sağlam bir zemin oluşturacaktır. Bu ön hazırlığın disiplinlerarası çalışmalar açısından da büyük önemi vardır çünkü sosyal bilimlerin farklı alanlarında aynı kavram ve terimler

kullanılsa da bunlara atfedilen anlam ve kapsam farklı hatta çelişkili olabilmektedir. Ya da aynı olduğu için farklı alanlar farklı kavramlar kullanabilmektedir. Bu durum disiplinlerarası bir etkileşime başlayacak iki alanın çalışmaya başlamadan önce, öncelikle kendi iletişim kanallarını kurmak için bir nesne betimlemesi/inşası sürecine girmesini gerektirmektedir.

Örneğin, çeviribilim ile başka bir sosyal bilimler alanı disiplinlerarası çalışma yapacakları zaman iki alanın "çeviri" tanımları, çeviriden ne anladıkları ve çeviri kapsamları analiz edilmelidir. Türkoloji alanında "varyant", "transkripsiyon" ya da "transliterasyon" denen eyleme çeviribilimciler (diliçi) çeviri diyebilmektedir (bknz: Durmaz Hut, 2019). Tarih alanının adaptasyon olarak niteliği bir eser, yine çeviribilimce çeviri olarak kabul edilebilmektedir. Çeviri kavramının tanım ve kapsamında çeşitlilik, sadece disiplinler arası farklılıklardan ibaret olmamakla birlikte aynı kültür ve toplum içinde farklı tarihi dönemlerde de gözlenebilmektedir. Bu nedenle Türk geleneğinde çeviri kavram(lar)ına arkeolojik bir inceleme yararlı olabilir.

"Altaic Tradition" başlıklı kitap bölümünde Cemal Demircioğlu, "evirmek", "çevürmek", "tevürmek", "döndermek", "tongtarılmak", "agtarılmak" gibi eski Türklerin çeviriye verdiği isimlerden başlayarak Türk dil tarihindeki çeviri kavramlarını sorgulamaktadır. (Bunlara kitabın sıradaki bölümünde ayrıntılarıyla değinilecektir.). Müslümanlığa geçilmesi, Arapça etkisi, göçler ve Anadolu'ya gelinmesiyle bu kavramlar halen kullanılmakla beraber bunlara yenileri de eklenmiştir: tasnif, tağyir, tazmin, şerh, terceme kılmak ve tercüme olmak gibi (2019:

219). Terimlere ek olarak "nazm nakl eylemek, be-tazmin getürmek, mütercem itmek, Türkî suretinde söylemek, Türkîye dönmek, Türkîye getürmek, Türkîce şerh eylemek, Türkçe nazm inşa eylemek, Türkçe kılmak, Türkîce dibac giyürmek, dîbâ-yı Rûmî giyürmek" benzeri metaforik ifadelere de rastlanmaktadır (Demircioğlu, 2019: 221).

Çeviri tarihimizde kavramsal sorgulamalara odaklanan *From Discourse to Practice: Rethinking "Translation" (Terceme) and Related Practices of Text Production in the Late Ottoman Literary Tradition* (*Söylemden Eyleme: Geç Osmanlı Yazın Geleneğinde Çeviri (Terceme) ve Metin Üretimiyle İlgili Eylemleri Yeniden Düşünmek*) başlıklı doktora tezinde Cemal Demircioğlu (2005) "terceme"nin "tefsir" ve "beyan" ile bağlantılı kavramlar olduğunu belirttikten sonra söz konusu kavramlarla çevirmenden yorum ve açıklama yapmasının beklendiğinin altına çizer. Toplumdaki böylesi bir çeviri normu da eklenme, açımlama ve yok sayma gibi çeviri stratejilerini kültür tarafından kabul edilebilir kılmaktadır. Demircioğlu, bu kavramların kültürümüze çeviri üzerinden Arapça sözlükbilimsel söylemden geçtiği çıkarımında bulunmaktadır (2019: 222). 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında çeviri sadece dillerarası bir etkinlik değil; aynı zamanda yorumlama, açıklama ve özgünü beyan etme benzeri işlevleri de yerine getirmesi beklenen bir etkinliktir (Demircioğlu, 2019: 223). Demircioğlu'nun (2005) listelediği çeviri eylemiyle ilgili kavramların çeşitliliği (terceme, nakl (*conveying*), iktibas (*borrowing*), taklid (*imitation*), tanzir (*emulation*), tahvil (*conversion*), hulâsa (*summary*), muhavere (*dialogue*) çeviri etkinliğinin farklı işlevlerinin her birine bir ad verilecek denli toplumsal bir araç olarak önem taşıdığının göstergesi

olarak görülebilir. Demircioğlu (2005) dört ana çeviri türünden söz eder: tefsir ve beyan olarak çeviri, iktibasen terceme olarak çeviri, aynen terceme ve nazire. Bu kavramlar ikili zıtlıkların ötesinde geniş bir yelpazede yer almaktadır. Batı felsefesindeki sadakat ve özgürlük karşıtlığından farklı olarak, çeviriyi nitelendirmek için "harfiyyen, aynen, mealen, tevsien, taklid, tahvil" ve benzeri ifadeler kullanılması çeviri stratejilerindeki çeşitliliğe ve toplumsal kabule de işaret etmektedir. Çeviri kavramına dair bir diğer husus ise bir eyleme farklı disiplinlerde farklı adlar verilmesi ya da farklı dönemlerde aynı eyleme farklı adlar verilmesidir. Aytül Durmaz Hut ise "çeviriyazı" kavramına dair farklı disiplinlerde ve/ya farklı dönemlerde görülen farklı adlandırış biçimlerini sorgulayarak kavram kargaşasına dikkat çekmiştir (2019: 180). Bir metni yazıldığı alfabeden başka bir alfabaye aktarma işi çeviribilim için bir diliçi çeviri örneğiyken diğer disiplinlerde "transkripsiyon" ya da "çeviriyazı" olarak geçebilmektedir. Bu nedenle özellikle disiplinlerarası araştırmalara başlanmadan önce ortak kavramların karşılaştırılması ve tanımlanması önem arz etmektedir.

Türk çeviri tarihinde kültürel üretim ve kültürlerarası etkileşimleri incelerken değinmeden geçemeyeceğimiz bir kavram da "medeniyet" kavramıdır. Çeviribilimci Ayşe Banu Karadağ "Çevirinin Tanıklığında 'Medeniyet'in Dönüşümü" adlı kitabında Tanzimat Dönemi'ndeki modernleşme etkinliklerinde çevirinin rolünü incelerken kültür yerine medeniyet kavramına odaklanmış ve modernliği "medeniyetler arası ilişkiler sonucunda yaşanan değişimin/dönüşümün getirdiği tarihsel bir olgu olarak" ele almıştır (2008: 9). Bu dönüşümün de gösterdiği üzere,

tarihimizde Batılılaşma ve modernleşme çabaları çoğunlukla çeviriler aracılığıyla yürütülmüştür (a.g.e). Karadağ, Tanzimat Dönemi'nde "devlet eliyle kurulan ilk çeviri kurumu olan Encümen'i Daniş"in ağırlıklı olarak Fransızcadan yürüttüğü çeviri etkinliklerini örnek vermektedir (2008: 53). Karadağ'a göre "Tanzimat'la birlikte başlayan modernleşme sürecinde benimsenen Batılılaşma ilkesi, Batı'yı çevirmek şeklinde de yorumlanabilir. Dönemin aydınları, Batı'nın adeta bir metin gibi, 'eksiksiz' ve 'yanlışsız' bir çevirisini yapmak istemişlerdir" (2008: 26). Karadağ, "Çevirmenin Tanıklığında Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Çeviri Tarihini Yeniden Okumak" başlıklı iki ciltlik eserinde söz konusu dönemde Batı dillerinden Osmanlı Türkçesine yapılan çevirilerde çevirmenlerin önsöz ve sonsözleri aracılığıyla eyleyicilerin gözünden süreci çözümlemeye çalışmıştır (2014: 15). Tahir-Gürçağlar ise "çevirinin süreç ve ürün olarak özel bir görünürlük ve yoğunluk kazandığı 1940'lar ve yayıncılık etkinliklerinde farklı bir devingenliğin yaşandığı 1950 ve 1960'lar, Türkiye'nin çeviri ve edebiyat tarihi açısından özel bir öneme sahiptir" sözleriyle Türk geleneğinde çevirinin merkez konumda olduğu başka bir döneme işaret etmektedir (2005: 189). Bu kritik dönemlerde çeviriden beklenti, bir kültür aktarımına ve bunu takiben bir kültür üretimi ya da planlamasına aracı olmasıdır. O yüzden çeviri, yabancıyı hem yeni ve farklı hem de erek kültürde reddedilmesin diye biraz benzer ve yakın görünecek şekilde yapılmaya çalışılmıştır.

2.2. Konjonktürel Tarihsel Betimleme (Nesneyi konumlandırmak): (Türk) Din Sosyolojisi

Çeviri toplumsal bir eylem ve ürün olarak bağlamından sıyrılarak değerlendirilmesi olası ve bilimsel olmayacak bir inceleme nesnesidir. Bağlam kavramı farklı disiplinlerde ve yıllar içerisinde farklı tanımlanagelmiştir. Kimi durumda bir cümle ya da paragraf bile bir bağlam sayılabilirken çeviribilimde bağlam, kültürlerarası karşılaşmaların güç ilişkileri ve dengelerini belirleyen tarihi, coğrafi ve de kaçınılmaz olarak düşünsel, devingen alanlardır. Kültürlerarası tarihi geçmiş ve ilişkiler hangi kaynak dillerden, hangi yazarlardan çeviri yapılacağından tutun da metin türüne ve seçilecek çeviri stratejilerine kadar etki edebilmektedir. Sömürgecilik sonrası çeviri çalışmaları bunun en açık örneklerini sunmaktadır.

Çeviri sosyolojisini çeviri tarihinden ayrı düşünmek betimleyici bir çalışmada pek olası değildir. İncelenen tüm toplumsal olaylar belli bir tarihsel dönemde cerayan etmektedir ve kaçınılmaz olarak o dönemin tarihi olayları toplumda üretilen her nesne ve olguya sirayet edecektir. "Çeviribilimde Tarih ve Tarihyazımı" adlı kitabında Çeviribilimci Cemal Demircioğlu, Berman'ın "modern çeviri kuramının ilk görevi bir çeviri tarihi inşa etmektir" sözünü atıfta bulunarak çeviri kuramı ve tarihi ilişkisine dikkat çeker (2016: 17). Geçmişten günümüze uzanan tarihi olay ve şartları dikkate almayan bir çeviri kuramı ya da kuramsal inceleme nesnesini bağlamından koparark genel-geçer ve yüzeysel sonuçlara odaklanmış olur ki bu da kısmi ve yanıltıcı olabilir.

Demircioğlu, eleştirel söylem çözümlemesinin (ESÇ) dilin ideoloji ve güç ilişkileriyle nasıl şekillenip ayrımcılık ve kontrol mekanizması olarak kullanılabileceğine dikkat çekerek eleştirel söylem çözümlemesi yöntemlerinden hareketle "eyleme-odaklı söylem çözümlemesi" adını verdiği bir "mikro-söylem çözümleme modeli" önermektedir (2016: 157). Eleştirel söylem çözümlemesi araştırmacıları, çalışmalarına önce toplumsal bir sorun belirleyerek başlar, bu sorun hakkında farkındalık uyandırmaya ve sonunda soruna bir çözüm önerisi sunmaya ya da çözüme katkıda bulunmaya çalışır. Demircioğlu, ESÇ'nin "birey ve grupların tarihsel özneler olarak içinde yer aldıkları ve bir metni üreten toplumsal süreç ve yapıların hem tanımlanması hem de kavramsallaştırılmasını" önemli bulmaktadır (2016: 158). ESÇ'den hareketle geliştirdiği eyleme-odaklı söylem çözümlemesi modelini "geleneğimizde aktarıma dayalı olduğu varsayılan metinlerin metindışı öğelerini çeviribilimsel bir bakış açısıyla çözümlemek üzere" önerdiğini belirtir (2016: 159).

Demircioğlu'nun modelinde çeviri kabul edilen metnin hem bağlamsal hem eylemsel düzeyi inceleme konusu olmaktadır (2016: 162). Bağlamsal düzeyden elde edilen bilgiler, "çeviri sosyolojisi, çeviri felsefesi, çeviri eleştirisi gibi alanlara ve çeviri metnin içinde doğduğu toplumsal kültürel ortamın anlaşılmasına" yardımcı olurken eylemsel düzey verileri "dönemin diline, söz varlığına, dil kullanımındaki ifade biçimlerine, çeviri metaforlarına, çeviri etrafındaki terim ve kavramlara ilişkin" bir çerçeve sunar (a.g.e). Demircioğlu (2016), modelinde şair-eser ilişkisi, telif-tercüme ilişkisi, şair-okur ilişkisi, eser-biyografi/dönem ilişkisi, eser-himaye kurumu ilişkileri,

eser-kültürel/coğrafi/dini/tasavvufi/edebi merkez ilişkileri alt başlıklarında araştırmayı yönlendirecek sorular sorar. Eyleme-odaklı söylem çözümleme yöntemi, çevirinin kavramsal sorgulamalarının her araştırmada ele alınmasının gerekliliğine ve çeviri etkinliklerinin zamana ve kültüre bağlı olarak değişen yönlerine vurgu yapan bir modeldir. Demircioğlu, tarihyazımı çalışmalarında çeviri olgularının hem iç hem çevresel öğelerini görebilmemizin ve onları hem eşsüremli hem de artsüremli olarak ele almamızın Çeviribilim alanını besleyeceğine inanmaktadır (2016: 199).

Demircioğlu'nun çeviri tarihi ile ilgili yukarıda özetlenen görüş ve önerileri Bourdieu'nün konjonktürel tarihsel betimleme ile nesneyi tarihsel ve toplumsal biricik bağlamında konumlandırma çabası ile paralellik göstermektedir. Coğrafya da çeviri etkinlikleri için konjonktürel bir önem taşımaktadır. Kültürlerarası temasları kaçınılmaz kılan ticari hareketliliğin olduğu şehirler, geçiş yolları ya da metropolitan şehirler, liman şehirleri ticari ürünlerin alışverişi kadar kültürel alışverişi de başlatmakta, çeşitlendirmekte ve hızlandırabilmektedir. İpek Yolu, Bağdat ya da İstanbul bu duruma örnek olarak verilebilir. Çevirinin toplumsal ve tarihsel değişim ve dönüşüm (ve hatta devrim) anlarındaki rolü ve önemine dair analizler yaparken çevirinin içinde konumlandığı ve dolaşım gösterdiği jeopolitik konjonktürü (toplu durum) hem coğrafi hem tarihi olarak betimlemek gerekmektedir. Bu betimleme sürecinde bağlam hem içindekileri şekillendiren hem de onlar tarafından şekillendirilen bir dönüşlülük içinde devingen bir olgu olarak ele alınmalıdır.

Kaynak kültürün üretim bağlamı ve erek kültürlerdeki alımlama bağlamları arasındaki ilişki, bu değiş tokuşlarda

yer alan eyleyicilerin, kurumların ve bireylerin konum ve habitusları, bu eyleyicilerin ülkelerin arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler, çevirideki kültürel aktarım süreçlerini kaçınılmaz olarak etkilemektedir. Tüm bunlar göz önüne alındığında karşılaştırmalı bir kültürel tarih analizi çeviribilimde katkı sunabilir (Heilbron ve Sapiro: 2007: 94). Bu kitap çalışması her ne kadar çeviri sosyolojisi alanında temellendirilse de bu nedenle çeviri tarihinden de yaralanmaya çalışmaktadır. Özellikle yöntem önerisi için sosyoloji ve tarih birbirinden ayrı düşünülemez. Kitapta örnek olay incelemesi olarak İpek Yolu, Bağdat ve Toledo gibi tarihte kültürlerarası üretim alanı olarak işlevi görmüş hem coğrafi hem sosyolojik anlamda alanlar çeviri etkinlikleri özelinde çözümlenmeye çalışılacaktır.

Çeviri nesnemizi konumlandırmak adına ele aldığımız örnek dönemleri şekillendiren din değişimi ve dinler arası etkileşimlerine dair konjonktürel tarihsel bir betimleme yapmak yararlı olabilir. Bu bağlamda din sosyolojisi ve Türk din sosyolojisi alanlarına başvurulabilir. Dinî ibadet ve ayinlerin (ritüellerin) çoğu sözlü ya da yazılı olarak dil aracılığıyla icra edildiğinden ve dinlerin yayılması anlatı ve söylemler üzerinden gerçekleştiğinden din olgusu, kaçınılmaz olarak dille bağlantılıdır. Bir de bazı dinlerin sadece vahyedildiği dilde yaşanması ve bu dile atfedilen kutsiyet de din ile dil ilişkisi ve de çeviri açısından dikkate değer bir konudur. Kutsal metin çevirilerinde çevrilebilirlik-çevrilemezlik kritik bir tartışmadır. Hephzibah Israel, Reform hareketinin İncil'in çevirileriyle ivme kazandığını hatırlatmaktadır (Blumcynski ve Israel, 2018: 210).

Farklı dinlerden kültürlerin, ülkelerin teması halinde, din değişimi benzeri süreçlerde "ideolojik konumlanmalar,

çeviriyi yapan ve çeviriyi alımlayan arasında güç ilişkileri" söz konusu olabilmektedir (Blumczynski ve Israel, 2018: 211). Din değişimi için kutsal yazılı metinler kadar sözlü anlatılar ve ibadet pratiklerindeki dilsel ögeler çeviriye ihtiyaç duymaktadır. Dinlerin dolanımı ilahiyat başta olmak üzere sosyoloji, antropoloji, edebiyat ve kültür çalışmalarını ilgilendirdiği gibi çeviribilimi de ilgilendirmektedir. Israel'e göre "dil ve çeviri; dini bilgi, kimlik ve anlatılarının diller arası ve inanç toplulukları arası yapılandırılması ve inşasında kurucu bir rol oynar" (Blumczynski ve Israel, 2018: 217).

Din sosyolojisinin öncülerinden Ord. Prof. Dr. Hans Freyer, din sosyolojisinin bakış açısının "çeşitli dinler arasındaki derin farklılık ve değer ayrılığının inkârı sonucunu doğurmayacak biçimde evrensel olması gerek[tiğinin]" altını çizmiştir (2016: 18). Dinler arası farklılıklar ve değer ayrılıklarını kabul etmek ve onlara saygı duymak din sosyolojisinin evrensel bir temele oturması için öncüldür. Freyer, dinin içinde bulunduğu kültürlere olan kaçınılmaz etkisini şöyle açıklamaktadır:

> Din ve ondan doğan toplulukların herhangi bir kültür çevresinde her türlü etkiden uzak, soyutlanmış olarak yaşayamayacakları, tersine, kültürel yaşayışın bütün bölümleriyle, başlıca hukuk, iktisadi düzen ve özellikle toplumun genel yapısı, yani zümreler, sınıflar ve benzeri toplumsal tabakalaşma çeşitleri ve doğal olarak siyasi yapı, yani devlet ile sıkı bir ilişki halinde bulundukları apaçık bir gerçekliktir (2016: 98).

Bu bakış açısı din sosyolojisi alanının sosyolojinin bir parçası, alt alanı olarak var olma gerekliliğini de gözler önüne sermektedir. Bir topluluktaki dini inançlar, dini mücadele ya da çatışmalar kültürel yaşayışın her alanında etkisini gösterebilmekte ve kültürü dönüştürebilmektedir.

Din sosyolojisi söz konusu gerçeklikleri değer yargılarındaki farklılıklara saygı duyarak ve sosyolojik birer olgu olarak evrensel temelde açıklamaya çaba gösterir. Freyer din sosyolojisinin öncüllerini anlatırken kültür ve din ilişkisinde "çağdaş kültür" ve "az farklılaşmış kültür" ayrımına dikkat çeker. Ona göre, çağdaş kültürlerde din, bütün kültür alanlarını doğrudan doğruya kontrol altına almamış olsa da dini kimliğin yine de bütün kültür alanları üzerinde etki ederek kültürün merkezinde konumlandığı durumlar da karşımıza çıkabilmektedir (Freyer, 2016: 117).

Din sosyolojisine Türkler özelinde bakılacak olursa, Türklerin tarih boyunca Maniheizm, Budizm, Hristiyanlık, Müslümanlık gibi çeşitli dinleri benimsediği ve bu dinlerin yayılmasında etkin rol oynadığı söylenilebilir. Türk devletlerinin kurulduğu coğrafyaların jeopolitik önemi ve Türklerin kontrol ettiği şehirlerin ticaret merkezi oluşu da Türk toplumlarının dini etkinliklerini şekillendirmiştir. Bu kitabın yazımı sırasında yaptığım araştırmalar sonucunda ve alıntıladığım eserlerin yazarlarının da düşüncelerine dayanarak Türklerin din dâhil her tür toplumsal ve kültürel ögelerin yapılandırılması, aktarılması ve aşılanmasında özgün bir tarzları olduğuna kanaat getirdim. Türklerin kültür ve medeniyet inşasında kendi mevcut kültürlerini koruyarak yeni geleni üzerine eklemesi adeta kültürel bir yöntem gibidir.

Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü, Türklerin tarih boyunca çeşitli medeniyetlerle etkileşime girseler de "hiçbir zaman o medeniyetlere temessül etmedik[lerini]" fakat "bu muhtelif medeniyet unsurlarını kendi milli ruhları ile mezcederek kendi mizaç ve hususiyetlerine göre tamamıyla şahsi bir medeniyet vücuda getir[diklerini] savunur (2005: 46). Türk

tarihçisi Carter V. Findley de Avrasya'da yayılırken taşıdıkları kültürlerin Türk halklarını birleştiren bir etken olduğunu söyler ve söz konusu "karmaşık kültürel yapının özelliğinin hem devamlılık göstermesi hem de kendine yabancı unsurları özümseyebilmesi ve kendini dönüş-türebilme[si]" olduğunu savunur (2019: 21). Findley, Medeniyetler Çatışması Kuramı'na da üstü kapalı olarak şu şekilde eleştiri getirir:

> Bugün, uygarlıkların güya onları ayıran fay hatlarında birbirleriyle çatıştığına dair ortalarda dolaşan müthiş senaryolar arasında, Türk halklarının çıktığı yolculuğun, bu kadar büyük ve ortak özellikleri paylaşan bir insan topluluğunun nasıl biçimlendiği, dünya tarihinde nasıl kendine bir yol açtığı ve belli başlı uygarlık eşiklerini fiilen geçerken kimliğini asla yitirmeden kendini nasıl dönüştürdüğüne dair öğretecek önemli dersleri vardır (2019: 39).

Bu kitabın yazarı olarak ben de Samuel Huntington'ın Medeniyetler Çatışması Kuramı'nı emperyalist, siyasi amaçlara hizmet eden barış karşıtı bir düşünce olarak görmekteyim. Yabancı bir araştırmacı olarak Findley'in, Türklerin uygarlık eşiklerindeki rolüyle ile ilgili yukarıda alıntılanan görüşleri dünya medeniyetinin kültürlerin beraberliğiyle oluştuğuna kanıt sunmaktadır. Dünya tarihinde tarihi, siyasi ve coğrafi etkenlerle karşılaşan toplumlar temas ettikleri kültürlerle kendilerinkini uzlaştırmaya çalışmıştır. Çeviribilimde bu durum çoğu zaman çeviri metaforuyla anlaşılabilmektedir. *Dünya Tarihinde Türkler* adlı kitabında ise Findley, Türklerin kültürlerarası etkinliklerini kitap boyunca dokuma tezgâhı metaforuyla aktarmaktadır:

> Sonuçları öngörülemez ve bilinemez de olsa, süreç bazen çatışmak da olsa, eski ve yeninin ağaçların dalları gibi iç içe geçmesi, 'her iki dünyanın melezleşmesi' şu mecazi dokuma tezgahını hatırlatıyor bize. Tezgâhtaki yatay iplikler mekândaki süreklilikleri, dikey iplikler zamandaki süreklilikleri temsil ediyor, renkli ipliklerle sakin sakin düğüm atılmasıyla yaratılan desenler de her nerede olursa olsunlar Türk kültürünü taşıyanların yeni küreselleşme ve kimlik politikaları dünyasında ortaya çıkardığı örüntüleri tanımlıyor" (Findley, 2019: 381).

Ticaret yollarına ve merkezlerine hükmeden toplumlar kültürlerarası ilişkilerde kaçınılmaz olarak rol oynamışlardır. Türklerin etkin rolünün nedenleri, kurdukları devlet sayısı, tarih boyunca kontrol ettikleri bölgelerin jeopolitik önemi ve farklı kültürlere gösterdikleri tolerans olabilir. Ahmet Caferoğlu da Türklerin kurdukları devletlerde farklı din ve inançlara karşı gösterdiği hoşgörünün, önceki dil ve kültürlerine bağlılıklarının, yerleşik hayat ile göçebe hareketliliğinin özelliklerini dengeleme yeteneklerinin eski Uygur Türklerini "Türk dili ve kültürünün yeni baştan yapılması gereken yapısının ustası" konumuna getirdiği görüşünü savunmuştur (1984: 150-151).

2.3. Veri Analizi ve Yorumlama (Nesneyi yorumlamak)

Çeviribilimin betimleyici paradigmadan önce bilimsel anlamda karşılaştığı en büyük zorluklardan biri sadakat kavramı ve hata avcılığı odaklı buyurgan, yargılayıcı ve değerlendirmeci bakış açısıydı. Paradigma öncesi olarak da adlandırılan bu dönemde çeviribilim, dilbilimin bir alt alanı olmaktan çıkmaya çalışırken halen kuramsal çerçeveler ve kavramlar çeviriyi eşdeğerlik temelli dilbilimsel bir etkinlik olarak görmekteydi. Bu nedenle çevirinin ne olduğu, nasıl

olması gerektiği ve çevirmenin ne yapıp ne yapamayacağı ile ilgili reçeteler verilmekteydi. Her çeviri vakası için geçerli olabileceği düşünülen bu genellemeler; her çevirinin kendine has, devingen ve öznellik, konumsallık, bağlamsallık ve ilişkisellik içeren doğasını göz ardı etmekteydi. Hangi çeviri, hangi tarihsel dönemde, hangi iki kültür arasında, ne amaçla, kimler tarafından, kimin çevirdiği ve kimin okuyacağı çeviri gibi soruları yok sayan bu bakış çeviriyi sürekli olası kusurlu, çevirmeni sürekli özür dileyen ve saklanan bir konumda tutmaktaydı.

Betimleyici paradigma ve işlevci paradigma çeviriyi etkileyen toplumsal normları, toplumun diğer dizgeleriyle çevirinin etkileşimini ve çevirinin amacının çeviri sürecine ve kararlarına etkisini vurgulayarak çeviribilime daha görgül, sosyal bilimsel bir bakış kazandırdılar. Örneğin, Toury'nin "erek kültürde çeviri kabul edilen her şey çeviridir" tanımı aslında çevirinin duruma özgü görececiliğini en iyi anlatan ifadelerdendir. Çeviri kararları bir yana çevirinin ne olduğu bile o durumdaki belli erek kültürün kabullerine göre şekillenmekte ve çevirmenin kararlarını yapılandırmaktadır. Bu nedenledir ki çeviriye ilişkin verilerin analizi ve yorumlanmasında (çeviri eleştirisi başta olmak üzere) metinsel hata avcılığı yerine toplumu ve sürece dâhil olan kurum ve kişileri betimleyip anlamaya çalışmak esas alınmaya başlanmıştır. Sadakat-ihanet, doğru-yanlış, güzel-doğru gibi ikili zıtlıklar yerine bir sayı doğrusunun iki ucu arasında gidip gelen ve derecelenen kabul edilebilirlik-eşdeğerlik gibi bir bakış ya da *skopos*a (amaca) uygunluk üzerinden bir değerlendirme tercih edilir olmuştur.

Çeviri sosyolojisi ise çevirileri kendine özgü toplumsal bağlamlarında incelemek için şu üç boyuta dikkat çekmektedir: çevirilerin uluslararası takas alanının varlığının kanıtı niteliğinde olması, bu alanda siyasal, ekonomik ve kültürel dinamikler bulunması ve çeviri dinamiklerinin alımlamanın gerçekleştiği uzam ve süreçte aracıların şekillendirdiği toplumsal taleple ilişkili olması (Heilbron ve Sapiro, 2007: 93). Heilbron ve Sapiro'ya göre çeviri sosyolojisi kültürel aktarımların gerçekleştiği alanları, söz konusu aktarımları etkileyen kısıtlamaların türlerini ve aracılık etkinlikleri ile erek kültürdeki ithalat ve alımlama işlemi süreçlerini dikkate almalıdır (2007: 95).

Uluslararası kültürel değiş tokuşları birbirinden farklı kılan etkenlerin başında ülkeler arası siyasi ilişkiler, ekonomik ilişkiler ve kültürel değiş tokuşlar bulunmaktadır. Sapiro (2003), kültürel ürünlerin üretimine ve dolaşımına dair kısıtlamaların siyasileştirme ve ticarileştirme yolları barındırabileceğini belirtmektedir. Metinlerin dolaşım yolu, kaynak ve erek kültürde yer alan "kültürel üretim alanlarının yapısını ve aktarım yolunu kısmen belirleyen ihracat ve ithalat yöntemlerine göre bu farklı mantıklara bağlı gerçekleşecektir" (a.g.e). Emirosmanoğlu da kültürel bir ürün olan çevirinin kültür piyasasının alışveriş dinamiklerinden bağımsız düşünülemeyeceğinin altını çizerek uluslarötesi alışverişin koşullarının araştırılmasının önemini vurgulamaktadır (2023: 547).

Tarihin her döneminde ticaretin yoğun olduğu merkez, güzergâh, şehir ve limanlar kültürlerarası ilişkiler için uygun ortamlar hazırlamıştır. Farklı kültür ve milletlerden gelen ve farklı diller konuşan tüccarlar, gezginler, din adamları ve sanatçılar başta olmak üzere birçok insan çeviri

etkinlikleri üzerinden kültürlerarası etkileşimde bulunmuştur. Bu tarz kültürlerarası etkileşim alanlarının çeviribilim için en dikkat çekici olanları arasında eski Uygurlar döneminde İpek Yolu, Abbasiler döneminde Bağdat ve Toledo Okulu bulunmaktadır. Kitabın bu bölümünde, düşünce ve söylemlerin kültürlerarası yolculuğuna zemin hazırlayan ve Bourdieu'nün ifadesiyle alan işlevi gören üç çeviri dönemi ve coğrafyası, kendilerini çevreleyen sosyolojik çoklu durumlar bağlamında ele alınacaktır.

2.3.1. İpek Yolu Coğrafyasındaki Kültürlerarası Çeviri Etkinlikleri[3]

Uluslararası ticaretin yürütüldüğü şehir ve merkezlerin çevresi kültürlerarası ilişkilerin yoğun olduğu coğrafi ve kültürel alanlardır. Coğrafi şartlar, kültür ve gelenekleri şekillendirdiğinden sanat ve edebiyat alanlarına kaçınılmaz olarak yansımaları olur (Çelikel, 2025: 109). Orta Asya, Uzak Doğu, Akdeniz ve Avrupa'yı birbirine bağlayan İpek Yolu da ekonomik, kültürel ve siyasi açıdan önem taşıyan bir rota olarak bu durumun en bilinen örneklerindendir. Dünyanın en eski ve en uzun ticaret yollarından olan İpek Yolu'nun adının Alman bilim insanı Ferdinand Freiherr von Richthofen'ın eserlerinden geldiği düşünülmektedir

[3] Bu bölümdeki veriler ve saptamalar Söylem Filoloji Dergisi'nin 2025 yılı Çeviribilim özel sayısında "Eski Uygurların Din Değiştirme ve Din Dili Oluşturma Sürecinde Çevirinin Rolü" başlığıyla Doç.Dr. Uluhan Özalan ile ortak yazarlı makale olarak yayınlanmıştır: Yılmaz Kutlay, S., ve Özalan, U. (2025). "Eski Uygurların Din Değiştirme ve Din Dili Oluşturma Sürecinde Çevirinin Rolü". *Söylem Filoloji Dergisi (Çeviribilim Özel Sayısı II),* 454-468. https://doi.org/10.29110/soylemdergi.1594815.

(Elverskog, 2020: 9). Türkistan, İran ve Anadolu için hayati bir hat olan İpek Yolu'nun önemini "kâinatta iki büyük yol vardır: gökyüzünde Samanyolu, yeryüzünde İpek Yolu" şeklindeki Özbek atasözünden de anlayabiliriz (İsayev ve Özdemir, 2011:112).

O dönem Çin ekonomisinin temelini ipek oluşturmaktaydı (Cinkara, 2019: 334). Bu nedenle İpek Yolu, Çin ekonomisi açısından çok önemli bir ticaret yoluydu. Önemli bir kısmı Türkistan'dan geçen bu yol, Türkler için de hayati bir rotaydı. 19. yüzyıla kadar yolun kontrolünde etkin pay sahibi olan Türkler, bu güçlerini korumak için başta Çin olmak üzere komşu devletlerle rekabet içinde olmuşlardı (a.g.e, 329). Yer altı kaynakları açısından oldukça zengin olan Türkistan'ın önemli madenleri Bizans'a kadar İpek Yolu üzerinden taşındığından Türkler İpek Yolu'nun hakimiyetini kaybetmek istemiyordu (Cinkara, 2019: 331). Bu rota üzerindeki önemli Türk şehirlerine örnek olarak Turfan, Kaşgar, Karaşar, Kurla, Bugur, Kuça, Aksu, Hoten, Semerkant, Buhara, Belh, Merv, Nişabur gibi şehirler verilebilir (a.g.e, 332). İpek Yolu'na hâkim olan Türk devletlerine Sakalar, Hunlar, Kanglılar, Göktürkler, Türgişler, Uygurlar, Karahanlılar, Gazneliler, Harezmşahlar, Altın-orda Devleti, Timur Devleti, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlılar örnek verilebilir (a.g.e). Mesela, İpek Yolu'ndaki uğrak yerlerinden biri olan Buhara kenti, Türkler başta olmak üzere Farslar, Sogdlar gibi çeşitli toplumlar için önemli bir kültür merkezi olmuş ve Türklerin Budizm, Maniheizm ve sonra da İslamiyet'i kabul ettiği dönemlerde önemli tapınak ve ibadethanelere ev sahipliği yapmıştır (Uhlig, 2000: 354).

2.3.1.1. Budist Uygur Edebiyatı'nda Çeviri Etkisi

Hilmi Ziya Ülken, "Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü" adlı kitabında her tür toplumsal değişimin bir zorlamanın eseri olduğunu belirterek tekâmülü yapanın "karşılıklı tesir" olduğuna vurgu yapmaktadır (2020: 2). Uygur medeniyeti ve Yunan medeniyeti de böylesi etkileşimlerden doğan medeniyetlerdir (a.g.e). İpek Yolu'nun hem ekonomik hem de kültürel etkileşimleri şekillendirdiği coğrafi alanda Türk, Çin, İran ve Hint medeniyetleri başta olmak üzere birçok medeniyetin kültürel öğeleri tıpkı kervanlar gibi toplumlar arasında yolculuk etmiştir. Ülken'e göre "asırlarca zaman Uygurlar Budist, Maniheist, Nasturi, Greko-Budist, ilah [...] din ve felsefelerin tesirlerini aldıktan ve onlara çıraklık ettikten sonra bu kaynaşmalar içerisinde orijinal eserler meydana getirmeye başlamışlardı" (2020: 15). Kültürlerarası etkileşimler sadece kültürel bir ürün ithal etmenin ötesine geçerek eski ve yeninin kaynaşmasıyla meydana gelen özgün üretimler ortaya çıkarmıştır.

İpek Yolu'nun ticari hareketliliği eski Uygurlara dinî, toplumsal ve kültürel etkileşimler için fırsat yaratmıştır. Bu kültürlerarası temaslar eski Uygurların kendi kültürlerine yeni karşılaştıkları kültürel ögeleri aşılamasına neden olmuştur. Ülken, Yunan ve Hint medeniyetlerinin kaynaşmasında "bilhassa Türklerin başlıca rol oynamış olduğunu" ve en önemli uyanış hareketlerinden birini başlattığını savunmaktadır (2020: 125). Ona göre her medeniyet büyük dünya medeniyetine kendi kanalından bir şeyler getirmekte ve katkılar yapmaktadır. Aksi halde hiçbir şey yapmadan yok olmuş olur. Medeniyetin akışına ayak uydurmanın önemine dikkat çeken Ülken, "bütün fikir mahsüllerini tanımak ve onlarla yoğrulmak" gerekliliğinin

altını çizmiştir (2020: VII). Kültürlerarası etkileşimin yoğun olduğu coğrafi alanlar aynı zamanda sosyolojik anlamda kültür alanları oluşturur. Alanda konumlanan eyleyiciler alanın dinamik işleyişine ayak uydurmak ve yeniliklere açık olmak durumundadır. Ancak yeniliklere maruz kalmanın ötesinde yeni kültürel ögeleri kendininkilerle birleştirmek dikkate değer bir eylemdir. Ülken, Türklerin Hint ve Yunan cebirlerini birleştirip Hintlilerin işaretler sisteminden yararlanmasını bu duruma örnek olarak verir (2020: 127).

Eski Uygurlara odaklanacak olursak, Basmıl ve Karluklarla bir araya gelerek Göktürk Devleti'ne son veren Uygurlar daha sonra Karluklardan ayrılarak Ötüken'de Kutluğ Bilge Köl Kağan'ı başa geçirerek Ötüken Uygur Devleti'ni kurmuşlardır (Eraslan, 2023: 32). Yerleşik hayata ve çoğunlukla Budizm'e geçilmiş olması yeni bir kültür paradigmasını beraberinde getirmiştir. Çin ile yakın ticari ve siyasi ilişkiler kurulmaya başlamıştır. Bögü Kağan döneminde Manihaizm'in devlet dini olarak kabul edilmesi bir dönüm noktası olmuştur (Keskin, 2022: 33). M.S. 840 yılında Kırgızlar'ın Ordu Balık şehrini ele geçirerek kağanı öldürmesiyle Ötüken Uygur Devleti son bulmuştur. Uygurların bir kısmı Çin'deki Kansu eyaletine bir kısmı da İç Asya'ya, Tarım havzasına göç etmişlerdir (Eraslan, 2023: 32). Tarım havzasında yerleşilen Turfan, Beş Balık, Hoço ve Kuça hem ticaret hem de kültür merkezi olarak tanımlanabilir (a.g.e: 33). M.S. 840 yılında Uygurların bir bölümü Kansu Uygur Devleti'ni kurarken bir bölümü de Hoço Uygur Devleti'ni kurmuştur. 10. Yüzyılın ikinci yarısı ve 11. Yüzyılın başlarında Budizm, Uygurlar arasında Manihaizm'den daha yaygın olmaya başlamıştır (Keskin, 2022: 35). Hoço Uygur Devleti 1209 yılında, Kansu Uygur Devleti ise 1226 yılında yıkılmıştır.

Uygurların kültürlerarası geçişlerdeki rolünü betimlemek için Caferoğlu "kültür terbiyeciliği" benzetmesini kullanmaktadır (1984: 44). Turfan Bölgesi'nin Orta Asya ile ilişkileri kolaylaştıran yol ve geçitlere sahip olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir (Berker, 2022: 35). Johan Elverskog Tibet, Kuzeydoğu Hindistan, Tangut Krallığı, Kuzey Çin'deki Hitan Liao Hanedanlığı, Song Hanedanlığı ve Japonya'yı kapsayan ticaret ağına "Tantrik blok" adını uygun görmektedir (Wilkens, 2021:132). Bu coğrafya sadece bir ticaret bloğu değil; aynı zamanda kültürlerarası bir etkileşim alanıdır.

En parlak dönemini 750-850 yılları arasında yaşayan eski Uygurlar, Şarki Türkistan'da hem ticari hem de kültürel mücadelere tanıklık etmiş olup ekonomik refahın sunduğu zeminde Buda ve Mani dinlerinin de katkısıyla büyük bir kültürel etkileşim yaratmışlardır (Eraslan, 2023: 35 içinde Akkaya, 1943: 78). Yerleşik hayatın Türkler arasında yayılmasına öncülük eden Eski Uygurlar döneminde, toplumda okuma yazma oranının yükselmesi, şehirlerin inşası ve tarım arazilerinin sulanması için kanallar yapılması sosyal ve ekonomik yapının ileri seviyesine işaret etmektedir (Keskin, 2022: 37). Yeni kabul ettikleri dinlerin kutsal eserlerini Çince ve Toharca başta olmak üzere çeşitli dillerden kendi dillerine çevirmeleri Eski Uygurların büyük bir dini edebiyat külliyatı oluşturmasını sağlamıştır (a.g.e). *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri* adlı kitabında Keskin, söz konusu dini eserlerin "yalnızca ruhban sınıfı ya da okuma yazma bilen seçkin bir azınlığın istifadesi için hazırlanmadığını" belirtmektedir (Keskin, 2022: 37).

Hatice Veli, Eski Uygurların yönetimindeki şehirlerde birçok etnik grup ve kavmin bir arada yaşadığına dikkat

çekerek Turfan ve çevresinde yapılan arkeolojik kazılarda yirmiden fazla dilde el yazması metinlerin bulunduğunu belirtir (2022: 51). Bu denli çok dilin bir arada yaşaması çeviri etkinliğini kaçınılmaz kılmıştır. Hem Budizm dinine geçiş sürecinde hem de ondan önceki din değiştirme süreçlerinde çeviriler çoğunlukla devlet yönetimi tarafından desteklenmiş ve dinî mekânlar çevirinin kurumsallaştığı yerler haline gelmiştir. Mabetler ve mağaralar kütüphane ve çeviri bürosu işlevi görmüştür (Ülken, 2020: 19). Koço Uygur Devleti'nde inşa edilen Budizm tapınaklarının sayısındaki artış Eski Uygurları ziyaret eden seyyahların dikkatini çekmiştir (Veli, 2022: 66).

Budizm'e geçiş sürecinde yürütülen çeviri etkinlikleri Ülken'in sözünü ettiği birbirleriyle karşılaşan, çarpışan ve içeriden gelen aksülamellerle daha geniş bütünlerin doğmasına yol açan örnek bir vakadır (2020: 260). Eski Uygurların din değişiminde kendi dini terminolojilerini (t)üreterek ve kendi çeviri stratejilerini kullanarak din dili oluşturmaları bu açıdan dikkate değer bir örnektir. Ülken'in "tercüme, bütün bir medeniyeti nakletmektir" ifadesine örnek teşkil eden Eski Uygurlar, çevirinin sadece dillerarası bir etkinlikten ibaret olmadığını gösteren bir kültürlenme süreci yaşamıştır (2020: 200). Ayrıca, eski Uygurlarda kabul edilen yeni yaşam tarzı ve dinler, geleneksel alışkanlıkların tamamen terk edilmesine neden olmamış ve eski ve yeni ibadet şekilleri zaman zaman bir arada yürütülmüştür (Wilkens, 2021:131). Çeviri etkinlikleri sözü edilen kültürlerarası ortamın tetikleyicisi olmuştur.

Uygur Türkçesine çevirisi yapılan Budist metinlere 1849'da Stanislas Julien dikkat çekmiştir (Elverskog, 2020: 17). Daha sonra Rusya, Almanya, İngiltere ve Japonya bu

metinlere ilgi göstermiştir. İlk örneklerden biri, Tapar Kağan'ın isteğiyle Kuzey Qi imparatorunun Maha-parinirvana Sutra'yı ona hediye etmesiyle başlamıştır (Elverskog, 2020: 22). Çevirisi yapılan metin türleri arasında sütralar, abhidharmalar, hikâyeler, biyografik eserler, tevbe duaları, büyü metinleri, ilahiler, şiirler, mektuplar, fal kitapları, hukuk belgeleri, gökbilim metinleri, sağlık metinleri bulunmaktaydı. Seyyah ve din adamları aynı zamanda çevirmen ve kültür eyleyicisi işlevi görmekteydi. Dönemin en bilinen çevirmen eyleyicisi 11.yüzyılın başlarındaki çevirileriyle tanınan Şingko Şeli Tutung'tur (Elverskog, 2020: 25). Onun yanı sıra Budist rahip Kumarajiva, Beşbalıklı Anzang, Küntsün Sali Tutung, Punyasri, Samghasri ve Hami'li Arya Acarya da isimleri günümüze ulaşan çevirmenlerdir (Elverskog, 2020: 28). O dönemde tercüme de yapılan Budist manastırları hem ibadet yeri hem de banka ve/ya borsa merkezi olarak depo şeklinde kullanılabilmiştir (Eberhard, 1995: 157).

Eski Uygurlar, Budist din ve edebiyat eserlerini anlamak için tercüme büroları kurmuşlardır (Veli, 2022: 72). O dönemde din ve edebiyat arasındaki çizginin günümüzdeki kadar net olmadığını unutmamak gerekir. Dîni öyküler çeviri külliyatta önemli bir yer taşımaktaydı. Dinî edebiyat kanonunun büyük kısmı Çince ve Toharca'dan çevrilen metinler olup "Eski Uygur Türkçesinin filolojik özellik-lerinin tespit edilebilmesinin yanı sıra dinî terim ve kavram-lara bulunan kimi karşıtlıklar da dönem dilinin nasıl terim ürettiğini, yabancı kavramlara nasıl karşılık bulduğunu" göstermesi açısından dikkate değer özelliklerdir (Keskin, 2022: 27).

Uygurların çeviriye yaklaşımlarına gelecek olursak yabancı terim ve kavramları mümkün olduğunca Türkçeleştirme ve/ya onlara Türkçe karşılık bulma yoluna gittikleri söylenilebilir (Keskin, 2022: 28). Şinasi Tekin de Budist Uygurların çeviri etkinliklerinin Eski Uygur Türkçesine "belli ve düzenli bir ifade gücü kazan[dırdığını]" öne sürmektedir (Tekin, 1959: 3). Türettikleri terimleri bazen özgün terimlerle beraber ikileme olarak adeta diliçi bir çeviri gibi kullandıkları da görülmektedir (Eraslan, 2023: 35). Kültür üretimindeki bu strateji, Ülken'in sözünü ettiği medeniyetin akışına ayak uydurarak onunla yoğrulma fikrine bir örnek olarak değerlendirilebilir. Yeni kültürel ürünleri çeviriyle doğrudan almak yerine özgün bir kültürel üretime yönelik girişimlerde bulunulması çeviribilim açısından incelemeye değer bir kültürlenme sürecidir.

Hacer Tokyürek (2019) Eski Uygurların terim yapma yöntemlerini şöyle listelemiştir: "doğrudan çeviri, doğrudan alma, doğrudan çeviri ve doğrudan alma, terimi çevirmeden ya da terimin bir kısmını çevirerek terim oluşturma, anlamsal bağı olmayan kelimelerin birbirinin yerine kullanılması yöntemi". Bunların yanı sıra Eski Uygurlar özel isim olmasına rağmen Buda'nın adlarını da aşağıdaki örneklerde görüldüğü şekliyle Türkçeye çevirmiştir:

> alkınčsız köküz tükenmez düşünme (bir Bodhisattva'nın adı = Skt. Akṣayamati)
>
> alku nomlarnıŋ töpösi bütün Dharmaların zirvesi (Skt. Dharmakūṭa = bir Buda'nın adı)
>
> alku y(a)ruklarnıŋ eligi bütün parlaklıkların kralı (Skt. Tejorāja = bir Buda'nın adı)
>
> arslan yorıklıg aslan gidişli (Skt. Siṃhagati = bir Buda'nın adı)

> atı ögütmiš adı methedilmiş (Skt. Yaśaḥkīrti = bir Buda'nın adı)
>
> k(ä)ntün tuymıš kendiliğinden aydınlanmış (Skt. svayaṃbhū) (Budaların lakabı)
>
> arıg yinčü monçuk temiz inci (Skt. Maṇiviśuddha = bir Buda'nın adı)
>
> (Yılmaz Kutlay ve Özalan, 2025: 463-4)

Eski Uygurların Budist metinleri çevirmeleriyle başlayan terim (t)üretme başta olmak üzere din dili oluşturma konusundaki çalışmalar Budizm'e onlardan sonra geçen toplumlara da aktarılmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Eski Uygurlar hem dil yapıcısı hem de aktarıcısı olarak rol oynamıştır. Buna dair en büyük örnek Moğolların Budizm'i eski Uygurcadan öğrenmiş olmasıdır. Hatice Veli bu süreci şöyle aktarmaktadır:

> Moğol-Yuan sülalesi döneminde Kubilay'ın emriyle pek çok Budist eser Moğolca'ya çevrilmiştir. Ancak yapılan tercümelerin bazılarının Uygurca üzerinden yapıldığı ve Moğolcada karşılığı bulunmayan terimler için de Uygurca terimlerin kullanıldığı görülmüştür. Buna göre de Moğol Budizminin dilinin Uygurca olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Veli, 2022: 67).

Üstlenilen bu rol eski Uygurları toplum planlayıcısı ve kültürel üretim aktarıcısı konumuna getirdiği gibi çeviri de toplumsal planlama ve kültürel aktarım aracı olarak öne çıkmıştır. Wilkens de çevirmen, yazar, edebiyatçı ve tüccarlardan oluşan bir geleneğe sahip ve birçok etnisite ve dini içinde barındırmayı başaran bir toplum olarak Eski Uygurların toplumsal yapılarının ve kültürlerarası ilişki becerilerinin söz konusu etkileşimlere katkısını vurgulamaktadır (2021:132). Eski Uygurlar, Moğollar başta olmak üzere birçok toplum ve halkla kültürlerarası bağlar kurmuştur ve çeviri bunun önemli bir aracı olmuştur.

Mağfiret Kemal Yunusoğlu, "Moğol Döneminde Çeviri ve Uygur Mütercimler" başlıklı makalesinde Moğollar'daki Uygur çevirmenleri ve çeviri bürolarını ayrıntılı biçimde incelemiştir. Yazılı çeviri yapan çevirmenlere "bitigçi", sözlü çeviri yapanlara Moğolca "kelemeçi/kelemüci", Uygurca "tilmaç" adı verilmiştir (Kemal Yunusoğlu, 2019: 10). Moğollardaki Uygur çevirmen sayısı bitigçi 108, Moğolca telif/tefsir eser yazanlar 34 kişi, yazı/belge çeviricisi 204 kişi ve kelemeçi (tilmaç) 107 kişi olmak üzere toplam 453 kişi saptanmıştır (a.g.e:11). Moğollardaki çeviri kurumlarını da Yunusoğlu, Moğol Hanlinyüan, Guozijian, Neibafuzaixiang ve Yarlıkçı olmak üzere dört kategoride incelemektedir (a.g.e). "Moğol Hanlinyüan" ya da diğer adıyla "Moğol Milli Akademisi" saraya bağlı olan ve hoca yetiştiren bir kuruluştu. Burada hem telif eserler yazılmakta hem de çeviri yapılmaktaydı (a.g.e). Moğol Hanlinyüan'ın kurumsal olarak öne çıkan özelliği diplomatik ilişki ve görüşmelerde çeviri ve danışmanlıktan sorumlu olmasıydı (a.g.e). Devlet yetkililerince belirlenen kitaplarının Moğol yazısına çevirisini üstlenen Hanlinyüan devlet yönetimi ve kültürel ilerleme için önemli eserler kazandırmıştı (a.g.e). Bu noktada dilin Moğolca ancak resmi yazının Uygur yazısı temel alınarak oluşturulan Moğol yazısı olduğuna da dikkat çekmek gerekir (a.g.e).

Çeviri kurumlarının bir diğeri ise devlet akademisi anlamına gelen "Guozijian" adlı eğitim kurumudur (Kemal Yunusoğlu, 2019: 11). "Neibafuzaixiang Bürosu" ise sekiz memurdan oluştuğu için "sekiz vezirlik saray kabini" olarak adlandırılmıştı (a.g.e). Kağanın çocukları ve akrabalarından oluşan bu kurul Hanlinyüan ile beraber çeviri, editörlük ve telif yazı işleriyle ilgilenir ve üyeleri maaş ve hediye alırdı

(a.g.e). Cengiz Han döneminde kurulan "Yarlıkçı Kurulu" ise hanın emirleri doğrultusunda çeviri işleri yürütmüş bir kurumdu ve Kubilay Han döneminde çevirmen sayısı arttırılarak geliştirilmiş ve hukuk metni çevirilerine yoğunlaşmıştı (Kemal Yunusoğlu, 2019: 11).

Murat Elmalı da eski Uygurca eserlerin söz varlığı ve terminoloji açısından özgün olduklarını ve özellikle çeviri eserlerin hedef kitlenin ihtiyaçları ve alımlaması gözetilerek üretilmiş olduğunu belirtmektedir (2024: 46). Örneğin, din değişimi sürecinde çevirisi yapılan dinî metinlerin sutra ve abhidharmalar gibi felsefi olanları ağır bir biçem ve dilbilgisel yapı içerirken tövbe duaları gibi yeni din değiştiren halkın gündelik hayatta kullanacağı metinler daha basit bir dil içermektedir (Elmalı, 2024: 46). Çevirilerdeki bu norm farklılığının çeviri etkinliğinin amacının erek kitleye yeni dinlerini öğretme temelli olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Budizme geçiş sürecinde Eski Uygurlar yeni bir kanon üretmeye çalışırken çeviriden önemli ölçüde yararlanmışlardır. Elmalı, Uygurların Çinlilerden öğrendiği beş aşamalı çeviri sistemini kullandıklarını ve diliçi çeviriyi de buna ekleyerek altı basamaklı bir süreçte çeviri yaptıklarını savunmaktadır (2024: 47). Diliçi çevirinin söz konusu sistemin dördüncü ve beşinci aşamasında kullanıldığı düşünülmektedir (a.g.e). Eski Uygurlar farklı kültürlerden metin ve çeviri yöntemleri ithal etmenin yanı sıra yabancı eyleyicileri de misafir etmişlerdir. Elmalı, Uygurların ilk çeviri eyleyicilerinin Soğd ve Tohar din adamları olduğunu belirtmektedir (a.g.e). Budist kanonun temel eserlerinden biri olan Maitrisimit adlı eser Toharcadan Eski Uygurcaya Prajnaraksita adlı bir çevirmen tarafından çevrilmiştir (Tekin 1976: 30).

Uygurların çeviri etkinliklerini incelemeden önce Çin'in çeviri tarihine göz atmak da yararlı olabilir. Kaynak metinleri Sanskritçe olan Budist dini metinler Orta Asya üzerinden Çin'e gelerek burada çevrilmiş ve başka devletlere yayılmıştır (Elmalı, 2024: 38). Bu sürecin en önemli ve il eyleyicilerinden biri rahip An Shih Kao'dur (a.g.e). Antik Çin'de çevirinin bir takım çalışması halinde ve çoğu zaman da halka açık olarak yapıldığı düşünülmektedir (a.g.e). Çevirilerde iki temel norm, daha doğrusu ikili zıtlık dikkat çeker: Türkologların deyişiyle sözcüğü sözcüğüne ve serbest çeviri, çeviribilim terimleriyle yeterli ve kabul edilebilir olarak adlan-dırabileceğimiz çeviri normları. (Örneğin, Elmalı okuna-bilirlik ve biçemsel estetiği önceleyen Dharmaraksa, Chih Ch'ien gibi keşişlerin daha çok serbest çeviri (kabul edile-bilir çeviri) yaptıklarını belirtir (2024: 40). Sembolik serma-yesi yüksek bir çevirmen olan Kumarajiva Budist sutralarını Hintçeden Çinceye anlam bütünlüğüne dikkat ederek çevirdiği belirtilmiştir (Zieme 2000: 47, 48) (Elmalı, 2024: 40).

Dönemin çeviri eyleyicileri arasında hami (*patronage*) olarak işlev gösteren ve çeviri bürolarının açılıp yönetilmesinde etkili olan (Yen Ts'ong gibi) imparator ve yöneticiler de dikkat çekmektedir (Elmalı, 2024: 39). Elmalı, Sui ve T'ang hanedanlıkları döneminde uzman çevirmenlerden oluşan çeviri bürolarında "baş çevirmen, yabancı metni okuyan bir çevirmen, anlamı doğrulayan uzman, kâtip, Çinceye çevrilen yazılı metni doğrulayan uzman ve biçem düzelten uzman, müstensih ve Çinli bir redaktör" bulunduğunu aktarır (2024: 40 içinde Zieme 2000: 48). Elmalı, Röhrborn'un (1996) aktardığı bilgilerde de çeviri bürolarında "kaynak dil sorumlusu, hedef dil

sorumlusu (sözcük çevirmeni), editör, son kontrol sorumlusu ve metin çoğaltıcısı" gibi görev dağılımları olduğundan bahsetmektedir (Elmalı, 2024: 41).

Eski Uygurların Budist metinleri çevirerek yürüttükleri kanon oluşturma etkinlikleri M.S. 10. yüzyılda artarak Yuan Hanedanlığı döneminde en yoğun dönemini yaşamıştır (Elmalı, 2024: 41). Uygur çevirmenler dinî metin çevirilerinde sıklıkla rastlanan satır arası çeviri yöntemini kullanmakla beraber kimi zaman metinlerde kısaltma ya da genişletme yoluna da başvurmuştur (Elmalı, 2024: 41 içinde Zieme 2000: 48; 51). Elmalı'nın Eski Uygurların çeviri yöntemleri konusunda çarpıcı bir saptaması vardır: "çevirilerin yapısal özellikleri, metni oluşturan bölümlerin üslup, dil kullanımı, sözcük tercihleri, el yazısı farklılıkları ve söz dizimindeki değişiklikler gibi unsurlar, bu çevirilerin tek bir kişi tarafından değil; birden fazla kişi tarafından gerçekleştirildiği izlenimini yaratmaktadır" diyerek metin incelemesinden hareketle çeviri sürecinin bir ekiple yapıldığı iddiasını güçlendirmiştir (Elmalı, 2024: 42).

Elmalı (2024), metinlerdeki gereksiz Çince transkripsiyonları çeviride ekip çalışmasının ara aşamasında transkripsiyon kullanıldığının kanıtı olarak görür. Hintçe-Çince çevirilerde kaynak metni ana çevirmen/editör okur, sonra metin Çince karakterlere çevrilir, başka bir görevli sesleri kaydederek Çince sözcüklere dönüştürürmüş. Elmalı, Çinceden Eski Uygurcaya çeviri yapılırken de bu yöntemin kullanılmış olabileceğinden bahseder (a.g.e). Elmalı, dönemin çeviri süreçlerine dair saptamalarını şöyle özetlemektedir:

> Eski Uygurca Xuanzang Biyografisi'nin 8. kitabının iki yerinde, satırlar Uygurcaya çevrilmiş olmasına rağmen son düzenlemede bazı Çince transkripsiyonların olduğu gibi kalması bu Çince transkripsiyonların çeviriden önceki aşamada yapıldığını göstermektedir. Bu durum önce Çince metnin bire bir transkripsiyonunun yapıldığını ve transkripsiyonu yapılan sözcüklerin ardışık olarak Uygurca sözcüklerle değiştirildiğini düşündürmektedir (2024: 42).

Elmalı, erek metin içinde "adlı, isimli", "yani" anlamına da gelen "atlıg" ve "denilen" anlamına gelen "tėgme" sözcüğünün sıkça kullanımını da bu saptamasına kanıt olarak sunmaktadır (2024: 48). Elmalı, Eski Uygurların ekip çalışmasıyla yürüttükleri düşünülen çeviri etkinliklerinin aşamalarını şu şekilde listeler:

> 1. Aşama: Çevrilecek metnin çeviri ekibi önünde okunması ve açıklanması (Baş çevirmen, yabancı metni okuyan tercüman)
> 2. Aşama: Transkripsiyon, yabancı dildeki metnin Uygur harflerine aktarımı (Kâtip)
> 3. Aşama: Uygurcaya Çeviri (Sözcük çevirmeni, anlamı doğrulayan uzman, Uygurca doğrulayan uzman)
> 4. Aşama: Redaksiyon (Uygur redaktör, müstensih)
> 5. Aşama: Üslup düzeltme (Üslubu düzelten uzman)
> 6. Aşama: Metin Çoğaltma (Elmalı, 2024: 47)

Bu veriler Eski Uygurlarda çeviri etkinliklerinin bilinçli, planlı ve tutarlı bir kültürel üretim süreci içinde gerçekleştiğinin kanıtı olarak okunabilir. Eski Uygurların kültürlerarasılık süreçlerinde eski ve yeniyi bir arada kullanma alışkanlığı sadece dilsel olarak ikilemelerde değil; aynı zamanda mimaride de gözlemlenebilmektedir. Veli,

Koço Uygurlarında tapınaklara "tengrilik/tanrılık" adı verilmesinin Budizm, Mani ve Gök Tanrı dinlerinin toplumda bir arada yaşamasının bir örneği olduğuna dikkat çekmektedir (2022: 81). Veli, bu dönemde öğrenilen ve gelenekselleşen mimari tekniklerin İslamiyet'e geçiş döneminde camilerde de kullanıldığını belirtmektedir (a.g.e). M.S. 8. Yüzyılda Karahanlı Devleti'nde, Buhara'da inşa edilen Köksibagan mescidi, daha önce o şehirde bulunan tengrilikten ilham alınarak yapılmıştır (Veli: 2022: 81). Veli de Türklerdeki bu millî ve dinî değerlerin aşılandığı mimari tarzının Osmanlı'ya kadar geldiğini savunarak Osmanlı câmilerindeki kubbeli höyükleri Türklerdeki otağ kavramının Türk-İslam mimarisine yansıması olarak değerlendirmektedir (2022: 81). Caferoğlu da yeni ve farklı din ve inançlara gösterdikleri hoşgörü, eski dil ve kültürlerine bağlılıkları ve özellikle Eski Uygur Türklerinin yerleşik hayat ile göçebe hayatı sentezleme yeteneği sayesinde Eski Uygurların Türk dili ve kültürünün ustası konumuna geldiklerini öne sürmektedir (1984: 147).

2.3.1.2. Rahip Çevirmen Şingko Şeli Tutung[4]

Tarih boyunca kültürlerarası alanlarda toplumsal değişim eyleyicisi olarak ön plana çıkan eyleyicilerin (faillerin/aktörlerin) çoğu çevirmenlik işlerinin yanı sıra

[4] Bu bölümdeki Şingko Şeli Tutung ile ilgili veriler ve saptamalar Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 53. Sayısında "Bir Çeviri Eyleyicisi Olarak Din Adamı-Çevirmen Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung" başlıklı makalenin vaka incelemesi kısmı içinde yayınlanmıştır: Yılmaz Kutlay, Sevcan. "BİR ÇEVİRİ EYLEYİCİSİ OLARAK DİN ADAMI-ÇEVİRMEN BEŞBALIKLI ŞİNGKO ŞELİ TUTUNG". Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, sy. 53, 2025, ss. 563-8. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tkidergi/issue/93533/1637588.

onlara kültürel, simgesel ya da ekonomik sermaye kazandıran başka bir role ve/ya konuma daha sahip olmuştur. Her ne kadar eski Uygur çevirmenlerin adlarına ve özgeçmişlerine ilişkin bilgiler sınırlı olsa da din adamı ve çevirmen Şingko Şeli Tutung, Türkoloji alanında bilinen ve hakkında birçok araştırma ve çalışmalar yapılmış öne çıkan bir tarihi figürdür. Ancak, Türkoloji alanındaki söz konusu çalışmalar alanın dinamikleri gereği çoğunlukla ŞŞT'nin[5] dinî metin çevirilerindeki ekleme, çıkarma ve yaratıcı müdahalelerde bulunmasını sağlayan genel çeviri kararları yani çeviribilim terimiyle çeviri normları üzerinedir. Çeviribilim terminolojisi ve sosyolojik art alan bilgisi eşliğinde bağlam ve alan değerlendirmesini fazla içermemektedir. Disiplinlerarası çalışmaların birçoğunda yaşadığımız alanlar arası terim farklılıkları da mevcuttur. ŞŞT'nin çevirilerini değerlendirken "serbest çeviri", "anlam çevirisi" gibi ifadeler kullanılmıştır[6]. Türkoloji ve çeviribilim ortaklığında bu konuda yapılan ilk çalışma Uluhan Özalan ve Ebru Ak'ın (2017) "Hsüan Tsang Biyografisinin Eski Uygurca Çevirisinde Çevirmen Kararlarının Çağdaş Çeviri Kuramları Bakımından İncelenmesi" başlıklı makalesidir. Eski Uygurlardaki çeviri etkinlikleri üzerine Türkoloji ve çeviribilimin disiplinlin-lerarası ortaklığında yapılan bir diğer çalışma ise Sevcan Yılmaz Kutlay ve Uluhan Özalan'ın (2025) "Eski Uygurların Din Değiştirme ve Din Dili Oluşturma Sürecinde Çevirinin Rolü" başlıklı makalesidir. Kitabın bu bölümünde ise Eski Türk Dili ile Çeviribilim alanlarının disiplinlerarası ortaklığında ŞŞT çeviri sosyolojisi perspektifinden incelenmeye çalışılacaktır.

[5] Makale boyunca Şingko Şeli Tutung için ŞŞT kısaltması kullanılacaktır.
[6] Örneğin: harfiyen (literal) çeviri, anlam çevirisi, ses çevirisi, muhtasar (kısaltmalı) tercüme, ilaveli tercüme (Sayit, 2022: 167-9).

Tahminen 10. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı düşünülen ŞŞT'nin Xuangzang tarafından kurulmuş Budizmin "*Vijñānavāda-wei shi*" okulundan bir Uygur bilgini, edebiyatçısı ve filozofu olduğu varsayılmaktadır (Ayazlı, 2022: 191). ŞŞT'nin çevirdiği metinlerden günümüze ulaşanlar arasında en ilgi çekenleri *Altun Yaruk*, *Xuanzang'ın Yaşam Öyküsü* ve *Sekiz Yükmek* adlı eserlerdir (Kemal Yunusoğlu, 2022: 127). ŞŞT'nin Eski Uygurların çeviri etkinliklerine katkısını incelemeden önce kendi habitusuna bakmak faydalı olacaktır. Adından başlayacak olursak, adındaki "Beşbalıklı" ifadesi yaşadığı şehre gönderme yapmaktadır. "Şeli" ve "Tutung" kelimeleri ise hem Uygurca ve Türkçe hem de İngilizce kaynaklarda (*Šiŋko Šäli Tutuŋ* gibi) birkaç farklı şekilde yazılmış olarak görülebilmektedir. Türkolog Peter Zieme "tutuŋ" sözcüğünün 9.yüzyıl ve 10.yüzyılda Uygurlarda kullanıldığı düşünülen bir unvan olabileceğini öne sürer (2022: 311).

Zieme, ŞŞT için "*ötrü ayagka t[ägimlig ... tut]uŋ atl(ı)g ačari* : 'Bunun üzerine [...] *Tut]uŋ* adlı saygı(değer) üstat (*ačari*: Sanskritçe *ācārya*)'" yazıldığını aktarmaktadır (2022: 311). Eski Uygurlarda toplumda kültürel ve/ya simgesel sermayeye sahip önde gelen aktörlere/eyleyicilere "*ayagka tegimlig*" dendiği bilinmektedir. Yukarıdaki alıntıda ŞŞT'nin "saygıdeğer bir üstat" olarak anılması onun toplum nezdinde kültürel ve simgesel sermayesine bir işaret olarak değerlendirilebilir. Zieme, Lajos Ligeti'nin (1961) *Altun Yaruk* el yazmalarının ilk baskısının ön sözünde yazılanlara değinmesini de kanıt göstererek ŞŞT adını "Çince kökenli iki heceli bir rahip adı ile iki unvandan oluşan üç parçalı bir rahip adı" olarak açıklar (2022: 307). Ligeti ve Annemarie von Gabain "Şingko" sözcüğünü

"Moğolca '*singqu(n), šongqu (zincifre)*' ile karşılaştırır ("zafer-parlaklık" ve "Dharma ustası")" (Zieme, 2022: 308). İkinci sözcük olan Şeli'nin ise "Sanskritçe *ācārya* (üstat) sözcüğünün Çinceye "*asheli*" olarak transkript edilmesi ve ilk hecesi düşerek *şeli*'ye dönüşmesiyle oluşmuş Hintçe kökenli bir sözcük olduğu düşünülmektedir (Zieme, 2022: 307). Üçüncü sözcük yani ikinci unvan "*tutuŋ*"un ise "Çincede manastır ya da cemaat gözcülüğünün kademesini belirten '*doutong*'dan geldiği" varsayılmaktadır (a.g.m). Huang Wenbi'nin bir şiirinde de şu ifade yer almaktadır: "*orun idisi šynkqw baxšımız-ka*" (Üstadımız Šiŋko'ya, ülkenin efendisine)" (Zieme, 2022: 309). Çeviribilim açısından dikkate değer olan konu ŞŞT'nin ad ve sıfatlarının kökeni ne olursa olsun adının söz konusu kültürlerarası alanda sahip olduğu simgesel ve kültürel sermayeye işaret eden unvanlardan oluşmasıdır. ŞŞT'nin adı toplumsal konumu ve bu konumun gücü sayesinde daha özgür karar alabilmesi açısından veri sunmaktadır.

ŞŞT'nin adı gibi tartışmalı olan bir diğer konu ise Uygur olup olmadığıdır. Türkolog Şinasi Tekin, bazı yabancı araştırmacıların aksine (örneğin A. Róna-Tas-2003) ŞŞT'nin Uygur olduğunu düşünür ve ona "Beşbalıklı *Burkancı bir Uygur bilgini*" olarak atıfta bulunarak *Altun Yaruk* (Altın Işık) kitabının çevirisine eklediği uzun bölümler nedeniyle onu "*mütebahhir* bir bilgin" olarak nitelendirmiştir (1966: 29-32; vurgu bana ait).

Bu noktada *Altun Yaruk* eserine değinmek gerekir. Burkancı (Budist) Uygurların yeni dinleriyle ilgili yazdığı eserlerden günümüze ulaşan ve üzerine en çok araştırma yapılan olan *Altun Yaruk Sudur* Eski Uygurca *tegzinç* de denilen 10 kitap

ve 31 bölümden (veya Uygurca *bölük*) meydana gelen, Mahayana Budizmine ait bir "sūtra"dır (Ayazlı, 2022: 191). Türkolog Akartürk Karahan'a göre eserin kaynak metni Sanskritçe olup 8. yüzyılda Çinceye, ardından 10. yüzyılda da Çinceden eski Uygurcaya (ŞŞT tarafından) çevrilmiştir ve Sanskritçe adı "Suvarnaprabhasa"dır (Karahan, 2013: 276). Eski Uygurca tam adı ise "*altun önglüg yaruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iliği*" ("altın renkli, parlak ışıklı, en üstün sūtra hükümdarı") olup kısaca *Altun Yaruk* olarak anılmaktadır (a.g.m). *Altun Yaruk*, Budizm dininin temelleri üzerine Buddha'nın konuşmalarını içerir ve bu eserin ilk bütüncül neşir çalışması Türkolog Ceval Kaya tarafından yapılarak 1994 yılında *Uygurca Altun Yaruk: Giriş Metin ve Dizin* adıyla yayınlanmıştır (Körtelli, 2023: 596).

Altun Yaruk adlı eserin sonunda ŞŞT tarafından çevrildiğine dair şu ifade bulunmaktadır: "*Kinki boşğutluğ bişbalïklïğ şïngko şali tavğaç tilintin türk-uyğur tilinçä ikiläyü ävirmiş* (daha sonra eğitim almış, Beş Balık'ta doğmuş, Şingko Şeli tekrar Tavğaç dilinden Uygur Türkçesine çevirmiş)" (Sayit, 2022: 167). Budist metin çevirilerinde bazen çevirmenlerin ketebe kaydında bu şekilde adından bahsettiği görülebilmektedir. ŞŞT'nin *Altun Yaruk* ve Budist kanonun bir diğer temel eseri *Xuanzang Biyografisi* adlı kitabı Eski Uygurcaya çevirdiği bu şekilde son sözlerden anlaşılmaktadır. Ancak kendisinin çevirinin tamamını yapan tek çevirmen mi yoksa çeviri ekibinin başı ve editörü mü olduğu hakkında Türkologlar arasında görüş ayrılığı vardır. Örneğin, Röhrborn, ŞŞT "galiba tercümeleri kendisi yapmadı, ancak o tercüme işlerini organize eden kişi idi yani bir çeviri ekibinin şefiydi" demektedir (2022: 107). Günümüze ulaşan kaynak metinler ile çevirilerinin

karşılaştırılması sonucu ortaya çıkan farklı çeviri normları Röhrborn'un, ŞŞT'nin bütün metinleri bizzat kendisinin çevirmediği ancak bir tür çeviri bürosu yöneticisi olarak rol aldığı hipotezine kanıt teşkil etmektedir (Zieme, 2022: 310 içinde Röhrborn 1998: 255-260).

Her iki durum da Çeviribilim açısından önemli veriler sunmaktadır. Öncelikle çevirmenlerin son söz yazarak "yan metin" üretmesi çevirmenin görünürlüğü açısından dikkate değer bir bulgudur. Çevirilerin bir ekip halinde yapıldığı varsayıldığında ise ŞŞT'nin adeta proje yürütücüsü ve/ya bir editör olarak adının "görünür" olması onun kültürel ve simgesel sermayesi olan ve habitusu çeviri alanını şekillendiren bir toplumsal değişim eyleyicisi olarak rol oynadığına işaret eder. Ayrıca, klasik edebiyat eserleri gibi kanonik eserlerin ya da simgesel değeri büyük dinî eserlerin çevirilerinin eser kadar değer verilen ve güvenilen isimlere emanet edilmesi tarih boyunca devam eden bir temayüldür. Ayrıca, ŞŞT kültürlerarası çeviri alanı içinde hâmi/patronaj konumunda olan hükümdarlar gibi diğer eyleyicilerle de bağlantılı bir toplumsal sermayeye sahiptir[7]. Bu da kendisine çeviri etkinliklerini ve de dolayısıyla kültürel planlamayı şekillendirme gücü vermektedir. Çeviri sosyolojisi araştırmalarında, kültürel, simgesel ve toplumsal sermayenin birbirini tamamladığı örnekler görülmektedir. ŞŞT'nin sahip olduğu kültürel sermaye simgesel sermayesini, o da toplumsal sermayesini büyütmektedir. Din adamı olduğu için değer gören ve toplumdaki güçlü eyleyicilerle iletişim halinde olabilen çevirmen görünür

[7] Örneğin *Bayang jing* eserini ŞŞT, başkentteki soylulardan biri olan *Tüzmiš Togrıl Tegin Täŋrim*'in talebi doğrultusunda Çinceden çevirmiştir (Zieme, 2022: 315).

olma ayrıcalığı kazanmıştır. Bourdieu'nün habitus kavramı sadece çevirmen ya da eyleyicinin özgeçmişini incelemek anlamına gelmemektedir. O öznenin alan içindeki konumu ve diğer öznelerle bağlantıları da habitusun bir parçasıdır. Bu nedenle bireysel özellikleri kadar ŞŞT'nin alandaki konumu ve ilişkileri de çeviribilim açısından dikkate değer verilerdir.

2.3.1.3. Şingko Şeli Tutung'un Çevirmen Kararları

Mağrifet Kemal Yunusoğlu, "Şingko Şeli Tutung'un Tercüme Üslubu Üzerine" başlıklı makalesinde ŞŞT'nin Uygurcayı iyi bilmenin yanı sıra Çince, Sanskritçe, Toharca, Kuçarca dillerine de hâkim olan büyük bir Budizm bilgini ve dilbilimci olduğunu belirtmektedir (2022: 127). ŞŞT'nin çeviri norm ve kararları hakkında (her ne kadar doğal olarak çeviribilim terimleriyle ifade edilmese de) Türkoloji alanındaki çalışmaların sonucunu Yunusoğlu şu şekilde listelemektedir: "serbest çeviri modelini benimsemiş; zaman zaman yorumlu, açıklamalı çeviri denilen tarza başvurmuştur"; "kavi üslubundan yararlanmış", "daha edebî ve daha şiirsel yapı" kullanmış, devrik cümleleri sık kullanmıştır", "yeni terim, yeni sözler yaparak dile katkı sağlamış"tır (2022: 129-130). Atlama, çıkarma ve yanlış anlamalar olsa da öncül çeviri normunu bozmamıştır.

Özellikle Eski Uygurlar üzerine araştırmalarıyla tanınan Von Gabain, Şingko Şeli Tutung'un çevirmen kimliğine dair ilk eserleri kaleme almış olan bir araştırmacıdır. *Altun Yaruk*'tan sonra ŞŞT'nin en dikkat çeken çevirilerinden biri olan *Xuanzang Biyografisi*'ni inceleyen Von Gabain (1935), kelimesi kelimesi bir aktarım yerine erek dilde uygun düşen

ifadelerin karşılık olarak kullanılması, erek kültür için gerekli görüldüğünde kaynak metne ekleme yapılmış olması, uyaklı ifadelerin biçemine dikkat edilerek çevrilmiş olması gibi çeviri kararları saptamıştır (Kemal Yunusoğlu, 2022). Şinasi Tekin ise aynı eserin çevirisinde kaynak metinde olmayıp çevirmen ŞŞT'nin eklediği bölümleri incelemiştir (1959: 296-297). Yine Xuanzang Biyografisi'nin çevirisi konusunda Reşit Rahmeti Arat, ŞŞT'nin bu eseri "*kavi nom bitig*" olarak adlandırmasına vurgu yapmaktadır çünkü bu ya da benzeri ibareler kaynak metinde bulunmamaktadır. Arat, bir edebi metin türü olarak değerlendirdiği "*kavi*"yi "nesir dilinden farklı olan bu üslup şiir olmamakla beraber nazmın bazı hususiyetlerini içine alan bir tür" olarak açıklamıştır (1965: xvııı, xxı)." Röhrborn (1990) ise ŞŞT'nin çevirilerini "serbest" çeviri olarak değerlendirerek bazı "yanlış anlamadan kaynaklanan hataları da yaptığını, ancak Çince metni yanlış anladığı yerlerde bile Uygurcasını metne uyumlu bir şekilde çevirdiğini" öne sürer (Kemal Yunusoğlu, 2022: 128). Zie-me (1991), ŞŞT'nin çeviriye Çince'de olmayan bölümler ekleterek ve genişletilerek çeviri yaptığını ve şiirsel ifade-lerin kullandığı saptamasında bulunmuştur. Mehmet Ölmez (1994) de *Xuanzang Biyografisi*'ni incelediği doktora tez çalışmasında özellikle bu eserin çevirisinde yüklemin başa alınması ile devrik cümleler oluşturulması yönündeki dilbilgisel kararın ŞŞT'nin çeşitli çevirilerinde görülen kendine özgü bir tercih olduğuna dikkat çekmiştir. Ölmez, söz konusu devrik cümleler ve kavi biçeminin kaynak metindeki şiirselliğin erek metne aktarılmasını sağladığını gözlemlemiştir (1994: 32-33; Kemal Yunusoğlu, 2022: 129).

Yukarıda atıfta bulunulan Türkolog araştırmacıların hemfikir olduğu durum, din adamı-çevirmen Şingko Şeli Tutung'un kendine özgü ve tutarlı çevirmen kararlarından oluşan erek odaklı bir çeviri normu olduğudur denilebilir. ŞŞT'nin çeviri biçeminin fark edilebilir oluşu onun dönemin çeviri normlarından ayırt edici bir çevirmen habitusuna sahip olduğuna işaret olarak görülebilir. Çevirmen habitusunun hem toplum tarafından şekillenen hem de toplumu şekillendirebilen dinamik bir yapısı olduğuna kitabın kuramsal bölümlerinde değinilmişti. Sahip olduğu kültürel ve simgesel sermayesinin de verdiği güçle ŞŞT'nin çevirmen habitusunun Eski Uygur Türkçesinin zenginleşmesine katkı sağladığı söylenebilir. Yerleşik hayata yeni geçen bir toplum olan Eski Uygurlar için bu hayatın bir gereği niteliğindeki yazı dilini geliştirmenin büyük önem taşıdığını unutmamak gerekir. Yunusoğlu da ŞTT'nin Eski Uygur diline katkıları konusunda "Dilde daha önce kullanılmamış pek çok yeni terim ve kelimeyi, kendi deyimiyle "Türk" veya "Türk-Uygur" dilinin söz yapma özelliği ve temel zenginliğine dayanarak dilin imkânları dâhilinde türetmiş ve dilin söz varlığına eklemiştir" yorumunu yapmaktadır (2022: 134). Şingko Şeli Tutung'un çeviri kararlarına yönelik daha ayrıntılı ve metnin içinden örneklere başvurmak gerekirse Özlem Ayazlı, ŞŞT'nin erek metinlere Türkçe deyim ve açıklama eklemesine aşağıdaki örnekleri vermiştir (2022: 197-8):

> **Uygurca erek metin:**
> *burhan kutıŋa katıglanıp tüü tüpi yokaru turgu täg yüräk yarılınçıg açıg tarka ämgäklär ämgänip ol ämgäkimniŋ küçindä temin ök bo alp bulguluk üzäliksiz üṣtünki yeg köni tüz tuymak burhan kutın bulup, tükäl bilgä biligkä tägip ötrü bo ıdok nom ärdinig aça yaḍa*

okıṭu nomladım (AYS VI, 0131-0139, 409.22-410.8)

Günümüz Türkçesine çevirisi:

Buda kutsallığına (ulaşmaya) çalışıp tüylerim diken diken olurcasına yürek yaralayıcı acılara, eziyetlere katlanıp bu zahmetim sayesinde bu ulaşılması zor mükemmel, gerçek aydınlanmaya (anuttarasamyaksaṃbodhi) buda kutsallığına ulaşıp eksiksiz, mükemmel bilgeliğe erişip sonra bu kutsal öğreti mücevherini açıkladım yaydım.

Uygurca erek metin:

örü ulug kuḍı kiçig tüz baz k(ı)ltı sütli yaglı täg erşisiz karşısız bolup, < ötrü> bir ikinṭişkä ayaşdaçı amraşdaçı ögrünç sävinç üzä ilinçü mäŋi kıltaçı, ädgü sakınçlıg y(a)rlıkançuçı biliglig asra köŋüllüg buyan ädgü kılınçka eyin bolurlar (AYS VI, 0167-0174, 411.14-21)

Günümüz Türkçesine çevirisi:

Yukarıdaki büyüklerle aşağıdaki küçükler uyumlu oldu. Süt ve yağ gibi kavgasız olup birbirlerine karşılıklı saygı ve sevgi gösterecek mutlu bir şekilde eğlenerek, iyi düşünceli merhametli, alçak gönüllü erdeme ulaşırlar.

Çince kaynak metinde "süt ve su" ifadesini Eski Uygurcaya "süt ve yağ" olarak çevirmiştir çünkü günümüz Türkçesinde "yağlı ballı olmak" deyimine karşılık olarak Eski Uygurcada "süt ve yağ gibi kavgasız olmak" deyimi bulunmaktadır (Ayazlı, 2022: 198). Erek metinde başka bir bölümde de ŞŞT, Çince "dört topluluk" ifadesini Uygurcaya *tört törlüg terin kuvrag* olarak (*toyın şamnanç upase upasanç tört törlüg terin kuvrag*) olarak cümle içine açıklama eklemeli olarak çevirmiştir (Ayazlı, 2022: 200). Bir diğer dikkat çekici örnek ise şudur:

Uygurca erek metin:

t(ä)ŋri yerintä yalaŋuk yertinçüsintä kayuta tugsar sını sünüki uz yüüzi mäŋizi körklä özi yaşı uzun ögrünçlüg mäŋ<i>lig açok adırtlıg y(a)rlıkamış y(a)rlıgı tıdıgsız t(ä)ŋrikä yalaŋukka taplaguluk, ärdinilig oronta tugdaçı tugmış oron sayu el han boltaçı. (a.g.m)

Günümüz Türkçesine çevirisi:

Tanrı yerinde (gökyüzünde) insanların dünyasında her nerede doğarsa doğsun uzuvları yetenekli, görünüşü güzel, ömrü uzun ve mutlu belagat yetisine sahip (olup) Tanrı'ya insanlara hizmet edip mücevherli yerde doğacak, doğduğu her yerde hükümdar olacak. (AYS VI, 419.18-420.4, 355–363. satır) (a.g.m).

ŞŞT, bu bölümde Eski Uygurca kelimesi kelimesine çevirisi "açık, farklı, söylemiş olduğu buyruğu engelsiz" olan bir ifadeyi "*açok adırtlıg yarlıkamış yarlıgı tıdıgsız*" ("belagat yetisi, güzel ve etkili konuşma" olarak çevirmiştir (AYS VI, 419.22–420.1, 359–360. satır) (Ayazlı, 2022).

Yunusoğlu, Japon meslektaşı Oda Juten'in *Sekiz Yükmek* adlı sütranın ŞŞT tarafından yapılan çevirisinde "eski İran inançlarından Mani dini ile ilgili bazı unsurların eklendiğini, metnin bu yönde değiştirildiğini; ancak son dönem çevirilerde bu tür yabancı unsurların yavaş yavaş kaybolduğu" yönündeki saptamasına atıfta bulunmaktadır (Juten 1978: 111-112; Kemal Yunusoğlu, 2022: 133). ŞŞT'nin erek kültürün Budizm öncesi dinî inançlarına ait unsurları çeviriye eklemesi, erek kültürün metni alımlamasını ve de yeni dini kabul etmesini kolaylaştıracak bir yerlileştirme stratejisi olarak yorumlanabilir. Koskinen ve Paloposki'nin (2010) Yeniden Çeviri Hipotezi'nde de vurgulandığı gibi çeviri tarihinde yeni bir yazar, yeni bir yazınsal tür ya da eserin erek kültür tarafından rahat ve

olumlu alımlanması için ilk çevirilerde yerlileştirme stratejisine sıkça başvurulur. Daha sonra yapılan (yeniden) çevirilerde ise kaynak metnin yabancı unsurları hakkında daha fazla bilgi almak isteyen erek kitlenin talebine karşılık olarak yabancılaştırıcı stratejinin kullanıldığı bilinmektedir. Bu doğrultuda ŞŞT'nin bir amaç dâhilinde, toplumdaki çeviri normları doğrultusunda ve habitus ve sermayesinden de güç alarak bu eklemeleri yaptığı öne sürülebilir.

ŞŞT gibi kültürlerarası alanda etkili bir eyleyici olan çevirmenlere bir başka örnek ise Xuanzang'tır (600–664). Xuanzang, Çin tarihinde ünlü bir din adamı ve çevirmendir. Dinî kitapların çevirilerinin yetersiz ve hatalı olduğunu düşünen Xuanzang, Sanskritçe öğrenerek bizzat kendisi Budizm kitaplarını çevirmeyi amaç edinmiş ve bu amaçla hükümdarın emrine karşı çıkarak Changan (Xian) şehrinden ayrılmış ve yirmi sekiz yaşında bir yolculuğa başlamıştır (Kemal Yunusoğlu, 2022: 130). Yaklaşık on yedi yıl süren bu uzun yolculuktan dönerken yanında Hīnayāna ve Mahāyāna mezhebine ait Sanskritçe dinî eserler getirip bu eserleri Çinceye çevirmiştir (a.g.e). Toplam 75 kitap, 1333 cilt çevirdiği düşünülmekte olan Xuanzang, yaklaşık altmış çevirmenden oluşan bir çeviri ekibiyle çalışmıştır (a.g.e). Bu süreçte bazı eserler yeniden çevrilmiş ve Xuanzang eserlerin "ilk çevirisini ikincisi için referans olarak kullanıp çevrilen eserleri kaynak metinle karşılaştırmış, en doğru ve uygun biçimi yakalamaya çalışmıştır" (Kemal Yunusoğlu, 2022: 130 içinde Huang 2002:129). Xuanzang'ın çevirilerinde düzeltmeler ve özellikle çıkartmalar saptanması, çevirmenin çeviri kararları ve normları açısından bir ipucu verebilir (a.g.e: 131). Yunusoğlu, Xuanzang'ın çeviri normlarını şöyle listelemektedir: ekleme

(tamamlama) ve çıkartmalar yapılmıştır, yer değiştirme yöntemine başvurulmuştur, şiirsel üslup yaratmıştır, yanlış anlaşılmalar, yorumlamalar da olmuştur, ayırma-birleştirme yöntemi kullanılmıştır, terim ve isimleri türetmenin yanı sıra ödünçleme yöntemi de kullanılmıştır (Kemal Yunusoğlu, 2022: 131-132). Xuanzang'ın çevirilerinde görülen "pianwen edebiyat tarzı"nın etkileri hem Xuanzang'ın hem de ŞŞT'nin "Eski Sanskrit edebiyatındaki bir türden kaynaklanmış olabileceği ve Budist konulu metinlerde bu tür edebiyat şeklinin kullanılmış olabileceği düşüncesini akla getirir" (Kemal Yunusoğlu, 2022: 133). Bu durumun Sanskrit ve Çin edebiyatına ek olarak Uygur Budist çeviri edebiyatına da etkisi olmuştur (a.g.e). İki çevirmen de ekleme ve açıklamalarla erek metni tamamlama yoluna gitmiştir. ŞŞT'nin en iyi bilinen iki çeviri eseri *Xuanzang'ın Yaşam Öyküsü* ile *Altun Yaruk*'un sadece isimleri Çincesiyle karşılaştırıldığında eser adlarının eklemeli veya açıklamalı üslupla çevrildiği görülür (Kemal Yunusoğlu, 2022: 134). Ceval Kaya, *Altun Yaruk*'un adının çevirisi için serbest çeviri değerlendirilmesinde bulunmuştur (1994: 11).

Xuanzang, toplumsal sermayesi açısından da dikkat çekici bir eyleyicidir çünkü çeviri etkinliklerine devlet himayesi almak için toplumsal hayatta etkin rol almıştır. Tang hükümdarlarından Tang Gao-zong ve eşi Wu Ze-tien'le yakın ilişki kurup "devleti yönetenlerin de Budizmin öğretilerine göre yaşamaları ve Budizm kurallarına göre devleti idare etmelerini" sağlamak için çaba göstermiştir (Kemal Yunusoğlu, 2022: 132).

2.3.2. Abbasiler Döneminde Bağdat'taki Kültürlerarası Çeviri Etkinlikleri[8]

Tarih boyunca kültürel etkinlikler, siyasi olaylar ve dinî ve coğrafi koşullardan kaçınılmaz olarak etkilenmiştir. Bu durumun bir örneği de Abbasi dönemindeki yoğun çeviri etkinlikleri olmuştur. Arap fetihleriyle siyasal ve dini sınırlarda yaşanan değişiklik, Abbasilerin halifeliğin merkezini Şam'dan Bağdat'a taşımasına neden olmuştur. Başkentin taşınması sonrasındaki siyasi gelişmeler, sadece ürünlerin ve eserlerin değil; fikirlerin, bilgilerin ve tekniklerin de dolaşıma girdiği bir coğrafi ve kültürel alan ortaya çıkarmıştır (Gutas, 2003: 28). Abbasilerin Nil Nehri ve Amu Derya arasında bulunan bölgeyi siyasi bir çatı altında birleştirilmesi ve uluslararası ticaretin kültürlerarası temasları tetikleyerek fikirlerin de serbestçe dolaşabildiği bir bağlam oluşması Abbasilerde çeviri etkinliklerini tetiklemiştir.

Dimitri Gutas, Abbasiler döneminin önceki dönemlere kıyasla farkının "çevirilerin artık halifenin himayesinde ve imparatorluk ideolojisinin bir parçası olarak" yürütülmesi olduğunu öne sürmektedir (2003: 110). Bu durum hem çevirinin kurumsallaşması ve toplumsal planlama etkinlikleri hem de toplumsal, kültürel, ekonomik ve simgesel sermayesi yüksek eyleyicilerin sürece katılması nedeniyle çeviri sosyolojisi açısından dikkat çekicidir. Abbasi hanedanının ikinci halifesi El-Mansur'un yeni bir şehir kurarak hanedan devrimini toplumsal devrimle birleştirmesi coğrafi koşulların da etkisiyle bir toplumsal

[8] Bu bölümdeki veri ve saptamalar İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Dergisi 2025 Aralık sayısında "Coğrafi Mekânlardan Kültürel Alanlara: Bağdat Çeviri Etkinliklerini Bourdieu'nün Alan Kavramıyla Okumak" başlığıyla yayınlanan makalemin bulgular bölümünden alınmıştır.

planlama oluşturmuştur (2003: 180). Emevi döneminden farklı olarak dil birliği üzerine kurulan bir Arapça kültür merkezi oluşmuştur (2003: 182). Bu süreçte dört büyük hâmi grubundan söz edilebilir: halifeler ve aileleri, saraylılar, devlet görevlileri ve askeri yetkililer, araştırmacılar ve bilim insanları (Gutas, 2003: 122). Bilim insanları da (El-Kindi gibi) bilim ve felsefenin koruyucuları olarak ön plana çıkabilmiştir (2003: 124).

Abbasiler döneminde Bağdat, kültürel bir alan olarak işlev görüp başta Yunan ve Arap kültürleri olmak üzere çok kültürlü karşılaşmalara ev sahipliği yapmıştır ve bu karşılaşmalarda çeviri etkinlikleri kilit rol oynamıştır. Geometri, müzik, felsefe, astronomi, botanik, mantık, veterinerlik, tıp, askerlik, ilaçbilim (farmakoloji), fizik, metafizik gibi sayısız konuda metin kültürel dolaşıma girmiştir (Gutas, 2003: 15). Yunancadan Arapçaya çeviri etkinlikleri halifeler, emirler, devlet memurları, komutanlar, tüccarlar, bankerler ve bilim insanları himayesinde hem kamusal hem özel fonlarla desteklenerek iki yüzyıldan daha uzun süre devam etmiştir (a.g.e: 16). Söz konusu çeviri etkinliklerinin eyleyicilerinden El-Mansur, Harun Er-Reşid ve El-Memun destekleri ile öne çıkmaktadır. Toplumdaki tüm dinî grup ve mezheplerin din, dil ve kabile ayrımı yapmadan çeviri etkinliklerine destek olması da dikkat çekmektedir (a.g.e: 18). Bourdieu terminolojisiyle ifade edecek olursak halifelerin "habitus" olarak adlandırabileceğimiz kişisel eğilimleri de çeviri metin seçimini etkilemiştir. Şahin avcılığına ilgi duyan El-Mehdi'nin tecrübeli bir şahin avcısı olan El-Gassani'yi yabancı ve Arapça kaynakları tarayarak bu konuda bir kitap derlemekle görevlendirmesi buna örnek verilebilir (Gutas, 2003: 77).

Gutas, Abbasi döneminde Bağdat'ta gerçekleşen bu tam teşekküllü çeviri hareketini Perikles Atina'sı ve İtalyan Rönesans'ına benzetir (2003: 20). Abbasi dönemi çeviri etkinlikleri tüm bu yönleriyle çevirinin devlet ideolojisinin bir aracı olduğu ve güçlü eyleyicilerle desteklendiği zaman toplumsal dönüşüm ve kültürlerarası etkileşimlere nasıl öncülük ettiğini göstermek açısından çeviribilim için dikkat çekici bir örnektir. Ayrıca, Bağdat dönemi çeviri etkinlikleri ticaret ve siyaset alanının kültürel alanla ilişkisine dair de net bir örnek teşkil etmektedir.

Abbasi sürecindeki çeviri sürecinin alıcı ve yaratıcı olmak üzere iki temel evresinden söz etmek mümkündür (Gutas, 2003: 111). İlk aşamada ticari ilişkiler ve siyasi koşullar kültürlerarası teması başlatırken ikinci aşamada çevrilen eserlerin telif eserlere ilham vermesi, terminoloji üretimi ve bilimsel kavramsallaştırma çalışmaları yaratıcı bir süreci başlatmış ve de bazı metinler yeni bilgiler ışığında yeniden çevrilmiştir (a.g.e). Bu saptama, bilimsel ve felsefi yükselişin sadece bu çeviriler sayesinde gerçekleştiği anlamına gelmemektedir çünkü Arap bilim ve felsefesi zaten yükselişte olduğu için çevirilere ihtiyaç duyacak bir hazırbulunuşlukta olmuştur (a.g.e: 134). Gutas'a göre "çeviri hareketinin önemi bilimsel ve felsefi düşüncenin belirli bir dil veya kültürle sınırlı olmayan, uluslararası bir karakter taşıdığını tarihte ilk kez ispatlamış olmasıdır" (2003: 183). Bu yorum, Hilmi Ziya Ülken'in medeniyetin akışına katkıda bulunmak hakkındaki şu görüşleriyle paralellik gösteriyor denilebilir:

> Eski Yunanlılar, Uygurlar, İslam milletleri, Rönesans milletleri, Alman Romantizmi [...] medeniyetin sürekli açılışına katıldılarsa; bu ancak onlara hazırlık olarak

> yaptıkları çok zengin tercüme faaliyetlerinden ve bu yabancı tesirlerin aşısıyla karşılaşan derin ve içten gelme aksülamellerden ileri gelmiştir (Ülken, 2020, s. 6).

Sözü edilen kültürlerarası temaslar ve aşılama, ticari hareketlilik, ekonomik refah ve coğrafi şartların da tetiklemesiyle gerçekleşmiştir. Ancak kültürlerin bu duruma hazır, açık ve hoşgörülü oluşu da şarttır. Abbasiler farklı kültürlere karşı hoşgörülü ve kültürel etkileşime açık bir tavır sergilemiştir. Çeviri etkinliklerini kendi özgün çalışmalarıyla beraber kullanmış ve kendi dil ve kültürlerini de korumuşlardır. Abbasi dönemindeki çeviri etkinliklerinde erek metinlerde karşımıza çıkan çeviri normları şöyle özetlenebilir:

> başka dilden sözcük kullanılması ve Yunanca terimlerin söylenişlerinin Arapça harflerle yazılması, terim bileşenlerinin çevrilerek birebir Arapça'ya uygulanması, sistemli ve tutarlı bir terminolojiye geçiş, soyut isim ve yeni sözcüklerin oluşturulması, aynı dönemde yaşayan çevirmenlerin veya çevirmen gruplarının birçok terimi veya terim kümelerini benzer şekilde kullanması, İskenderiye'deki ders verme tarzının çevirmenlerin sözdizimi üzerindeki üslupçu etkisi, yeni Platoncu metinlerden kutsal varlığın çoğulluğuna ilişkin bölümlerin çıkarılması (Gutas, 2003: 142-143).

Alıntıda da belirtildiği üzere, doğrudan almak yerine kendi dillerinde terminoloji ve karşılık üretmek gibi bilinçli bir kültür etkinliği ve çeviri normu söz konusudur. Çeviri eylemi kadar çeviri öncesinde alınan kararlar da incelemeye değerdir. Abbasiler dönemindeki çeviri etkinliklerinde mevcut bilimsel tartışmalara destek verebilecek eserler çevrilmek üzere seçilmiş ve bu seçimlerde ideolojik yönelimler de dikkate alınmıştır (Gutas, 2003: 143). Bu da

sadece çeviri sürecinde değil; süreç öncesindeki seçimlerde de belli bir norm olduğuna kanıt olarak değerlendirilebilir.

Abbasiler döneminde Bağdat'ta yürütülen çeviri etkinliklerinin bilinçli ve başarılı bir toplumsal ve kültürel planlama olmasının en büyük nedenlerinden biri de çevirinin kurumsallaşmış olmasıydı. Beytü-l-Hikme (Bilgelik Evi) çeviri ve kültür etkinlikleri için kilit bir kurum olarak işlev görmüştür. Astronom Yahya bin Ebi Mansur'un görevlendirmesiyle bu kurum çeviri birimleri, rasathane, okuma salonları ve kütüphanelerden oluşan bir akademiye dönüşmüştür (Demirci, 2015: 109). Antik Yunan başta olmak üzere başka kültürlerden gelen metinlerin korunması için de kullanılmıştır. Astronomi ve coğrafya başta olmak üzere çevirisi yapılan eserlerin konusuna bağlı olarak bilim heyetleri de kurulmuştur (a.g.e). Bu açıdan, bilim ve çeviri merkezi olarak Beytü'l-Hikme, çeviri kültürünün kurumsallaşmasının örneğidir. Bu kurum, İslamiyet'in Altın Çağı kabul edilen 8.yüzyıl ve 13.yüzyıl arasındaki dönemde kültürlerarası etkileşimleri kurumsallaştırarak dünya medeniyetine katkı sunmuştur. Çeviri sosyolojisi açısından hem kültürlerarası temas hem de kültürlerin gelecek kuşaklara taşınması açısından kurumsal bir işlev taşıyan Beyt-ül-Hikme, çok dilli ve çok kültürlü yapısı ve yürütülen yoğun çeviri etkinlikleriyle söz konusu dönemin "bilgi aktarım aracı" (*mediator of knowledge transfer*) olmuştur (Topçu ve Uras, 2024: 31).

Beyt-ül-Hikme'nin başında bulunan Huneyn bin İshak (Hunayn bin İshak) (810-873) bir kültür eyleyicisi olarak bu süreçte etkin rol oynamıştır (Topçu ve Uras, 2024: 30). Huneyn bin İshak'ın habitusunu ve sermayelerini çeviri sosyolojisi açısından değerlendiren Cemal Topçu ve Arsun

Uras, Huneyn'in sürece en büyük katkısının dönemin bilim insanlarına açılan kütüphane ve okuma salonlarında onlara sunulan çeviri eserler olduğunu belirtir (2024: 38). Huneyn bin İshak'ın Beyt-ül-Hikme'deki çeviri etkinliklerine bir eyleyici olarak ikinci temel katkısı ise çevirmenleri eğitmesidir (a.g.e). Topçu ve Uras'a göre, Huneyn bin İshak'ın kendi oğlu İshak bin Huneyn (İshak bin Hunayn, İshâk İbn Huneyn) ve yeğeni Hubeyş bin Hasan'ın (Hubeyş İbnü'l–Hasan) da dâhil olduğu birçok çevirmeni eğitmesi ve görevlendirmesi bir kültür ve çeviri kurumu olarak Beyt-ül-Hikme'nin işleyişine yardımcı olmuştur (a.g.e, 39). Huneyn'in oğlu İshak'ın çevirdiği Aristo'nun fizik kitabı, Öklid üzerine yazılan bir matematik kitabı ve Yunan tıp tarihiyle ilgili derlenen bir eser günümüze kadar ulaşmayı başaran temel eserlerden olmuştur ve Beytü-l-Hikme'deki çevirmen eğitimi ve çeviri etkinliklerine kanıt teşkil etmektedir (a.g.e).

Topçu ve Uras'a göre, Huneyn bin İshak'ın bir kültür eyleyicisi olarak Beytü-l-Hikme kurumuna üçüncü büyük katkısı, kurumu uluslararası boyutta temsil etmesidir (2024: 39). *Kitâbü'l Mesâ'il fit-tıb* (*Tıp Soruları Kitabı*) eserinin Arap dünyasında ve Latince çevirisiyle Batı dünyasında Orta Çağ boyunca tıp eğitiminde kullanılması uluslararası etkilerin bir örneğidir (a.g.e). Beytü-l-Hikme'nin kültürlerarası temasa asıl katkısı, Arapça çeviri ve özgün eserlerin Toledo Okulu'na ve daha sonra Avrupa'ya taşınmasıyla görülen uzantıları olmuştur. Bu etkinliklerin Rönesans için itici bir güç olduğu düşünülmektedir. Abbasilerin yönetimi ele geçirmesi sonucu Endülüs bölgesine göç eden Emeviler bu eserlerin İber yarımadasına taşınmasına aracı olmuştur.

Beyt-ül-Hikme'deki eyleyicilerin çeviri işlerindeki rollerine bakılacak olursa, "sahip" ve "hâzin" olarak adlandırılan iki konum karşımıza çıkmaktadır. İlki, hem bilim insanlarının hem de hizmet veren kişilerin başı olarak işleri dağıtan kişidir yani işverendir (*commissioner*) (Yasa, 2007: 426). Ayrıca ona bağlı olarak çeviri yapılan her bir dil için bir "hâzin" bulunmaktadır (a.g.e). Hem bir bilim insanı hem bir çevirmen olan "hâzin" konumundaki kişi, yapılacak çevirileri çevirmenlere dağıtır ve sonra çeviri metinlerinin editörlüğünü yapar (a.g.e. içinde Demirci, 1996: 78- 86). Beyt-ül Hikme'de "sahip" olarak görev yapan Huneyn bin İshak'ın gözetiminde yetişen çevirmen sayısı doksanı geçmektedir ve en ünlüleri Sâbit İbn Kurra, oğlu İshâk İbn Huneyn ve yeğeni Hubeyş İbnü'l–Hasan'dır (Yasa, 2007: 426). Ayrıca, münavil adı verilen kütüphane memurları da bulunmaktadır. Görev dağılımındaki bu profesyonel organizasyon, Abbasiler dönemindeki çeviri etkinliklerinin kurumsallığına dair bir başka gösterge olarak ele alınabilir.

Yunancadan yapılan çevirilerden daha önce İran ve Hint medeniyetlerinden çeviri yapılması ihtiyacıyla etkinliklerin başladığını savunan Demirci, Gutas'ı eleştirmektedir (2015: 106-7). Demirci'ye göre Gutas (2003), Beytü-l-Hikme'yi çeviriler yapan bir kütüphaneden ibaret gösterir ve bir bilim ve araştırma merkezi olarak sunmaz; ancak daha sonra rasathane, çeviri birimi gibi yapıların da Beytü-l-Hikme'deki varlığını kabul etmesi buranın bir kütüphaneden fazlası olduğunun kanıtıdır (a.g.e.). Demirci; Aristo, Hipokrat, Öklid, Arşimet gibi ünlü düşünürlerin eserlerinin çevrildiği Beytü-l-Hikme'yi medeniyetin kopuşunu engelleyerek sürekliliğinin sağlanması yolunda bir halka olması olarak betimlemektedir (2015: 114). Bu da

makalenin ilk bölümünde alıntılanan Ülken'in görüşleriyle paralellik göstermektedir. Abbasi dönemindeki çeviri süreçlerinde Arapça karşılığı olmayan terim ve kavramlar için El-Kindi, Harezmi ve Farabi gibi filozoflar tarafından Arapça karşılıklar bulunması, Arapçanın bilim dili haline gelmesine büyük katkı sunmuştur (Demirci, 2015: 115). Kavramlaştırma çalışmaları ve (t)üretilen terimler dilin zenginleşmesine yardımcı olmuştur. Beytü-l-Hikme'deki çeviri süreci, çeviri aracılığıyla deneyimlenen kültürel temasların dillere ve ortak dünya medeniyetine olan katkısı açısından önemli bir örnektir.

2.3.3. İspanya'da Toledo Okulu'ndaki Kültürlerarası Çeviri Etkinlikleri[9]

Toledo Okulu, 12. ve 13. yüzyıllarda İspanya'da Toledo'yu merkez alan çeviri etkinliklerine ev sahipliği yapan ve özellikle Arap dünyasındaki tıp, matematik, astroloji ve astronomi alanındaki bilimsel ve felsefi gelişmelerin Orta Çağ Avrupa'sına ulaşmasını sağlayan ekoldür (Delisle ve Woodsworth, 1995: 115). İspanya'da 718-1492 yılları arasındaki *Reconquista* (Yeniden Fetih) döneminde Hıristiyanlar bölgenin hâkimiyetini tekrar ele geçirmişlerdir ve bu siyasal değişim, başta Arapça olmak üzere birçok dil ve farklı kültürel grupla temas etmelerini sağlamıştır (Topçu ve Uras, 2024: 169 içinde Pym, 1998: 552). Tarihin her döneminde olduğu gibi söz konusu dönemde Toledo'da da

[9] Bu bölümdeki veri ve saptamalar İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Dergisi 2025 Aralık sayısında "Coğrafi Mekânlardan Kültürel Alanlara: Bağdat Çeviri Etkinliklerini Bourdieu'nün Alan Kavramıyla Okumak" başlığıyla yayınlanan makalemin bulgular bölümünden alınmıştır.

kültürlerarası ilişkiler çeviriyi gerekli kılmıştır. Abbasi halifesi El-Mansur'un himayesiyle Beyt-ül-Hikme'de başlayan (başta Yunanca-Arapça dil çifti arasında olmak üzere) çeşitli dillerde sürdürülen çeviri hareketinin eserleri ve bilgi birikimi Emevi Halifeliği'nin bir kolu aracılığıyla İspanya'ya taşınmıştır (Topçu ve Uras, 2024: 169).

Toledo'nun Hıristiyanların hâkimiyetine geçmesinin ardından Kastilya Krallığı'nın bir parçası haline gelen şehirde İspanyol Hristiyanlar, Yahudiler ve Arap Müslümanlar beraber yaşamışlardır (Bsoul, 2019: 170). Hristiyanlar halifeliğin başkenti Kurtuba'ya geldiklerinde Müslümanlar Toledo'ya gitmiştir ve Yahudiler, Müslümanlar ve Hristiyanların beraber yaşadığı bir toplumsal doku ortaya çıkmıştır (a.g.e). Bağdat ve İstanbul olmak üzere birçok merkezden getirtilen temel başvuru kaynağı niteliğindeki bilimsel eserler Toledo Okulu'nun temellerini oluşturmuştur. Doğu'ya İslam ülkelerine giden gezginlerin getirdiği çeviri eserler Endülüs'teki çeviri sürecinin ilk dönüm noktası olmuştur (Bsoul, 2019: 143). Toledo'da çok sayıda kitap ve el yazması içeren kütüphane bulunduğundan bu bilimsel atmosfer matematik, astronomi, tarım başta olmak üzere birçok alanda çok sayıda önemli bilim insanının ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur (a.g.e. 145). Genelde Arapçadan Latinceye çevirilerin yapıldığı bu dönemde aralarında İbni Sina'nın *el-Kanun fi't-Tıp* adlı tıp metninin de bulunduğu yaklaşık yetmiş önemli kitap çevrilmiştir (Bsoul, 2019: 171). Endülüs, Toledo Okulu'ndan sonra Arapça eserlerin Kastilya diline çevrildiği Barselona Okulu'na da ev sahipliği yapmıştır (a.g.e). Barselona'daki Yahudi nüfusun çokluğu nedeniyle Arapça eserler öncelikle İbraniceye çevrilmiştir (a.g.e).

Toledo Okulu dışında kültürlerarası etkileşimlerin yoğun olarak görüldüğü başka okullar da mevcuttur. İskenderiye Okulu özellikle Abbasi döneminde olmak üzere Yunan ve Arap kültürlerinin çeviri aracılığıyla kültürlerarası etkileşim kurmasına uygun bir bağlam sunmuştur. Mantık ve felsefe başta olmak üzere çeşitli bilimsel ve teknik konularda eserin çevirisi yapılmış ve yeni terim ve terimlere karşılık üretilmiştir. İskenderiye Okulu'nun mirası daha sonra da Antakya Okulu'na geçmiştir (Bsoul, 2019: 53).

Coğrafyanın uygun zemin hazırladığı bir başka kültürel etkileşim okulu ise Harran Okulu'dur. Emevi halifesi II. Mervan döneminde halifelik bu şehre taşınmıştır ve özelikle astronomiye ilişkin çok çalışma yapılmıştır (Bsoul, 2019: 54). Bir diğer okul ise Nusaybin Okulu'dur. Helenistik felsefeyi yaymaya çalışan okul daha sonra kapatılıp Yunanca konuşan Hristiyanlar arasında Hristiyan din bilimini yaymaya çalışan Urfa Okulu'na geçmiştir (a.g.e: 56). Nesturi bilim insanlarının çoğunlukta olduğu bu okul da 489 yılında kapatılmış ama Sasaniler tarafından tekrar açılmıştır (a.g.e: 58).

Cündişapur okulu ise I. Hüsrev tarafından kurulmuş ve Abbasi dönemi çeviri etkinliklerini destekleyen okullardan olmuştur. İran'dan çeviri alanında ünlenen fizikçileri ağırlayan okulda bu kişiler daha sonra çeviri hareketini desteklemiş ve özellikle de daha çok tıp kitabı çevrilmesini sağlamıştır (Bsoul, 2019: 60). Yunan ve Arap kültürlerinin etkileşimine katkı sunan bir rota olan bu şehir, İslam medeniyeti için önemli bir kültürel bağlam oluşturmuştur. Görüldüğü gibi Abbasilerde başlayan kültürel alan, coğrafi sınıflarını aşmış ve başka kültürler arası etkileşimlere önayak olmuştur.

2. 4. Özdüşünümsel Sonuç Gözlemleri

Özdüşünümsellik, Bourdieu'nün bilim insanına kendi öznelliğini ve bu öznelliğin kendi çalışmasına etkisini değerlendirmesini öneren bir kavramdır. Kuramcı, epistemolojik kopuş; yani "geleneksel kategorileri bilimsel kategoriler pahasına terk etmeyi" ve "toplumsal aktörlerin pratiklerini kendilerine ve diğerlerine açıklamak için kullandıkları pratik kategorileri ile sosyal bilimlerin bu pratikleri araştırmakta kullandığı, analiz kategorileri arasında açık bir ayrım tesis etmeyi" önermektedir (Gorski, 2015: 470). Çünkü söylediklerimiz ile yaptıklarımız, düşündüklerimiz ve yaptıklarımız arasında bir uçurum vardır ve bu uçurumu toplumsal mekanizmaların yol açtığı yanlış tanıma ve baskı süreçleri ortaya çıkarır (a.g.e). Araştırmacının habitusu, bilimsel alandaki konumu ve "Bourdieu'nün üstesinden en zor gelinecek ön yargı olarak gördüğü akademik bakışın kendisine içkin olan 'kuramsallaştırıcı' önyargı" çalışmaya yansımış olabilir (Gorski, 2015: 49-50). Bu olası yansıma, bir özne olarak araştırmacı insanın nesne olarak insanı incelediği sosyal bilimlerin doğal bir parçasıdır. Sorunsallaştırılması gereken ise olası (örtük) önyargıya, öznel bakışa dair bir farkındalık geliştirilmesidir. İşte bu noktada, özdüşünümsellik aşaması araştırma sonunda araştırmanın kısıtlarına ilişkin nesnel ve etik bir betimleme sunabilmektedir.

Bourdieu, "*dis/position*" kavramıyla bireyin toplumsal konumuyla arasındaki döngüsel nedenselliğe işaret eder (Gorski, 2015: 331). "Bourdieu'ye göre toplumsal konum bireyin yatkınlığını, yatkınlık da toplumsal konumunu tamamen ya da kaçınılmaz şekilde belirlemiyorsa da sonsuz biçimde etkiler (2015: 331). Bourdieu'nün (1990a) sınıf

analiziyle ilgili bir diğer kavramı "*di/vision*" (ayrım)dır. Bu kavram "insanların zihinlerindeki haritaların ya da tasavvurların biz ve onlar arasında etkileşim aracılığıyla yeniden üretilen sınırlarla olan ilişkisine" dikkat çekmektedir (2015: 331). Bu açıdan bakıldığında, bir sosyal bilimcinin çalışmasının sonunda kendini de nesneleştirerek incelemesi kendi habitusunun ve sermaye ilişkilerinin çalışmasına yansıyan etkilerini göstermesi ve etik bir duruş sergilemesi açısından değerlidir.

Çeviriye ve çevirmene saygınlık ve görünürlük ve de çeviribilime özerk bir sosyal bilim dalı olarak meşruluk kazandırma amacı taşıyan betimleyici ve işlevci paradigma da yıllar içinde eleştiriler aldı ve yapısalcılık sonrası, sömürgecilik sonrası çeviri çalışmaları çeviribilimde daha güncel bir konum kazandı. Çevirinin konumsallığı ve bağlamsallığı gibi kuramın ve çeviri kuramının da içinden çıktığı zaman ve toplumla ilişkisel bir bağı bulunmaktadır. O nedenledir ki Toury ve Even-Zohar yapısalcılık ve modernizmden ve Vermeer de işlevci ekolden ayrı düşünülemez. Yapısalcılık sonrası yaklaşım kuramı, anlamı ve bütünlüklü olan her şeyi yapısöküme uğratırken sömürgecilik sonrası yaklaşım çeviriyi bir direniş aracı olarak ön plana çıkarmıştır. Bu noktada çeviriye dair genelleyici yargılar ve reçeteler sunmak düşünülemez hale gelmiştir. Yazarın tahtının sarsılması ve anlamın ulaşılamaz görülmesi her ne kadar çevirmene özgürlük kazandırmış olsa da yarattığı yöntembilimsel boşluk alanın özerk bir disiplin olarak ilerlemesinde bir tıkanmaya yol açmıştır. Disiplinlerarası çalışmaların artması ve çevirinin geniş bağlamlarda incelenmesi her ne kadar yararlı olsa da çeviribilimin etkilendiği alanlara kuram, yöntem ya da

benzeri bir akademik ihracat yapamaması onu sürekli etkilenen ve başkalarının kuramlarını ödünç alan bir konuma çekmiştir.

SONUÇ DEĞERLENDİRMELERİ

Çeviri etkinliği doğası gereği en az iki taraftan oluşan ve bir yabancıyla temas kurmayı gerektiren kültürel bir eylemdir. Kültürlerarası alanda gerçekleşen bu ilişki, iki kültürü birbiriyle kıyaslar ve eklemlendirir. Söz konusu kültürel iletişim süreci, kültürel etkilenmeden sömürgeciliğe kadar farklı biçimlerde karşımıza çıkabilmektedir. Çeviribilimde betimleyici paradigma çevirinin kültür üretimi ve toplumsal planlamalardaki rolüne dikkat çekmiştir. Betimleyici paradigma ve işlevci paradigmanın ardından postmodernizm etkisi hâkim olmuş ve kültür kavramı dinamik, parçalı ve değişken bir kavram olarak ele alınmıştır. Kültür yerine kültürler, çokkültürlülük gibi daha çoğulcu ifadeler içeren bir söylem tercih edilmiştir. Çokkültürcülük, kültürler arasılık ve kültürler ötesilik kavramları sömürgecilik sonrası çalışmalarla çeviribilim tartışmalarının odak noktasına oturmuştur.

Toplumsal değişim ve dönüşüm süreçlerinde çevirinin rolünü irdelerken çeviri eylemi ve bu eylemin çıktısı niteliğindeki çeviri ürününün bağlamını hem coğrafi hem tarihi olarak betimlemek yararlı olmaktadır. Çeviribilimin bir alt alanı olarak çeviri sosyolojisi kaynak kültür ve erek kültür arasındaki ilişkileri, yazar ve eser seçimleri, bu seçimlerin erek kültüre sunumu gibi çeviri öncesi ve sonrası süreçleriyle ele almakla kalmayıp eyleyici olarak etkin rol oynayan öznelere de dikkat çekmektedir. Bourdieu, söz konusu kültürel üretim süreçlerini ve eyleyicilerini alan denilen top-

lumsal arenalarda okumayı önermiş ve alanda konumlanan bireyler ve kurumlar arasındaki sermaye mücadelelerine ışık tutmuştur. Sermaye sadece ekonomik düzeyde değil; toplumsal, kültürel ve simgesel düzeyde de karşımıza çıkmaktadır. Bourdieu finansal kaynaklar dışında eyleyicilere güç veren ve mücadelelerin ödülü ve motivasyonu niteliğinde olan ilişki, unvan, prestij gibi çok çeşitli olguları da sermayenin türleri olarak sınıflandırmıştır.

Kültürlerarası etkileşimin yoğun olduğu coğrafyalarda kültür alanlarındaki eserlerin, fikirlerin, ürünlerin bir kültürden diğerine geçerken kültür alanını şekillendiren siyasi, ekonomik ve tarihi koşulların da okunması gerekmektedir. Eyleyiciler mevcut koşullara ve yapılara göre karar verip eyleme geçebileceği gibi güçleri dâhilinde onları değiştirmeye ve hatta yıkmaya da çalışabilir. Kültürlerarası iletişimin vazgeçilmez bir parçası olan çevirmenler kültür alan(lar)ının eyleyicileri olarak işlev göstermektedir.

Bu kitap çalışmasında incelenen kültür alanlarından biri olan Eski Uygurların çeviri etkinlikleri sürecinde rahip çevirmen Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung etkin bir çeviri eyleyicisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun çevirileri aracılığıyla Budizm'i öğrenen Eski Uygurlar, hem yerleşik hayata geçme hem de din değiştirme süreçlerinde yoğun bir kültürlerarası aktarıma maruz kalmıştır. İpek Yolu coğrafyasının beslediği bu koşullar Bourdieu'nün alan, habitus ve (ekonomik, kültürel, toplumsal ve simgesel) sermaye kavramları aracılığıyla değerlendirilebilir.

İpek Yolu'nda sadece ticari bir değiş tokuş değil; kültürel bir alışveriş de gerçekleştiğinden ekonomik sermaye ile

birlikte kültürel ürünlerin de dolanımı hız kazanmış ve diller arası, dinler arası ve kültürler arası bir alan ortaya çıkmıştır. Dönemin tarihsel, ekonomik ve siyasal koşulları doğrultusunda Eski Uygurlar yerleşik hayata geçmiş ve de büyük çoğunluğu Budizm dinini benimsemiştir. Even-Zohar'ın (1978/2000) Çoğul Dizge Kuramı'nda belirttiği gibi, yeni bir kültürel repertuar hazır olana dek önce çeviriler toplumsal dönüşümlere eşlik eder ve ardından özgün eserler üretilir. Eski Uygurların çeviri etkinlikleri aracılığıyla (t)ürettikleri dinî terminoloji bu açıdan dikkat çekicidir. Çeviri ürünleri kendi halkının geçiş sürecini kolaylaştırmada ve planlamada kullanmış olan eski Uygurlar, Budizmi kendilerinden sonra benimseyen toplum-lara da kendi terminolojilerini ödünç vermişlerdir. Bu da İpek Yolu coğrafyasının beslediği kültürel alanda kül-tür yapıcısı ve taşıyıcısı olarak rol oynadıklarını göstermektedir.

Budist rahip ve çevirmen Şingko Şeli Tutung dil ve din bilgisine ek olarak dinî konumundan gelen toplumsal sermayesini de kullanmış ve kültürel, simgesel ve toplumsal sermayelere sahip bir eyleyici olarak alanda güçlü bir konuma sahip olmuştur. Budizm'in kanon niteliğindeki eserlerini çeviren Şingko Şeli Tutung, kültür alanında sahip olduğu bu güçlü konumu sayesinde habitusunu ve çevirmen kararlarını erek toplumun ihtiyaçlarına göre ayarlayabilmiş, ekleme ve çıkarmalar yapmaktan kaçınmamış görünür bir çevirmendir.

Bu kitabın örnek olay olarak odaklandığı bir başka kültürlerarası coğrafya ve kültür alanı ise Abbasiler dönemi ve Bağdat'tır. Abbasilerin Nil Nehri ve Amu Derya arasındaki bölgeyi siyasi olarak birleştirmesi hem uluslararası ticareti hem de kültürlerarası etkileşimi

hızlandırmıştır. Devlet yöneticilerinin de hâmi olarak destekledikleri bu süreçte geometri, astronomi, felsefe, tıp ve askerlik gibi çok çeşitli alanlarda eserler çevrilmiştir. Beyt-ül-Hikme Abbasi dönemindeki çeviri etkinliklerinin kurumsallaşmasını sağlayarak doktor, filozof, sanatçı ve bilim insanlarını çatısı altında toplamıştır. Beyt-ül Hikme'deki bu çeviri etkinlikleriyle ortaya çıkan özgün ve çeviri ürünler Bağdat'tan İber Yarımadası'na ve oradan da Toledo çeviri okuluna taşınmıştır. Abbasi dönemi çeviri etkinlikleri iki yüzyılı aşkın süre boyunca devam etmiştir. Bu dönem, çevirinin devlet ideolojisi olarak güçlü eyleyicilerle desteklendiği durumlarda kültürlerarası etkileşimlerdeki rolüne dair önemli bir tarihsel dönemdir.

Çeviri sosyolojisi araştırmaları yürütülürken çevirinin tarih, coğrafya, siyaset başta olmak üzere birçok sosyal bilim disiplininin kesişiminde çalışmak çok katmanlı ve yöntembilimsel açıdan çetrefilli bir tablo ortaya çıkarabilmektedir. Çeviribilim için disiplinlerarasılık kaçınılmaz bir durumdur. Ancak çeviribilimin sürekli başka disiplinlerin kuramlarını, yöntemlerini kullanması disiplinlerarası ilişkiden ziyade alanın sınırlarının muğlaklaşması ve özerkliğinin sorgulanmasına neden olabilir. Örneğin, sosyoloji bir vakayı açıklayabiliyorsa çeviribilime ne gerek var diye düşünülebilir ya da Türkoloji bunları zaten yıllardır çalışıyor denebilir. Bu nedenle çeviribilim de sosyal bilimler alanındaki diğer disiplinlere kuram, kavram ve yöntemlerini verebildiği sürece bir disiplinlerarasılıktan bahsedebiliriz. Bir diğer ayırt edici nokta da başka disiplinlerle aynı nesneleri incelesek de çeviribilimin bakış açısındaki farklılığı çalışmalarda vurgulamaktır. Örneğin, Türkoloji eski Türklerin çeviri

etkinliklerini çalışmaktadır; ancak çeviri eleştirileri metin ve dilbilim odağında olmaktadır. Çeviribilim ise dil etkinliklerini kültür üretimi, kültürlerarası iletişimin sosyolojik neden, koşul ve kısıtlarıyla ele almaktadır. Disiplinlerarası çalışmalarda karşılaştığımız bir diğer zorluk ise çeviribilimin çeviri olarak adlandırdığı bir metni ya da ürünü diğer disiplinlerin başka terimlerle adlandırması gibi kavramsal farklılıklardır. Her disiplinin kendi söylem evreni ve terminolojisi bulunmaktadır.

Disiplinlerarasılığın tüm bu zorluklarını göz önünde bulundurarak bu kitap çalışmasında dört aşamalı bir yöntem çerçevesi izlenmiştir. Bourdieu'nün tarihsel analizden etkilenen kuramsal bakışı ve birey ve toplumu karşıt değil; birbirinin içinde iki olgu olarak ele alma hassasiyeti çeviribilimciler için yol gösterici olabilir. Bourdieu'den hareketle tasarlanan bu dört aşamanın ilki analitik ön hazırlıklar sürecidir. Bu sürecin amacı, araştırmanın nesnesini inşa etmektir. Yâni nesne hazır ve bitmiş bir şekilde düşünülmekten ziyade devingen ve değişken bir nitelikte olabilir. "İnceleme nesnemiz nedir, çeviribilimde onu nasıl tanımlar ve hangi kavramlarla çalışırız, geçmişten günümüze bu nesnenin adı ve tanımı nasıl değişiklik göstermiştir" soruları ile başlayarak "disiplinlerarası çalışma içinde olduğumuz diğer alanlar aynı nesneyi aynı şekilde mi tanımlıyor ya da hangi terminoloji ile onu inceliyor" soruları sorulur. Bu kitap çalışmasında örnek olarak Türk geleneğinde farklı tarihsel dönemlerde çeviriye verilen farklı adlar örnek olarak verilmiştir. İkinci aşama, nesneyi tarihsel ve toplumsal bağlamında konumlandırma amacıyla konjonktürel tarihsel betimleme yapılması sürecidir. Bu çalışmada çeviri etkinliklerinin içinde

yürütüldüğü bağlam din sosyolojisiyle betimlenmeye çalışılmıştır. Üçüncü aşama ise artık tanımı yapılmış ve bağlamı betimlenmiş olan nesneyi inceleme sürecidir: veri analizi ve yorumlama. Bu kısımda çeviri süreçleri ve kararları ayrıntılı biçimde ele alınabilir. Örnek olarak bu kitap çalışmasında Eski Uygurlar döneminde İpek Yolu'ndaki ve Abbasiler döneminde Bağdat'taki kültürel alanların çeviri etkinliklerine etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Son aşama ise yine Bourdieu'den hareketle özdüşünümsel sonuç gözlemleridir. Çalışmanın öz eleştirisi ve araştırmacının kendi habitusunun sürece etkisi hakkında sorgulama yaptığı aşamadır. Kuşkusuz, önerilen bu aşamaların yöntembilimsel olarak alana katkı sağlayıp sağlayamayacağı zaman içinde kullanıldıkça belli olacaktır. Bu kitap çalışmasının sınırlı yanları metin incelemelerinin dışarıda tutulması, Türkoloji alanının kitabın yazarı için uzmanı olmadığı yeni bir çalışma alanı olması ve bu nedenle kuramsal çerçevenin arzulanan derinlikte örneklerle açıklanamamış olmasıdır. Gelecek çalışmalarda bu kısıtlara odaklanılacaktır. Farklı disiplinlerden ve yabancı dillerden uzmanlarla ortak bir proje yürütülmesi daha bütüncül bir sonuç verebilir.

Çeviri sosyolojisi çeviriyi toplumsal bir eylem ve toplumsal bir ürün olarak disiplinlerarası bir kapsamda çok katmanlı olarak ele aldığı için çeviribilim için değerli bir alt alandır. Çeviri tarihi ile kaçınılmaz olarak el ele yürümektedir. Çeviri Tarihi çalışmaları ülkemizdeki mütercim tercümanlık bölümlerinin müfredatlarında yer alsa da tarihsel çalışmalar Osmanlı Dönemi'nden başlamakta ve çok azı da Bağdat çevresinde şekillenen Abbasi çeviri hareketine değinmektedir. İslamiyet'in kabulünden önceki Türk

toplumların çeviri yoluyla kültür dünyasını şekillendirme etkinlikleri hakkında sayılı çalışma bulunmaktadır. Birbirleriyle yakın teması az olan Türkoloji (özellikle Eski Türk Dili) ile çeviribilim alanlarında disiplinlerarası çalışmaların artması, çeviribilim alanına yeni bir tarihî çalışma dönemi kazandırılması, Türkoloji alanındaki metin incelemelerinin Çeviribilim alanının kültür odaklı kuram ve yöntemleriyle sentezlenmesi gelecekteki çeviri tarihi ve çeviri sosyolojisi çalışmaları için yeni kapılar açabilir.

Kaynakça

Akkaya, M. Şükrü. (1943). "Uygur Türklerini ve Kültürlerini Tanıyalım". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(3), ss. 75-86.

Alimen, Nilüfer. (2015). *Bir Yönlendirme Aracı Olarak Çeviri: Serteller ve Çeviri Çocuk Edebiyatı*. Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diller ve Kültürlerarası Çeviribilim Doktora Programı. Danışman: Prof. Dr. Ayşe Banu Karadağ.

Arat, Reşit Rahmeti. (1965). *Eski Türk Şiiri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arkonaç, Sibel A. (2008). *Sosyal psikolojide insanları anlamak: Deneysel ve eleştirel yaklaşımlar*. Ankara: Nobel Yayın.

Ayazlı, Özlem. (2022). "Šiŋko Šäli Tutuŋ ve Altun Yaruk Çevirisi Üzerine", *Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung Anısına Uluslararası Eski Uygurca Çalıştayı Bildirileri 4-6 Haziran 2021*, Mustafa S. Kaçalin (yay. haz.), Ankara: Türk Dil Kurumu, s. 191-202.

Baker, Mona (2013). "Translation as Alternative: Space for Political Action". *Social Movement Studies, 21*. ss. 23-47.

Bandia, Paul. (2008). *Translation as Reparation*. London: Routledge.

Bassnett, Susan ve André Lefevere (1998). *Constructing Cultures: Essays on Literary Translation*. Multilingual Matters.

Bengi Öner, Işın. (1989). “The Eloquent Mediator: Ahmed Midhat Efendi”. Proceedings of *The XIIth Congress of The International Comparative Association*. R. Bauer ve D. Fokkema (yay. haz.). 5. 388-398.

Bengi-Öner, Işın. (1999). "Çeviriyle 40 Yıl: Nihal Yeğinobalı ile Bir Söyleşi”. *Çeviri Bir Süreçtir… Ya Çeviribilim?*. İstanbul: Sel.

Bengi-Öner, Işın. (1990). "Çeviribilim, Çeviri Kuramı ve Sözde Çeviriler.” *Çeviri Bir Süreçtir…Ya Çeviribilim?*. İstanbul: Sel.

Bengi-Öner, Işın. (1999). "Çeviribilim, Çeviri Kuramı ve Sözde Çeviriler.” *Çeviri Bir Süreçtir…Ya Çeviribilim?*. İstanbul: Sel.

Berk, Özlem. (2004). *Translation and Westernization in Turkey: from the 1840s to the 1980s*. Istanbul: Ege.

Berman, Antoine. (2000). “Translation and the Trials of the Foreign”, Lawrence Venuti (ed.), *The Translation Studies Reader*. London: Routledge. 284–297.

Bernal-Merino, Miguel Ángel. (2006). “On the translation of video games”. *The Journal of Specialised Translation*, (6), ss. 22-36.

Bhabha, Homi K. (1994). *The Location of Culture*. London & New York: Routledge.

Bhabha, Homi K. (2016). *Kültürel Konumlanış*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Blumczynski, Piotr ve Hephzibah Israel. (2018). “Translation and religious encounters”, *The Routledge Handbook of Translation and Culture*, Sue-Ann Harding

ve Ovidi Carbonell Cortés (Editörler). 2018, London & New York: Routledge.

Bogenç Demirel, Emine. (2013). *Çeviri Sosyolojisinin İnşası: Bourdieu Çözümleri*, Oratiklerden Seçkiler. İstanbul: Cinius.

Bourdieu, Pierre (1990). "Structures, Habitus, Practices", *The Logic of Practice*, Stanford University Press, ss. 52-65. https://doi.org/10.1515/9781503621749-005

Bourdieu, Pierre (1993). *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*. Columbia University Press, New York.

Bourdieu, Pierre (2002). "The Forms of Capital", J. G. Richardson (Editör), *Handbook for Theory and Research for the Sociology of Education* (241-258). Greenwood.

Bourdieu, Pierre ve Loïc Wacquant. (1992). *An invitation to reflexive sociology*. Chicago: University of Chicago Press. [Bourdieu, Pierre ve Loïc Wacquant. (2003). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar*. İstanbul: İletişim.]

Bourdieu, Pierre. (2023). *Kültür Üretimi: Sembolik Ürünler Sembolik Sermaye*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Boy, Hülya (2018). "Eflatun Kız within the Context of Translation Studies: A Conceptual (Re)Framing", TransLogos Translation Studies Journal, 1(1), ss. 64-91.

Bozkurt, Seyhan. (2017). "Exploring Agency in Translation: The Case of the Early Culture Planners During the Republican Period in Turkey", *Redefining Translation and Interpretation in Cultural Evolution*. IGI Global.

Bsoul, Labeeb Ahmed. (2019). *Translation Movement and Acculturation in the Medieval Islamic World*. Palgrave & MacMillan.

Caferoğlu, Ahmet. (1984). *Türk Dili Tarihi.* İstanbul: Alfa Yayınları.

Cinkara, Abdullah. (2019). "Uygurlar ve İpek Yolu". *Asya Araştırmaları Dergisi*. 3(2), 329-346 / ISSN: 2667-6419.329-345.

Cortés, Ovidi Carbonell ve Sue-Ann Harding. (2018). *Routledge Handbook of Translation and Culture*. London & New York: Routledge.

Cronin, Michael. (2003). *Translation and Globalization*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203378816.

Çelikel, Mehmet Ali. (2025). "Mare Incognitum: Postcolonial Geographies, Literary Landscapes". *Ideas: Journal of English Literary Studies*. 2(2). DOI: 10.62352/ideas.1752396, 106–120.

Delisle, Jean ve Judith Woodsworth. (Editörler). (1995). *Translators through history*. Amsterdam and Philadelphia, PA: John Benjamins.

Demirci, Mustafa. (1996). *Beytü'l-Hikme. Kuruluşu, İşleyişi ve Etkileri*, İstanbul: İnsan Yayınları.

Demirci, Mustafa. (2015). Antik Bilim ve Düşünce Mirasının İslam Dünyasına Tercümesinde Abbasilerin Kurduğu Beytü'l-Hikme'nin Rolü. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 11(44), ss. 99-119.

Demircioğlu, Cemal. (2005). From Discourse to Practice: Rethinking "Translation" (Terceme) and Related Practi-

ces of Text Production in the Late Ottoman Literary Tradition. Boğaziçi Üniversitesi, Doktora Tezi.

Demircioğlu, Cemal. (2009). "Osmanlı Çeviri Tarihi Araştırmaları Açısından 'Terceme' ve 'Çeviri' Kavramlarını Yeniden Düşünmek", Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları), Cem Dilçin Armağanı, Sayı 33, Cilt I, Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 159-177. ISSN: 0743-0019.

Demircioğlu, Cemal. (2016). *Çeviribilimde Tarih ve Tarihyazımı: Doğu-Batı Ekseninde Bir Karşılaştırma.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Demircioğlu, Cemal. (2019). "Altaic Tradition: Turkey". *A World Atlas of Translation*. Yves Gambier ve Ubaldo Stecconi (Editörler). ABD: John Benjamins Publishing. ss. 215-241.

Durmaz Hut, Aytül. "Çevirinin Yansımaları Olarak 'Çeviriyazıların' Farklı Adlandırılışları Üzerine Bir Çalışma". *Çeviribilimde Araştırmalar*, Seda Taş (Editör). İstanbul: Hiperyayın. ss.177-196.

Eberhard, Wolfram (1995/2003). *Çin Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Elmalı, Murat. (2024). "Eski Uygur Çevirmenlerin Çeviri Yöntemlerinde Basit Dil Yaklaşımları". *II. Uluslararası Akademik Çeviribilim Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, Okyay Eser ve Caner Çetiner (Editörler). İzmir: Günce Yayınları, ss. 37-50.

Elverskog, Johan. (Editör). (1997). *Silk Road Studies: Uygur Buddhist Literature*. Brepols, Turnhout.

Emirosmanoğlu, Zuhal. (2023). “Sosyolojik bir çeviri eleştirisi: Bourdieu’yle Queneau’dan Yücel’e Zazie Metroda”, *Journal of Human Sciences*, *20*(4), ss. 545-566. doi:10.14687/jhs.v20i4.6430, 2023.

Eraslan, Kemal. (2023). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergün, Emek. (2013). “Reconfiguring translation as intellectual activism: The Turkish feminist remaking of virgin: The Untouched History” TransScripts 3, ss. 264-289.

Even-Zohar, Itamar. (1978/2000). “The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem”. *The Translation Studies Reader.* Lawrence Venuti (Editör). Londra: Routledge, ss. 192-7.

Even-Zohar, Itamar. (1987). "The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem." *Translation Across Cultures*, Toury, Gideon. (Editör). New Delhi: Bahri, ss. 107-115.

Even-Zohar, Itamar. (2002). “The Making of Culture Repertoire and The Role of Transfer”. *Translations: (Re)Shaping of Literature and Culture,* Saliha Paker. (Editör). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, ss. 116-174.

Even-Zohar, Itamar. (2010). *Papers in Culture Research*. İsrail: Tel Aviv Üniversitesi.

Findley, Carter. (2019). *Dünya Tarihinde Türkler*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Freyer, Hans. (2016). *Din Sosyolojisi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Gabain, Annemarie von. (1935). “Die uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-tsangs.I. Bruchstücke des 5. Kapitels”, *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Philologisch-historische Klasse*. Berlin, ss. 151-180.

Gadamer, Hans G. (2008). *Hakikat ve Yöntem* I (çev. H. Arslan ve İ. Yavuzcan). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Gorski, Philip. (2015). *Bourdieu ve Tarihsel Analiz*. Ankara: Heretik Yayınları.

Gouanvic, Jean Marc. (2005). A Bourdieusian Theory of Translation, or the Coincidence of Practical Instances: Field, ‘Habitus’, Capital and ‘Illusio’, *The Translator*, (11)2, ss. 147-166.

Guldin, Rainer. (2015). *Translation as Metaphor*. London: Routledge.

Gutas, Dimitri. (2003). *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Heilbron, Johan ve Gisèle Sapiro. (2007). “Outline for a Sociology of Translation: Current Issues and Future Prospects.” *Constructing a Sociology of Translation*, Michaela Wolf ve Alexandra Fukari, John Benjamins (Editörler). Amsterdam: 2007, ss. 93-108.

Hermans, Theo. (1999). *Translation in systems: descriptive and systematic approaches explained*. Manchester: St Jerome.

Huang, H. M. (2002). Toward Constructivism for Adult Learners in Online Learning Environments. British Journal of Educational Technology, 33, 27-37. https://doi.org/10.1111/1467-8535.00236

Hunke, Sigrid. (1997). *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi*. İstanbul: Bedir Yayınları.

Juten, Oda. (1978). *Some problems on manuscripts of the Eight Lights Sūtra in Uighur*, 1978: 118-104.

İsayev, Elbrus ve Özdemir, Mustafa. (2011). Büyük İpekyolu ve Türk Dünyası. *ZFwt (Zeitschrift für die Welt der Türken) Dergisi*, 3(1), ss. 111-120.

Karadağ, Ayşe Banu. (2008). *Çevirinin Tanıklığında Medeniyet'in Dönüşümü*. İstanbul: Diye Yayınları.

Karadağ, Ayşe Banu. (2014). *Çevirmenin Tanıklığında Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Çeviri Tarihini Yeniden Okumak.* İstanbul: Diye Yayınları.

Karahan, Akartürk. (2013). "Altun Yaruk İle İlgili Türkiye'deki Çalışmalara Bir Bakış", *Dil Araştırmaları*, Sayı: 12 Bahar, ss. 277-287.

Katan, David. (2018). *Defining culture, defining translation*. Routledge.

Kaya, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk (giriş, metin ve dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kemal Yunusoğlu, Mağrifet. (2019). "Moğol Döneminde Çeviri ve Uygur Mütercimler". *Belleten: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*. Sayı: 68. ss.7-21.

Kemal Yunusoğlu, Mağrifet. (2022). "Şingko Şeli Tutung'un Tercüme Üslubu Üzerine", *Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung Anısına Uluslararası Eski Uygurca Çalıştayı Bildirileri* 4-6 Haziran 2021, Mustafa S. Kaçalin (yay. haz.), Türk Dil Kurumu, Ankara, ss. 127-136.

Keskin, Berker (2022). *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Koskinen, Kaisa ve Outi Paloposki. (2010). "Retranslation", *Handbook of Translation Studies*: Volume 1, Yves Gambier ve Luc van Doorslaer (Editörler). John Benjamins, Amsterdam 2010, ss. 294-98.

Köprülü, Fuad. (2005). *Türk Tarih-i Dinisi*. Anlara: Akçağ Yayınları.

Körtelli, Sümbül B. (2023). Kitap Tanıtımı: Kaya, C. (Editör). *Uygurca Altun Yaruk Belgeler*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2023, ss. 842. ISBN: 978-975-17-5510-0. JOTS, 7/2, 2023: 596-597.

Lefevere, André. (1992). Translation, Rewriting and Manipulation of Literary Fame. Routledge.

Ligeti, Lajos. (2022). Sur quelques transcriptions sino-ouigoures des Yuan, Ural-Altaische Jahrbücher 33, 1961, ss. 235-244.

Lomas, Laura. (2011). Thinking-Across, Infiltration, and Transculturation: José Martí's Theory and Practice of Post-Colonial Translation in New York, Translation Review, 81:1, Taylor & Francis (Routledge) Online. 2011, 12-33, DOI: 10.1080/07374836.2011.10555800.

Milton, John ve Paul Bandia (Editörler). (2009). *Agents of Translation*. Amsterdam/Philadeplphia: John Benjamins.

Ölmez, Mehmet. (1994). *Hsüan-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü VI. Bölüm*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Özalan, Uluhan ve Ebru Ak. (2017). "Hsüan Tsang

Biyografisinin Eski Uygurca Çevirisinde Çevirmen Kararlarının Çağdaş Çeviri Kuramları Bakımından İncelenmesi". *The Journal of Academic Social Science*, Yıl: 5, Sayı: 40, Şubat 2017, ss. 271-281.

Özbent, Sueda. (2015). "Kültürler Arası ve Kültürler Üstü İletişim Aracı Olarak Çeviri." *Hacettepe Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*. Ankara 2015, ss.13-22. V: 21.

Öztürk Kasar, Sündüz. (2009). "Les Pseudo-Traductions de Nihal Yeğinobalı: Auctorialité Féminine et Émancipation.", *Femmes Écrivains à la Croisée des Langues 1700- 2000*, Agnese Fidecaro, Henriette Partzsch, Suzan van Dijk ve Valérie Cossy (Editörler), 187-197. Geneva: Métis Presses.

Paker, Saliha. (1991). "Turkey", *Modern Literature in the Near and Middle East*, 1850-1970, Robin Ostle (Editör), Londra ve New York: Routledge.

Paker, Saliha. (1991). The age of translation and adaptation, 1850-1914: Turkey. In R. Ostle (Editör), Modern literature in the near and middle east 1850-1970 (17-32). London: Routledge.

Paker, Saliha. (1998). "Turkish Tradition", *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Mona Baker (Editör). London and New York: Routledge, ss. 571-582.

Papilloud, Christian. (2003). Bourdieu lesen. Einführung in eine Soziologie des Unterschieds. Bielefeld: transcript Verlag.

Pegenaute, Luis. (2018). "Translation and cultural development: Historical approaches". *The Routledge Handbook of Translation and Culture*. Sue-Ann Harding ve

Ovidi Carbonell Cortés (Editörler). London & New York: Routledge. ss. 177-206.

Pym, Anthony. (1998). *Method in Translation History*. Manchester: St. Jerome Publishing.

Rafael, Vicente L. (1988). *Contracting colonialism, Translation and Christian conversion in Tagalog society under early Spanish rule.* Ithaca and London: Cornell University Press.

Ricoeur, Paul. (2008). *Çeviri Üzerine*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Róna-Tas, András. (2003). "New Publications on Uygur Texts Translated from Chinese", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 56, ss. 451-459.

Röhrborn, Klaus. (1990). "Mangelnde Worteinheit der agglutinierenden Sprachen in der Sprachtypologie des 19. Jahrhunderts". Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguists. Berlin/GDR, August 10 –August 15, 1987. Bd. 3. Berlin 1990, 2415-2419.

Röhrborn, Klaus. (1994). Šiŋko Šäli und die Organisation der Übersetzungstätigkeit bei den Uiguren, Turkologie heute – Tradition und Perspektive. Materialien der dritten Deutschen Turkologen-Konferenz, Leipzig, 4.-7. Oktober 1994, Neşredenler: Nurettin Demir ve Erika Taube, Wiesbaden 1998, 255-260.

Sapiro, Giséle. (2003). "The literary fıeld between the State and the market", Poetics, cilt 31, n° 5-6, ss. 441-461.

Sapiro, Gisèle. (2008). "Translation and the field of publishing. A commentary on Bourdieu's 'A conservative revolution in the field of publishing'".

Translation Studies 1, ss.154-166.

Sapiro, Giséle. (2019). *Edebiyat sosyolojisi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Sayit, Muhemmetrehim. (2021). Beşbalıklı Şingku Şali'nin Altun Yaruk'ta İzlediği Çeviri Yöntemleri. *Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung Anısına Uluslararası Eski Uygurca Çalıştayı Bildirileri* 4-6 Haziran 2021, Mustafa S. Kaçalin (yay. haz.), Türk Dil Kurumu, Ankara 2022, ss.165-170.

Sayit, Muhemmetrehim (2022). "Beşbalıklı Şingku Şali'nin Altun Yaruk'ta İzlediği Çeviri Yöntemleri". *Beşbalıklı Şiŋgko Şeli Tutung Anısına Uluslararası Eski Uygurca Çalıştayı Bildirileri*, 4-6 Haziran 2021, Yayıma hazırlayan: Mustafa S. Kaçalin, Ankara: Türk Dil Kurumu, ss. 165-170.

Schleiermacher, Friedrich. (1813/1963). Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens (1813). H. J. Störig (Editör). Das Problem des Übersetzens içinde (ss. 38-70). Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Simeoni, Daniel. (1998). "The pivotal status of the translator's habitus". *Target,* 10(1), ss. 1-39.

Tahir Gürçağlar, Şehnaz. (2005). *Kapılar: Çeviri Tarihine Yaklaşımlar*. Scala Yayıncılık.

Tahir Gürçağlar, Şehnaz (2008). "Scouting the borders of translation: Pseudotranslation, concealed translations and authorship in twentieth-century Turkey. *Translation Studies* 3 (2), ss. 172-187.

Tahir Gürçağlar, Şehnaz. (2009). "A cultural agent against the forces of culture: Hasan-Âli Yücel", *Agents of Trans-*

lation. Milton, John ve Paul Bandia (Editörler), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, ss. 161-188.

Tekin, Şinasi. (1959). Altun Yaruk'un Çincesinin Almancaya Tercümesi Dolayısiyle". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten,* 7, ss. 293-306.

Tokyürek, Hacer. (2011). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*. Erciyes Üniversitesi. Doktora Tezi.

Topçu, Cemal ve Arsun Uras. (2024). Arap Dünyası Çeviri Hareketine Sosyolojik Bakış: Beytül Hikme ve Hunayn bin İshak. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*. Sayı 27.

Toury, Gideon. (1985). "A Rationale for Descriptive Translation Studies". Hermans, Theo (Editör): *The Manipulation of Literature: Studies in literary translation*, London & Sydney: Croom Helm, ss. 16-41.

Toury, Gideon. (2002). "Translation as a Means of Planning and The Planning of Translation: A Theoretical Framework and an Exemplary Case", *Translations: (Re)Shaping of Literature and Culture.* Saliha Paker (Editör). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2002, ss.148-165.

Tymoczko, Maria. (2000). Translation and Political Engagement: Activism, Social Change and the Role of Translation in Geopolitical Shifts. *The Translator*, Volume 6, Issue 1.

Uhlig, Helmut. (2020). *İpek Yolu*. İstanbul: Okyanus Yayınları.

Ülken, Hilmi Ziya. (2020). *Uyanış Devirlerinde Tercümenin*

Rolü. Türkiye İş Bankası, İstanbul.

Veli, Hatice. (2022). *Eski Uygurlarda Yerleşik Yaşam Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Venuti, Lawrence. (1995). *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. Routledge, London. http://dx.doi.org/10.4324/9780203360064

Vieira, E. (1999). Readings of Antropofagia and Haroldo de Campos' poetics of transcreation, *Post-colonial translation*. London: Routledge. ss. 95-113.

Wakabayashi, Judy. (1998). "Marginal Forms of Translation in Japan—Variations from the Norm." L. Bowker, M. Cronin, D. Kenny ve J. Pearson (Editörler). Unity in Diversity? Current Trends in Translation Studies. Manchester: St. Jerome Publishing, 1998, ss. 57–63.

Welsch, Wolfgang. (2009). Was ist eigentlich Transkulturalität? Online: http://www2.unijena.de/welsch/tk-1.pdf. (Letzter Zugriff: 8.7.2014)

West-Durán, Alan. (2005). Nancy Morejón: Transculturation, Translation, and the Poetics of the Caribbean. *Callaloo*, *28*(4), 967–976. http://www.jstor.org/stable/3805572.

Wilkens, Jens (2021). Handwörterbuch des Altuigurischen, (Altuigurisch – Deutsch – Türkisch) / Eski Uygurcanın El Sözlüğü, (Eski Uygurca – Almanca – Türkçe), Akademie der Wissenschaften zu Göttingen (Hrsg.), Hardcover, 17x24; IX, 929 Seiten. ISBN 978-3-86395-481-9.

Wolf, Michaela. (2007). "Bourdieu's "Rules of the Game": An Introspection into Methodological Questions of

Translation Sociology". Matraga, Rio de Janeiro, v.14, n.20.

Yasa, Alpaslan. (2007). Beytülhikme Muhitinde Tercüme Teorisi. ss. 419-434. https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads.

Yılmaz Kutlay, Sevcan (2019). *Çeviribilimde Öznellik Nesnellik Sorgulamaları*. İstanbul: Hiperyayın.

Yılmaz Kutlay, Sevcan. (2020d). "The Autonomy of Literary Translator in Terms of Aesthetics and Ethics", *International Journal of Languages Education*, 8 (3), ss. 145-157.

Yılmaz Kutlay, Sevcan. (2023). "Translation as a Tool of Constructing Intercultural Relations". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. 2022 Güz.

Yılmaz Kutlay, Sevcan ve Özalan, Uluhan. (2025a). "Eski Uygurların Din Değiştirme ve Din Dili Oluşturma Sürecinde Çevirinin Rolü". *Söylem Filoloji Dergisi (Çeviribilim Özel Sayısı II)*, ss. 454-468. https://doi.org/10.29110/soylemdergi.1594815.

Yılmaz Kutlay, Sevcan. (2025b). "Bir Çeviri Eyleyicisi Olarak Din Adamı-Çevirmen Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı. 53, 2025, ss. 563-8.

Yılmaz Kutlay, Sevcan. (2025c). "Coğrafi Mekânlardan Kültürel Alanlara: Bağdat Çeviri Etkinliklerini Bourdieu'nün Alan Kavramıyla Okumak", *İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Dergisi*.

Zieme, Peter. (1990). "Xuangzangs Biographie und das Xiyuji in altturkischer Überlieferung", Buddistische

Erzählliteratur und Hagiographie in türkischer Überlieferung. Hrsg. Von J.P. Laut und K. Röhrborn, Wiesbaden 1990: 75-107, Tafel 5-XXI.

Zieme, Peter. (1991). *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang*. (Bibliotheca Orientalis Hungarica XXXIII.) Budapest.

Zieme, Peter. (2000). The Search For Knowledge Through translation: Translations of Manichaean, Christian and Buddhist Literature into Chinese, Turkic, Mongolian, Tibetan and Other Languages. In C. E. Bosworth and late M. S. Asimov (Editörler), History of Civilizations of Central Asia, The Age of achiement: A.D. 750 to the end of the fifteenth century, Volume IV Part Two, The achievements, Unesco Publishing. (https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000111664)

Zieme, Peter. (2022). "Šiŋgko Šäli Tutuŋg Kimdir?", *Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung Anısına Uluslararası Eski Uygurca Çalıştayı Bildirileri* 4-6 Haziran 2021, Yayıma hazırlayan: Mustafa S. Kaçalin, Türk Dil Kurumu, Ankara. ss. 307-316.

About the Series

Contemporary Studies on Language and Literature, edited by Habib Tekin and Kanan Aghasiyev, is a comprehensive academic book series dedicated to advancing interdisciplinary scholarship at the intersection of language, literature, culture, linguistics, humanitarian studies, philosophy, literary history, linguistic history, and related fields. This series serves as a platform for scholars, researchers, and intellectuals from around the world who are engaged in exploring the evolving dynamics of human expression, textual interpretation, and cultural representation in contemporary contexts. By bringing together diverse theoretical and methodological approaches, the series aims to strengthen a global dialogue that goes beyond geographical and disciplinary boundaries. Its primary objective is to spread cutting-edge research that reflects the richness and complexity of current perspectives on key themes such as language use and variation, literary production and criticism, cultural identity, philosophical inquiry, and the historical development of linguistic and literary traditions. Through this initiative, *Contemporary Studies on Language and Literature* seeks to highlight how scholars from different sociocultural and geopolitical backgrounds interpret and engage with these themes, thereby contributing to a more delicate and inclusive understanding of the humanities in the 21st century.

About the Editors

Habib Tekin (Assoc. Prof. Dr.), Professor for German Literature at the Marmara University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of German Language and Literature. Research fields are German-Jewish Literature, Holocaust Narration, Austrian Literature and Disability Studies

Kanan Aghasiyev (M.A.), PhD Candidate at the University of Karabük, Faculty of Letters, Department of Western Languages and Literatures (English Literature).

About the Author of the Edited Volume

Sevcan Yılmaz Kutlay (Assoc. Prof. Dr.), Professor for Translation Studies at the Marmara University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Translation and Interpreting. Research fields are Translation Sociology, Translation Theory, Division of Translation and Interpreting in English

Previously published

Volume I: Discourse Analysis in Dialogue Interpreting

Volume II: Recent Approaches in Humanities

Volume III: Çeviri Sosyolojisi Merceğinden Kültürlerarası Alanlarda Çeviri Etkinlikleri